

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЦЕРКОВНИК СТЕПАН ІВАНОВИЧ

УДК 340.15(477.83/86–11)''185/194''(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ,
ГРОМАДСЬКИХ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ІНСТИТУЦІЙ СХІДНОЇ
ГАЛИЧНИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ
СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових
учень

Юридичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ С.І. Церковник

Науковий керівник –
Забзалюк Дмитро Євгенович,
кандидат історичних наук, доцент

Львів – 2017

АНОТАЦІЯ

Церковник С.І. «Становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття: історико-правовий вимір». – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Львівський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Львів, 2018.

У дисертації вперше у вітчизняній юридичній науці досліджено історико-правові аспекти становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття.

Історіографія предмету дисертаційного дослідження доволі значна, однак практично уся вона носить або загальний, або суто історичний характер. Це стосується як праць відомих науковців та громадських і політичних діячів кінця XIX – початку XX століття, наукових розвідок діаспорних учених, так і наукових досліджень істориків та правників радянського періоду.

В добу незалежної України з'явилась ціла низка наукових праць, присвячених українським громадським, науковим та культурно-освітнім установам, в тому числі і Східної Галичини, однак, слід зауважити, що дані дослідження, як і попередні історіографічні пошуки, носять переважно характер загальноісторичний, а правові відносини, пов'язані із становленням та функціонуванням українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини середини XIX – першої половини XX століття практично не висвітлені.

Головний пласт матеріалів, які стосуються аналізу предмета дисертаційного дослідження міститься в архівах фондів Центрального державного історичного архіву у Львові, Державного архіву Львівської області,

Державного архіву Тернопільської області та Державного архіву Івано-Франківської області. Уперше в науковий обіг уведені тексти статутів, регламентів, обіжників, звітів про діяльність, протоколів засідань Загальних зборів та низки інших структурних ланок, а також інша організаційно-розпорядча документація громадських, наукових та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини середини XIX – першої половини XX століття.

Методологічною основою дисертаційного дослідження став комплекс методів та підходів, серед яких виділяємо: діалектичний метод, історичний метод, евристичний метод, порівняльно-правовий метод, догматично-правовий та формально-логічний методи, аксіологічний метод, формально-юридичний метод, герменевтичний метод, системний підхід, інституційний підхід, аналогію та екстраполяцію.

У першому розділі дисертації охарактеризовані передумови становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття.

Здійснений аналіз нормативно-правової основи діяльності українських організацій, товариств та спілок Східної Галичини крізь призму виокремлення етапів становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття.

Починаючи із другої половини XIX століття в Австрійській імперії виникла низка українських громадських об'єднань, які ставили своїм завданням розвиток науки, культури, освіти та шкільництва, кооперації, доброчинності. Правовою основою їх діяльності було чинне австрійське законодавство, а особливо Цивільний кодекс, який був одним із перших нормативно-правових актів у Європі, що закріпив правовий статус громадських інституцій на території монархії.

З'ясовано, що структуру громадських та інших організацій, товариств та спілок, чинне австрійське, українське та польське законодавство середини XIX

– першої половини ХХ століття трактувало приблизно однаково. Статути організацій мали переважно уніфікований характер та відображали у своєму тексті: назву, мету та цілі діяльності; зазначення місця дислокації; склад товариства, а також права та обов'язки членів; способи утворення та функції органів управління організацій, товариств та спілок; особливості створення та діяльності філій, кружків та секцій товариства, їх юрисдикція, а також повноваження їх керівних органів; особливості роботи контрольної комісії, що здійснювала контроль-наглядові функції за усіма видами діяльності, яка була передбачена статутом; юридична складова вирішення спорів; зовнішнє представництво товариства у відносинах із діючою владою та іншими політичними, суспільними та громадськими організаціями; час, спосіб та юридичні складові ліквідації товариства.

Виокремлено та розкрито правову основу діяльності Галицько-руської матиці, Ставропігійського інституту, Наукового товариства ім. Т. Шевченка, яке помітно виділялось своїм науковим підходом до постійного вдосконалення організаційно-розпорядчих документів, що чітко прослідковується у аналізі статутів, який наведений у дисертації.

Констатуємо, що Наукове товариство ім. Шевченка сформувалося як унікальне явище в історії України. Дійсні члени Товариства реалізували ідею трансформації організації в потужну наукову академію. На цій стадії діяльності НТШ виплекало і згуртувало цілу плеяду вчених, що створили зокрема і фундамент української правничої науки. Серед них: К. Левицький, В. Охримович, В. Старосольський, С. Дністрянський, М. Лозинський, В. Панейко та інші.

Відзначаємо особливе значення статутних засад Наукового товариства ім. Шевченка у розвиток вітчизняної правової науки. Чітко вибудована організаційно-правова структура Товариства дає підстави говорити про високий юридичний фах його членів. З-поміж інших подібних наукових, громадських та культурно-просвітницьких організацій Східної Галичини НТШ помітно виділялось своїм науковим підходом до постійного вдосконалення

організаційно-розпорядчих документів, що чітко прослідковується у аналізі статутів, який наведений у дисертації.

Діяльність Українського Педагогічного Товариства «Рідна школа» ґрунтувалась на правових засадах Статуту та рішеннях окупаційних органів державної влади (австрійських і польських). Організаційно-правова структура УПТ, а саме управлінська ланка та місцеві осередки Товариства були побудовані в такий спосіб, щоб забезпечити максимальне вирішення освітніх проблем українського населення в контексті розвитку початкової, середньої, а також вищої школи, надавати моральну і матеріальну допомогу вчителям, дітям, учням, студентам тощо.

Проаналізовано специфіку діяльності культурно-просвітницьких інституцій. Серед яких: Товариство «Народний Дім», «Товариство ім. М. Качковського», Товариство «Руська бесіда», Товариство наукових викладів ім. П. Могили.

Охарактеризовано історико-правові засади діяльності найбільшого у Західній Україні культурно-просвітницького Товариства «Просвіта» та відзначена її вагома роль у національно-визвольному русі Східної Галичини. Показано формування розгалуженої мережі товариства, що сприяло залученню широких верств до участі у його функціонуванні та перетворення українців краю у добре організовану спільноту, що чітко усвідомлювала національні потреби, прагнення та інтереси.

Доведено, що становлення та функціонування культурно-освітніх товариств Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття мало на меті формування національно-культурної свідомості українського народу, а також забезпечення культурно-освітніх потреб крізь призму національно-патріотичного виховання. Управлінсько-правова структура культурно-освітніх інституцій була побудована в такий спосіб, щоб забезпечити максимальний ефект щодо вирішення культурних, освітніх та виховних проблем українського населення.

Обґрунтовано, що створення та діяльність українських студентських товариств та спілок зумовило піднесення національно-визвольного руху у другій половині XIX – початку XX ст. у Східній Галичині. Їх діяльність вплинула на масштабне національно-патріотичне піднесення, яке на початку XX ст. вилилось у процес побудови суверенної держави на західноукраїнських землях.

Доведено, що актуальність та значимість історико-правового аналізу становлення та діяльності українських студентських товариств та спілок у Східній Галичині зумовлене тим, що по своєму змісту та формі вони являли собою організації культурно-просвітницького та наукового характеру. Досліджено діяльність таких студентських організацій як: Українське студентське товариство «Січ», «Академічний кружок», «Друг», «Дружній лихвар», «Академічне братство», «Ватра», «Академічна громада», «Основа», «Український студентський союз» тощо.

Українські патріотичні сили задовго до початку Першої світової війни провели значну підготовчу роботу, спрямовану на військовий вишкіл, національно-патріотичне виховання української молоді. Найбільш яскраво це мало вираз у діяльності спортивно-просвітницьких товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг», Союз Українського Поступової Молоді «Каменярі» та інших. Численні статuti, «обіжники» та «правильники» засвідчували належну правову основу функціонування товариств та відповідність їх організаційно-правової структури чинному законодавству.

Ключові слова: Східна Галичина, інституція, громадська організація, наукове товариство, освітньо-педагогічне товариство, культурно-просвітницьке товариство, студентське товариство, спортивно-просвітницьке товариство, статут.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Церковник С.І. Історико-правові засади становлення та діяльності Львівського Ставропігійського інституту. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. № 1. С. 96–110.

2. Церковник С.І. Історико-правові засади становлення Наукового товариства імені Шевченка (друга половина XIX – перша половина XX століття). *Науковий збірник Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»*. 2017. Випуск 1. Том 2. С. 26–31.

3. Церковник С.І. Українське педагогічне товариство «Рідна школа»: історико-правові засади становлення та діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Випуск 1. Том 1. С. 52–57.

4. Церковник С.І. Українські культурно-освітні інституції Східної Галичини (друга половина XIX – перша половина XX століть): історико-правовий аналіз. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 2 (24). С. 38–42.

5. Церковник С.І. Українські студентські товариства та спілки Східної Галичини у другій половині XIX – першій половині XX ст.: історико-правові засади становлення та функціонування. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія «Право»*. 2017. Випуск 43. Том 1. С.47–50.

2. Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Церковник С.І. Правові аспекти становлення і розвитку українських освітніх установ Галичини в другій половині XIX століття. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доп. та*

повідомл. учасн. звіт. наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 16 жовт. 2015 р.). Львів: ЛьВДУВС, 2015. С. 294–298.

7. Церковник С.І. До питань становлення та розвитку кооперативних товариств на західноукраїнських землях в кінці ХІХ – початку ХХ століття. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: тези доп., вист. та повідомл. учасн. Всеукр. круглого столу (м. Львів, 3 груд. 2015 р.). Львів: ЛьВДУВС. 2015. С. 183–186.

8. Церковник С.І. Діяльність товариства «Союз Українок» у першій половині ХХ століття: історико-правовий аспект. *Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки*: тези доп. міжн. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 17–18 берез. 2017 р.). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. С. 17–20.

9. Церковник С.І. Історико-правові засади функціонування науково-літературного товариства «Галицько-Руська матиця». *Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 берез. – 1 квіт. 2017 р.). Харків: Східноукр. наук. юрид. орг., 2017. С. 15–18.

10. Церковник С.І. Історико-правові засади діяльності спортивно-просвітницьких товариств Східної Галичини кінця ХІХ – першої половини ХХ століття. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення*: матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1–2 квіт. 2017 р.). – Дніпро: Дніпропетровський гуманітарний університет, 2017. С. 27–29.

11. Церковник С.І. До питань розвитку шкільництва в Західноукраїнській Народній Республіці: історико-правовий аспект. *Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку*: матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 трав. 2017 р.). К., 2017. С. 181–185.

SUMMARY

Tserkovnyk S.I. The formation and functioning of Ukrainian scientific, public and cultural-educational institutions of Eastern Halychyna in the second half of the XIX – first half of the XX century: the historical and legal dimension. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in juridical sciences: specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; the history of political and legal studies. – Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Lviv, 2018.

In the thesis for the first time in the domestic legal science, the historical and legal aspects of the formation and functioning of Ukrainian scientific, public and cultural-educational institutions of Eastern Halychyna in the second half of the XIX – first half of the XX century were investigated.

The historiography of the subject of the dissertation research is quite significant, but almost all of it has either a general or a purely historical character. This concerns both the works of well-known scientists and public and political figures of the late XIX – early XX century, scientific research of the diaspora scientists, and scientific research of historians and lawyers of the Soviet period.

A number of scientific works devoted to Ukrainian public, scientific and cultural-educational institutions, including Eastern Halychyna, appeared in the days of independent Ukraine, however, it should be noted that these studies, like the previous historiographic researches, are mainly of a general historical nature, and legal relations associated with the formation and functioning of Ukrainian scientific, public and cultural-educational institutions of Eastern Halychyna in the middle of the XIX – first half of the XX century aren't practically outlined.

The main layer of materials related to the analysis of the subject of the dissertation research is in the funds of the Central State Historical Archive in Lviv, the State Archive of Lviv Region, the State Archive of the Ternopil Region and the State Archive of Ivano-Frankivsk Region. Texts of charters, regulations, circulars, reports on activities, minutes of meetings of the General Meeting and a number of

other structural links were introduced for the first time in scientific circulation, as well as other organizational and administrative documentation of public, scientific and cultural-educational institutions of Eastern Halychyna in the middle of the XIX – first half of the XX century.

The methodological basis of the research is a set of methods and approaches, among which we single out: dialectical method, historical method, heuristic method, comparative and legal method, dogmatic and legal method, formal and logical method, axiological method, formal and legal method, hermeneutic method, system approach, institutional approach, the analogy and extrapolation.

The first chapter of the dissertation describes the prerequisites for the formation and functioning of Ukrainian scientific, public and cultural-educational institutions of Eastern Halychyna in the second half of the XIX – first half of the XX century.

The analysis of the regulatory and legal framework of the activities of Ukrainian organizations, societies and unions of Eastern Halychyna through the prism of distinguishing stages of formation and functioning of Ukrainian scientific, public and cultural-educational institutions of Eastern Halychyna in the second half of the XIX – first half of the XX century is carried out.

From the second half of the XIX century, a number of Ukrainian public associations emerged in the Austrian Empire, which set the task of developing science, culture, education and schooling, co-operation, and charity. The legal basis for their activities was the current Austrian legislation, and in particular the Civil Code, which was one of the first legal acts in Europe, consolidated the legal status of public institutions on the territory of the monarchy.

It was found that the structure of public and other organizations, societies and unions, the current Austrian, Ukrainian and Polish legislation in the middle of the XIX – first half of the XX century treated approximately the same. The statutes of organizations were mostly unified and reflected in their text: the name, purpose and objectives of the activity; indication of the place of disposition; the composition of the partnership, as well as the rights and obligations of members; ways of formation

and functions of management bodies of organizations, societies and unions; peculiarities of establishment and activity of branches, circles and sections of the company, their jurisdiction, as well as the powers of their governing bodies; the peculiarities of the work of the control commission, which exercised control and oversight functions for all types of activity that was stipulated by the charter; legal component of dispute resolution; external representation of the company in relations with the current government and other political and public organizations; time, method and legal components of the liquidation of the company.

It is singled out and disclosed the legal basis for the activity of the Halyts'korus'ka matytsia, the Stavropigiyskyi Institute, the Scientific Society named after T. Shevchenko, which was marked by its scientific approach to the continuous improvement of organizational and administrative documents that is clearly traced in the analysis of the statutes, which is given in the dissertation.

We state that the Scientific Society named after T. Shevchenko was formed as a unique phenomenon in the history of Ukraine. The actual members of the Society implemented the idea of transforming the organization into a powerful scientific academy. At this stage of the activity Scientific Society named after T. Shevchenko nurtured and rallied a whole pleiad of scientists, who, among other things, created the foundation of Ukrainian jurisprudence. Among them: K. Levytskyi, V. Okhrymovych, V. Starosolskyi, S. Dnistrianskyi, M. Lozynskyi, V. Paneyko and others.

We note the special significance of the statutory fundamentals of the Scientific Society named after T. Shevchenko in the development of domestic legal science. Clearly built organizational and legal structure of the Society gives grounds to speak about the high legal specialty of its members. Among other similar scientific, public and cultural-educational organizations of Eastern Halychyna, Scientific Society named after T. Shevchenko was distinguished by its scientific approach to continuous improvement of organizational and administrative documents, which is clearly reflected in the analysis of the statutes, which is given in the dissertation.

The activity of the Ukrainian Pedagogical Society "Ridna Shkola" was based on the legal principles of the Charter and the decisions of the occupying public authorities (Austrian and Polish). The organizational and legal structure of the UPS, namely the managerial unit and the local cells of the Society, were built in such a way as to provide maximum solutions to the educational problems of the Ukrainian population in the context of the development of primary, secondary, and higher schools, to provide moral and material assistance to teachers, children, students, etc.

The specificity of the activity of cultural-educational institutions is analyzed. Among them: the Society "Narodnyi Dim", the "Society named after M. Kachkovs'kyi", the Society of Scientific Expositions named after P. Mohyla.

The historical and legal foundations of the activity of the largest cultural-educational Society "Prosvita" in Western Ukraine are characterized and its significant role in the national liberation movement of Eastern Halychyna is noted. The formation of an extensive network of society, which helped to attract broad strata to participate in its functioning and transform the Ukrainians into a well-organized community, clearly aware of national needs, aspirations and interests is shown.

It is proved that the formation and functioning of the cultural-educational societies of Eastern Halychyna in the second half of the XIX century and the first half of the XX century was aimed at the formation of the national and cultural consciousness of the Ukrainian people, as well as the provision of cultural and educational needs through the prism of national-patriotic upbringing. The administrative and legal structure of cultural and educational institutions was built in such a way as to ensure the maximum effect on the solution of cultural and educational problems of the Ukrainian population.

It is justified that the creation and activity of Ukrainian students' societies and unions led to the rise of the national liberation movement in the second half of the XIX –early XX century in Eastern Halychyna. Their activities affected the large-scale national-patriotic upsurge, which in the early XX century resulted in the process of building a sovereign state on Western lands.

It is proved that the relevance and significance of the historical and legal analysis of the formation and activity of Ukrainian students' societies and unions in Eastern Halychyna is due to the fact that in their content and form they represented cultural, educational and scientific organizations. The activity of such student organizations as Ukrainian Student Society "Sich", "Akademichnyi kruzhok", "Druh", "Druzhnii lykhvar", "Akademichne bratstvo", "Vatra", "Akademichna hromada", "Osnova", "Ukrayins'kyi students'kyi soyuz", etc.

The Ukrainian patriotic forces, long before the outbreak of World War I, conducted significant preparatory work aimed at military training, the national-patriotic upbringing of Ukrainian youth. This was most clearly expressed in the activities of the sports and educational societies "Sokil", "Sich", "Plast", "Luh", the Union of Ukrainian Progressive Young "Kameniar" and others. Numerous charters, "obizhnyky" and "pravylnyky" testified to the proper legal basis for the functioning of societies and the conformity of their organizational and legal structure to the current legislation.

Keywords: Eastern Halychyna, institution, public organization, scientific society, educational and pedagogical society, cultural and educational society, student society, sports and enlightenment society, charter.

LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE THEME OF DISSERTATION

1. Scientific works, in which the main scientific results of the dissertation are published

1. Tserkovnyk S. I. Historical and legal principles of the formation and activity of Lviv Stauropegion Institute. *Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal*. 2017. № 1. 1. P. 96–110.

2. Tserkovnyk S. I. Historical and legal principles of the Scientific Society named after T. Shevchenko formation (the second half of the XIX – the first half of the XX century). *Scientific collection of the Dnipropetrovsk National University named after O. Honchar "Actual problems of domestic jurisprudence"*. 2017. Issue 1. Volume 2. P. 26–31.

Tserkovnyk S. I. Ukrainian Pedagogical Society "Ridna Shkola": historical and legal foundations of formation and activity. *Scientific Herald of Kherson State University. Series "Legal Sciences"*. 2017. Issue 1. Volume 1. P. 52–57.

4. Tserkovnyk S. I. Ukrainian cultural and educational institutions of Eastern Halychyna (second half of the XIX – first half of the XX century): historical and legal analysis. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 2 (24). P. 38–42.

5. Tserkovnyk S. I. Ukrainian students' societies and unions of Eastern Halychyna in the second half of the XIX – first half of the XX century: historical and legal foundations of formation and functioning. *Scientific herald of Uzhhorod National University. The series "Law"*. 2017. Issue 43. Volume 1. P.47–50.

2. Published works of approbatory character

6. Tserkovnyk S. I. Legal aspects of formation and development of Ukrainian educational institutions of Halychyna in the second half of the XIX century. *Problems of legal reform and development of civil society in Ukraine: a collection of theses of the scientific conference of adjuncts, graduate students and applicants*.

(Lviv, October 16, 2015). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2015. P. 294–298.

7. Tserkovnyk S. I. On issues of the formation and development of cooperative societies in Western Ukrainian lands at the end of the XIX – early XX century. *State-building and law-making in the context of European integration: theses of reports, speeches and messages of participants of the All-Ukrainian Round Table* (Lviv, December 3, 2015). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2015. P. 183–186.

8. Tserkovnyk S. I. The activity of the society "Soyuz Ukrayinok" in the first half of the XX century: the historical and legal aspect. *Scientific potential and prospects of the development of legal science: abstracts of scientific and practical conference.*(Zaporizhzhia, March 17–18, 2017). Zaporizhzhia, 2017. P. 17–20.

9. Tserkovnyk S. I. Historical and legal principles of the functioning of the scientific and literary society "Halyts'ko-Rus'ka matytsia". *Civil society in Ukraine: problems of law-making activity: materials of international science and practical conference* (Kharkiv, March 31–April 1, 2017). Kharkiv, 2017. P. 15–18.

10. Tserkovnyk S. I. Historical and legal principles of the activity of sports and educational societies of the Eastern Halychyna at the end of the XIX – the first half of the XX century. *International and national legislation: ways of improvement: materials of international science and practical conference* (Dnipro, April 1–2, 2017). – Dnipro, 2017. P. 27–29.

11. Tserkovnyk S. I. On issues of the development of schooling in the Western Ukrainian Republic: the historical and legal aspect. *Modern legal systems of the world: trends and factors of development: materials of international science and practical conference* (Kyiv, May 25, 2017). – Kyiv, 2017. P. 181–185.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1 СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	26
1.1 Історіографія та джерельна база дослідження	26
1.2 Методологія дослідження	37
1.3 Етапи формування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій в Східній Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття	45
Висновки до першого розділу	60
РОЗДІЛ 2 ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ТА НАУКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ	62
2.1 Становлення та функціонування українських громадських організацій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX ст.	62
2.2 Організаційно-правові засади діяльності українських наукових інституцій в Східній Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття	79
2.3 Організаційно-правова структура українських освітньо-педагогічних товариств та спілок Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття	107
Висновки до другого розділу	126
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ІНСТИТУЦІЙ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ	129
3.1 Організаційно-управлінська структура українських культурно- просвітницьких організацій, товариств та спілок Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття.....	129

3.2 Особливості функціонування студентських товариств та спілок Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX ст.	159
3.3. Історико-правові засади діяльності молодіжних спортивно- просвітницьких товариств Східної Галичини кінця XIX – першої половини XX століття	170
Висновки до третього розділу	183
ВИСНОВКИ	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Однією зі сфер історико-правових досліджень є вивчення становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття та їхньої ролі у формуванні національного державо- та правотворення. Це дасть можливість проаналізувати як особливості законодавства державних утворень, у складі яких перебувала Східна Галичина у досліджуваній період, так і критично оцінити процес розбудови Української держави.

Актуальність та значимість історико-правового аналізу становлення та функціонування українських культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття зумовлені тим, що вони пройшли декілька етапів розвитку, кожен із яких характеризувався політичними, економічними, соціальними та правовими чинниками, що загалом зумовлювали історико-правовий розвиток на західноукраїнських землях у досліджуваній період.

У цей період у Східній Галичині існувала низка наукових, громадських, культурно-освітніх, молодіжних, спортивних, студентських та інших установ, організацій, товариств, спілок тощо, які відрізнялись між собою сферою діяльності, структурою, правовою специфікою утворення та функціонування. Їх позначено терміном «інституції», оскільки дане поняття має узагальнюючий характер для аналізу досліджуваних об'єднань.

Найбільш якісно історичні та правові засади становлення та функціонування будь-яких організацій, товариств та спілок можна проаналізувати, зосередивши увагу на дослідженні засновницьких документів, серед яких ключове місце належить статутам. У статутах організацій, товариств та спілок міститься особлива інформація, яка дає важливий матеріал для вивчення специфіки їхньої діяльності: інформація щодо цілей та завдань, організаційно-управлінської структури, прав та обов'язків членів, органів, що

здійснюють контрольні та ревізійні функції, вирішення спорів, способів ліквідації тощо.

Отже, актуальність дослідження полягає у необхідності детального аналізу становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в середині XIX – першій половині XX століття, визначенні й окресленні їхньої ролі, а також особливостей історико-правових аспектів діяльності в досліджуваній період. Такий аналіз дасть можливість дослідити ключові засади вітчизняного державо - та правотворення.

Теоретичну основу дисертації склали праці відомих вітчизняних науковців, серед яких: І. Албул, М. Алексієвець, І. Андрухів, С. Баран, І. Бегей, В. Благий, С. Бондаренко, Г. Васькович, В. Великочий, В. Верига, Л. Винар, Л. Вовк, Р. Волянчук, Р. Гарат, Л. Геник, З. Гіптерс, В. Гнатюк, А. Грицан, І. Гурак, І. Демуз, О. Добржанський, Б. Добрянський, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, Т. Завгородня, З. Зайцева, Л. Зашкільник, І. Зуляк, О. Киричук, М. Кобилецький, В. Ковальчук, О. Коновець, Л. Коритко, М. Кріль, В. Кубійович, І. Курляк, Р. Кухар, Р. Кучер, О. Лада, Б. Лановик, В. Левицький, К. Левицький, О. Лисенко, І. Лисяк-Рудницький, М. Лозинський, В. Лукашів, І. Лучишин, С. Макарчук, О. Малюта, Т. Марітчак, М. Мацькевич, Н. Мисак, О. Мотиль, З. Нагачевська, М. Никифорак, О. Огоновський, І. Орлевич, Ю. Павленко, Я. Падох, Т. Панфілова, С. Пахолків, В. Пашук, С. Перський, П. Петрик, Р. Петрів, І. Пилипів, О. Плитус, В. Попов, Л. Потапюк, І. Потапюк, Г. Ріккарді, О. Романів, А. Рубель, Н. Рудий, М. Рудницька, В. Савенко, Б. Савчук, О. Седляр, Г. Сіромська, І. Старик, Б. Ступарик, О. Сухий, М. Творидло, А. Дж. П. Тейлор, І. Терлюк, Б. Трофим'як, О. Турій, В. Футала, З. Ханас, П. Хмельовський, В. Чоповський, М. Чубатий, О. Шеремета, Л. Шологон, Т. Щербань, Ю. Юрків, В. Янів та ін.

Однак, у правовому полі проблема становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної

Галичини середини ХІХ – першої половини ХХ століття практично ніким не досліджувалась.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація безпосередньо пов'язана з темою науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер № 0116U004758).

Мета і завдання дослідження. *Метою дослідження є історико-правовий аналіз становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині ХІХ – першій половині ХХ століття.*

Для досягнення мети дослідження вирішувались такі основні *завдання*:

- визначити ступінь наукової розробки проблеми та окреслити джерельну базу дослідження;
- розкрити методологічну основу дисертаційного дослідження;
- висвітлити основні етапи формування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій в Східній Галичині в другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.;
- з'ясувати історико-правові засади становлення та функціонування українських громадських організацій в другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.;
- розкрити організаційно-правові засади діяльності українських наукових інституцій в Східній Галичині в другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.;
- визначити організаційно-правову структуру українських освітньо-педагогічних товариств та спілок Східної Галичини в другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.;
- визначити специфіку правової діяльності українських культурно-

просвітницьких організацій, товариств та спілок Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX ст.;

- проаналізувати особливості функціонування студентських товариств та спілок Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX ст.;
- охарактеризувати історико-правові засади діяльності молодіжних спортивно-просвітницьких товариств Східної Галичини кінця XIX – першої половини XX ст.

Об'єктом дослідження є правові відносини, що склались у процесі становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій у Східній Галичині другої половини XIX – першої половини XX століття.

Предметом дослідження є становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття.

Методи дослідження. Методологія дослідження базується на поєднанні філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів.

Діалектичний метод дозволив дослідити природу українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини у відповідний період через поєднання історичного та логічного в контексті їх виникнення, становлення і розвитку, через визначення суперечностей та способів їх подолання (підрозділ 1.3).

Історико-правова орієнтація дослідження зумовила необхідність як історичного підходу загалом, так і таких конкретно-наукових методів, як описово-хронологічний, який дозволив сформувавши історичне тло дослідження, порівняльно-історичний, який забезпечив можливість порівняння розвитку досліджуваних інституцій з подібними інституціями цього періоду, що формувалися в інших суспільствах. Своєю чергою генетичний метод деталізував особливості їх формування та взаємозв'язків мережі українських суспільних інституцій (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1).

Метод архівної евристики дозволив опрацювати архівні фонди з тематики дослідження (підрозділ 1.1).

Розвиток досліджуваних інституцій, їхній правовий статус вивчався за допомогою синхронного та діасинхронного порівняння (підрозділ 2.1, 2.2, 3.1).

Визначення термінології дослідження базується на догматично-правовому та формально-логічному методі (підрозділ 1.3, 2.1). Для розкриття кількісних показників досліджуваних інституцій застосовувався статистичний метод (підрозділ 2.3, 3.3).

За допомогою системного підходу діяльність освітніх інституцій розглядалася як така, що відбувалася в рамках певної системи як у її системно-структурному, так і системно-функціональному розрізі (підрозділ 2.3).

Використання формально-юридичного методу дозволяє вивчити предмет дослідження в розрізі суто нормативно-правового регулювання (підрозділ 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3).

Герменевтичний метод дозволив проаналізувати як зміст відповідного законодавства, що регулювало діяльність досліджуваних інституцій, так і, в першу чергу, зміст статутів цих інституцій (підрозділ 2.2, 3.1, 3.2, 3.3).

Автором також використовувалися такі наукові прийоми як аналогія та екстраполяція (підрозділи 1.3, 2.3).

Інституційний підхід використано для комплексного осмислення ролі досліджуваних інституцій в суспільстві, їх вплив на правову систему (підрозділ 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3).

Описані вище методи та прийоми застосовувалися у взаємодії та взаємозв'язку, забезпечуючи методологічний комплекс дослідження.

Наукова новизна триманих результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є одним із перших комплексних досліджень проблем становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття, у результаті якого сформульовано низку нових

оригінальних авторських положень, що мають актуальне теоретичне і практичне значення у сфері історико-правових наук. Зокрема:

вперше:

- проаналізовано етапи становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття;
- охарактеризовано організаційно-правову структуру діяльності українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття;
- розкрито характер та особливості впливу українських наукових, громадських та культурно-освітніх товариств та спілок, що діяли у Східній Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття, на розгортання національно-визвольного руху та формування ідеї українського державотворення;
- уведено в науковий обіг низку архівних джерел, присвячених становленню та функціонуванню українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття;

удосконалено:

- періодизацію становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття;
- класифікацію українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття;
- організаційно-управлінську структуру українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття;

набули подальшого розвитку:

- аналіз нормативно-правових актів австрійського, польського та українського законодавства щодо діяльності українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття;
- правова характеристика установчих документів українських наукових, громадських та культурно-освітніх товариств та спілок Східної Галичини у другій половині XIX – першій половині XX століття.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені у дисертації положення та висновки можуть бути використані у:

- *науково-дослідній діяльності* – у подальшому дослідженні проблем становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття;

- *правотворчій діяльності* – для удосконалення чинного законодавства України та під час розробки нормативно-правових актів, що регулюють питання діяльності громадських об'єднань;

- *освітньому процесі* – під час підготовки підручників, посібників і навчально-методичної літератури для викладання навчальних дисциплін: «Історія держави та права України», «Історія політичних та правових вчень», «Теорія держави і права» (*Акт впровадження в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ № 80 від 13 грудня 2017 року*).

Особистий внесок дисертанта. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Запропоновані в роботі висновки та положення сформульовані на базі особистих досліджень. У разі використання матеріалів інших дослідників зроблено відповідні посилання.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертації було обговорено на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ. Підсумки розробки проблеми, отримані

узагальнення та результати оприлюднено на таких науково-практичних заходах: «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.), «Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції» (м. Львів, 3 грудня 2015 р.), «Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Запоріжжя, 17–18 березня 2017 р.), «Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності» (м. Харків, 31 березня – 1 квітня 2017 р.), «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (м. Дніпро, 1–2 квітня 2017 р.), «Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку» (м. Київ, 25 трав. 2017 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображено в 11 наукових публікаціях, з яких 5 – наукові статті, опубліковані у фахових наукових виданнях (одна з них у закордонному фаховому виданні) та 6 – тези доповідей та виступів, оприлюднених на конференціях.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія та джерельна база дослідження

Досліджуючи та аналізуючи історіографію становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття, відзначаємо фактичну не розробленість проблеми у векторі історико-правових досліджень. Якщо історична складова є доволі помітною у розробках вітчизняних та зарубіжних учених, то юридична концептуалізація зазначеного предмету дослідження практично відсутня. Це стосується як досліджень періоду другої половини XIX – першої половини XX століття, так і сучасних наукових розробок.

В українській історіографії певною мірою склався міф про Галичину, а також в цілому про західноукраїнські землі, що перебували під владою Австрії. Доволі акцентованим стало порівняння Галичини з П'ємонтою, чим підкреслювалась роль цього краю у національному відродженні України, в справі боротьби за українську державність. Однак кожен міф має витоком реальні явища. Західноукраїнські землі, що входили до складу Габсбурзької монархії, справді відіграли неоціненну роль в історії України, на десятиліття ставши центром духовної праці свідомого українства та осередком, де зароджувалися та апробувалися різні політичні ідеї та течії, що мали загальнонаціональний вплив [63, с. 230].

І якщо в кінці XIX століття та у перше десятиліття XX століття нечисленні праці українських істориків та громадських діячів стосувались загальної проблематики відродження національно-визвольного руху у Східній Галичині, то вже в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. значно

зросла конкретизація окремих аспектів національно-політичного розвитку на західноукраїнських землях загалом та у Східній Галичині зокрема.

Власне підвищився інтерес і до становлення та діяльності українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій кінця XIX – початку XX століття. В цьому контексті відзначаємо праці М. Галушинського [20], В. Гнатюка [26], В. Левицького [71], К. Левицького [73; 74; 75; 76], М. Лозинського [79], М. Чубатого [254], в яких хоча б частково була представлена дана проблематика. Однак, цілісного уявлення про функціонування вищезазначених інституцій сформовано не було. Акцентувалась увага хіба-що на історичні віхи та окремі етапи такої діяльності. Стосовно правових засад становлення та розвитку громадських об'єднань, товариств та спілок згадувалось лише дотично.

Це саме стосується і праць дослідників у міжвоєнний період, серед яких можна виділити І. Лучишина, Т. Марітчака, Я. Падоха, С. Перський С. Перського, в дослідженнях яких приділялась увага діяльності різного роду громадських організацій у період польської окупації Східної Галичини.

Окрему групу складають праці оглядового характеру, що з'явилися з науково-педагогічних потреб упровадження національної моделі вищої освіти та підготовки наукових кадрів у час національно-демократичної революції та у еміграційному середовищі [42].

В радянський період проблема становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття практично не висвітлювалась, а на самі дослідження, які стосувались національного відродження на західноукраїнських землях було накладене жорстке табу. Можна відзначити лише окремі праці, в яких частково відображена дана проблема, зокрема: Г. Ковальчака, В. Кульчицького, В. Осечинського, Я. Хонігсмана.

Величезний внесок у розвиток української науки зробили науковці діаспори, які були незаангажовані «радянськими штампами» у підходах до

вивчення та аналізу історико-правового розвитку на українських землях. Здійснюючи аналіз праць діаспорних учених в контексті дослідження становлення та діяльності українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині ХІХ – першій половині ХХ століття, можна виділити наукові розвідки Л. Винара, В. Дорошенка, В. Кубійовича, І. Лисяка-Рудницького, І. Сохоцького, М. Стахіва, С. Ярославина та ін.

Нечисленні зарубіжні дослідження представлені працями С. Венка, А. Дзядзьо, А. Дж. П. Тейлора, Х.П. Х'є.

В новітню добу вітчизняні науковці змогли у повному об'ємі та не озираючись на цензуру, яка була присутня увесь попередній період, об'єктивно досліджувати реалії історико-правового розвитку на українських землях. Вони отримали можливість скористатись відкритим доступом до потужного масиву архівних джерел та видань, що друкувались за кордоном. Протягом останніх років з'явилась низка наукових праць, яка була присвячена становленню та функціонуванню різних громадських об'єднань, однак ці праці носили переважно історичний характер та не відображали правові аспекти, пов'язані із досліджуваними нами інституціями. В даному контексті відзначаємо праці знаних науковців, таких як: І. Албул, М. Алексієвець, І. Андрухів, С. Баран, І. Бегей, В. Благий, С. Бондаренко, Г. Васькович, В. Великочий, В. Верига, Л. Винар, Л. Вовк, Р. Волянчук, Р. Гарат, Л. Геник, З. Гіптерс, В. Гнатюк, А. Грицан, І. Гурак, І. Демуз, О. Добржанський, Б. Добрянський, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, Т. Завгородня, З. Зайцева, Л. Зашкільник, І. Зуляк, О. Киричук, М. Кобилецький, В. Ковальчук, О. Коновець, Л. Коритко, М. Кріль, В. Кубійович, І. Курляк, Р. Кухар, Р. Кучер, О. Лада, Б. Лановик, В. Левицький, К. Левицький, О. Лисенко, І. Лисяк-Рудницький, М. Лозинський, В. Лукашів, І. Лучишин, С. Макарчук, О. Малюта, Т. Марітчак, М. Мацькевич, Н. Мисак, О. Мотиль, З. Нагачевська, М. Никифорак, О. Огоновський, І. Орлевич, Ю. Павленко, Я. Падох, Т. Панфілова, С. Пахолків, В. Пашук, С. Перський, П. Петрик, Р. Петрів, І. Пилипів, О. Плитус, В. Попов,

Л. Потапюк, І. Потапюк, Г. Ріккарді, О. Романів, А. Рубель, Н. Рудий, М. Рудницька, В. Савенко, Б. Савчук, О. Седляр, Г. Сіромська, І. Старик, Б. Ступарик, О. Сухий, М. Творидло, І. Терлюк, Б. Трофим'як, О. Турій, В. Футала, З. Ханас, П. Хмельовський, В. Чоповський, М. Чубатий, О. Шеремета, Л. Шологон, Т. Щербань, Ю. Юрків, В. Янів та ін.

Історико-правовий вимір становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття на даний час ще недостатньо розроблений у працях українських учених-правників. Як уже вказувалось вище, дана проблематика аналізувалась здебільшого з позицій історичного розвитку.

Відзначаємо також і те, що на даний момент практично відсутні фундаментальні праці, які б досліджували діяльність українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття в правовому полі, беручи до уваги юридичний зміст такої діяльності.

Загальній історії становлення, розвитку та діяльності українських наукових, громадських та культурно-освітніх товариств та спілок Східної Галичини другої половини XIX – першої половини XX століття присвячені наукові праці І. Албула [106], З. Гіптерса [23; 24; 25], І. Демуза [29], Т. Завгородньої [45], З. Зайцевої [46; 47], О. Коновця [58], О. Лади [68], Б. Савчука [132], Ю. Павленка [100], В. Футали [157], Л. Шологон [256; 257]. Серед них значен місце займають дисертаційні дослідження на історичну тематику Л. Шологон («Українські педагогічні товариства Галичини та Буковини 80-х рр. XIX – початку XX ст.») та О. Лади («Наукові товариства України в умовах суспільно-політичних трансформацій II-ї половини XIX – 20-30-х рр. XX ст. в історіографічній рефлексії»).

Сучасна історіографія діяльності «Просвіти» представлена науковими працями таких українських учених, як М. Алексієвець, С. Бондаренко, Р. Гарат, А. Грицан, Я. Дашкевич, О. Добржанський, І. Зуляк, О. Лисенко, М. Максим'юк,

О. Малюта, О. Паламарчук, В. Пашук, С. Перський, П. Петрик, І. Савчин, О. Сухий, М. Творидло, В. Харитон, В. Чоповський В., О. Шеремета та ін.

Перші публікації з історії «Просвіти» почали з'являтися у періодичній пресі вже у 1988 році [157, с. 80].

Діяльності культурно-освітніх товариств «Просвіта» та «Рідна школа» на західноукраїнських землях в другій половині ХІХ ст. – першій половині ХХ століття присвячена праця В. Чоповського [252].

У книзі В. Пашука «Товариство «Просвіта» у Львові. Статути» зібрані усі чинні статути Товариства за період 1868-1939 рр. Автор віднайшов у Центральному державному історичному архіві у Львові проекти трьох статутів (один датований 1929 роком, два інші – 1933 роком) і з'ясував, що з об'єктивних причин (з одного боку – певна внутрішня боротьба у самому товаристві, з другого – наступ польського шовінізму) жоден із них не був прийнятий. Тому шостий за рахунком статут 1924 року діяв до кінця 1930-х років [152, с. 5–6].

Комплексні дослідження історичного характеру щодо становлення та функціонування Товариства «Просвіта» були проведені О. Малютою («Просвіти» і Українська Державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) та «Трансформація поглядів діячів Просвіти на державницьку ідею (1868-1943 рр.)»), а також С. Перським («Популярна історія Товариства «Просвіта»)

У колективній праці П. Арсенича, О. Максимонько, М. Олійника «Просвіта Івано-Франківська: минуле й сучасне» вони відтворили історію та основні здобутки філії культурно-освітньої організації у Станіславові за весь період її існування [122, с. 7–82]. У монографії А. Грицана [27] відтворено правові, соціально-економічні й політичні аспекти діяльності філій та читалень «Просвіти» на Прикарпатті у міжвоєнний період. Діяльності львівських «Просвіт» присвячені праці П. Петрика [110; 111] та О. Шеремета [255].

Окремі сторінки праці стосуються довоєнної історії «Просвіти», розмаїття форм і методів роботи філій і читалень з виховання національної самосвідомості українців» [21, с. 9].

Відзначаємо дисертаційні дослідження Р. Гарата («Діяльність Товариства «Просвіта» в Галичині (1868–1921 рр.)») та І. Зуляка («Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність»), які щоправда, як і більшість праць, присвяченим становленню та розвитку Товариству «Просвіта» написані в історичному аспекті. Дисертаційні дослідження юридичного характеру з даної тематики практично відсутні.

Внеску «Просвіти» у становлення кооперативного руху в Східній Галичині присвячені наукові розвідки О. Лисенко [77] та М. Творидла [147].

Підводячи підсумок історіографічного огляду становлення та функціонування Товариства «Просвіта» в другій половині XIX – першій половині XX ст. можна констатувати, що наукова думка невпинно рухається в бік розширення знань про діяльність Товариства. Однак відсутність ґрунтовної узагальнюючої праці, яка висвітлювала б правові засади діяльності «Просвіти» зумовила потребу вибору теми даного дисертаційного дослідження.

Проблема діяльності товариства «Рідна школа» є лише частково дослідженою. Дослідники приділяли увагу різним аспектам діяльності цієї інституції – ролі у суспільно-політичному житті, внеску у розвиток шкільництва Галичини, частково книговидавничій та бібліотекознавчій роботі» [115, с. 149]. Однак, юридичні дослідження практично відсутні, тому дана дисертація буде спробою частково усунути існуючі прогалини в правовому змісті діяльності Товариства.

Діяльність УПТ «Рідна школа» на дисертаційному рівні дослідив П. Хмельовський [159], однак саме правових аспектів діяльності Товариства до цього часу не досліджено.

Відзначаємо працю Б. Добрянського «Роль Українського педагогічного товариства «Рідна школа» у розвитку фахової освіти в Галичині», в якій

містяться відомості щодо створення та специфіки діяльності Товариства.

У монографічному виданні М. Алексієвця та В. Савенка ґрунтовно проаналізовано історію Наукового товариства імені Т. Шевченка – «української праакадемії», першої установи національного рівня, яка заклала основи для розвитку всіх галузей української науки [2].

І. Демуз окреслив передумови виникнення товариства, зокрема, охарактеризував структуру та завдання Товариства ім. Шевченка, процеси реформування Товариства ім. Шевченка в Наукове Товариство ім. Шевченка, дослідив статут Товариства, в якому чітко прописані завдання НТШ, порядок членства, внутрішню структуру Товариства тощо [29]. Автор простежив еволюцію товариства від літературно-видавничої корпорації до наукової інституції з перспективою перетворення її на академію наук.

Я. Падох [101] проаналізував діяльність Правничої комісії, яка спочатку функціонувала як відділ у рамках історико-філософської секції НТШ, а згодом стала окремим підрозділом, хоча і не була легалізована в Статуті Товариства

Заслуговують уваги наукові розвідки, які стосуються дослідження історії становлення та діяльності Наукового товариства імені Т. Шевченка, зокрема С. Зайцевої [44], Л. Винара [13], Р. Кучера [67], О. Романів [127]

Товариству наукових викладів імені Петра Могили присвячені наукові розвідки М. Кріля та Н. Лешковича [62].

Упродовж останніх років серед вітчизняних істориків зростає інтерес до вивчення історії русофільського руху в Галичині, з'являються спроби переосмислити проблему, розвінчати при цьому наявні стереотипи та відкинути, за можливості, політичні нашарування попередніх епох. У цьому контексті вивчення історії Русько-народного Інституту «Народний Дім» у Львові має вагоме значення, оскільки заповнює одну з прогалин вітчизняної історіографії [134, с. 7; 135]. Відзначаємо дисертаційне дослідження Г. Сіромської («Русько-народний інститут «Народний Дім» у Львові в громадському житті галицьких українців (середина ХІХ – початок ХХ ст.)»), яке, як і усі ті, на які ми посилаємося у нашій роботі, виконані в суто

історичному вимірі.

Окремо, в контексті аналізу предмету нашого дослідження виокремлюємо з-поміж інших дисертації О. Киричук («Ставропігійський Інститут у громадському житті Галичини (друга половина XIX – початок XX ст.)») та І. Орлевич («Діяльність Львівського Ставропігійського Інституту (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.)».)

Діяльності товариства ім. М. Качковського в Східній Галичині в другій половині XIX – початку XX ст. присвячені наукові розвідки В. Лукашіва [80] та О. Сухого [145].

Окрема сторінка в дисертаційному дослідженні присвячена українським молодіжним спортивним товариствам, які відіграли значну роль у національному відродженні західноукраїнських земель. Відзначаємо наукові розвідки І. Андрухів [3], Т. Панфілової [102], Б. Трофим'яка [154; 155] та ін. Окремо відзначаємо дисертаційне дослідження Б. Трофим'яка («Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини: (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.)»).

Діяльності численних студентських товариств присвячене дисертаційне дослідження І. Гурака («Українське студентство у суспільно-політичному житті Східної Галичини (60-ті роки XIX – початок XX ст.)») [28], а також праці Н. Мисака [87], Г. Ріккарді [125] та ін.

Розглянуто в роботі становлення та діяльність громадських жіночих товариств та спілок, а також приділена увага їх організаційно-правовій структурі. Зокрема, аналізуються дисертаційні дослідження З. Нагачевської («Педагогічна думка і просвітництво у жіночому русі Західної України (II половина XIX – 1939 р.)») [90] та Ю. Юрківа («Українські жіночі організації у національно-політичному житті Східної Галичини (1917-1939)»): [259], а також праці А. Рубель [128], З. Ханаса [158] та ін.

Відтак, наголошуємо, що конкретних юридичних досліджень, які б стосувались становлення та діяльності досліджуваних нами наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини, вітчизняна

історіографія фактично позбавлена. Саме тому, своєю дисертацією ми хочемо усунути даний пробіл та проаналізувати предмет дослідження в історико-правовому вимірі.

Джерельну базу дослідження складає комплекс архівних та друкованих матеріалів.

Важливе значення для національно-культурного розвитку в Східній Галичині мають передусім архівні джерела, що стосуються становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій. Величезний пласт інформації, яка відображена у дисертаційній роботі, знаходяться у фондах Центрального державного історичного архіву у Львові (далі – ЦДІАЛ). Зокрема, там знаходяться тексти статутів, регламентів, обіжників; численні звіти про діяльність організацій, товариств та спілок; протоколи засідань Загальних зборів та низки інших структурних ланок досліджуваних нами організацій, а також інша організаційно-розпорядча документація. Зокрема, в процесі написання дисертації нами було використано матеріали архівних фондів ЦДІАЛ, які характеризують діяльність таких інституцій, як: Львівський Ставропігійський інститут (фонд 129), Руський Народний інститут «Народний дім» (фонд 130), Науково-літературне товариство «Галицько-руська матиця» (фонд 148), Товариство імені Михайла Качковського (фонд 182), Українське педагогічне товариство «Рідна школа» (фонд 206), Наукове товариство імені Шевченка (фонд 309), Українське спортивне товариство «Сокіл-Батько» (фонд 312), Центральне товариство «Союз Українок» (фонд 319), Товариство «Просвіта» (фонд 348), Студентське товариство «Ватра» (фонд 349), Верховна пластова команда (фонд 389), Загальноукраїнська культурна рада, м. Відень (фонд 391), Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель (фонд 395), Український студентський союз у м. Львові (фонд 400), Ревізійний союз руських кооперативів (фонд 428), Театральне товариство «Українська бесіда» (фонд 514), Товариство українських студентів «Молода громада» (фонд 596), Товариство українських наукових викладів ім. Петра Могили (фонд 736),

Український національний музей (фонд 750), Українське студентське товариство «Січ» у Відні (фонд 834), Головний січовий комітет гімнастичного і пожежного товариства «Січ» (фонд 847). У фондах зазначених інституцій містяться документи, що проливають світло на процес їх юридичного закріплення та легалізації відповідно із чинним законодавством Австрії, Австро-Угорщини, Польщі та Німеччини, зокрема: статuti і регламенти, протоколи засідань, зборів, документи канцелярій головних управлінських структур організацій, матеріали про створення секцій, філій та комісій, звіти про діяльність, службове листування тощо.

При дослідженні обраної теми була звернена увага і на документи Державного архіву Івано-Франківської області. В дисертації були використані документи філії Товариства «Просвіта» у м. Станіслав (фонд 378), Коломийського повітового союзу гуртків Українського педагогічного товариства «Рідна школа», м. Коломия (фонд 592), філії «Союзу українок» у м. Станіслав (фонд 373), філії Товариства «Сільський господар» в Коломій (фонд 593).

Заслуговують уваги і фонди Державного архіву Тернопільської області, які були проаналізовані та використані в дослідженні, а саме: Тернопільське воєводське управління (фонд 231), Філія Українського товариства «Просвіта» в м. Тернопіль (фонд 284) Філія Українського товариства «Просвіта» у м. Тербовля (фонд 317).

Більшість архівних документів була уведена в науковий обіг уперше, чим суттєво збагатила наукову новизну дисертаційного дослідження.

Об'єктивний і неупереджений аналіз архівних джерел дає підставу стверджувати, що національний рух галицьких русинів вже від 1848 р. поєднував у собі кілька різних національно-політичних орієнтацій (пропольську, проросійську, українську і австро-русинську), співвідношення між якими перебувало у постійній динаміці, у зв'язку з чим змінювався не лише характер самого руху, але й світогляд його окремих діячів. Наявність різних політичних угруповань є закономірним явищем і невід'ємною рисою

суспільства, заснованого на конституційних засадах [156, с. 50].

Окрему групу джерел складають законодавчі акти, що регулювали діяльність та визначали правовий статус наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій. Основний масив таких нормативно-правових актів був прийнятий до 1867 року, однак вони залишались діючими протягом тривалого часу. А ті, що були прийняті після заснування дуалістичної монархії у 1867 році фактично діяли аж до розпаду австро-угорської імперії у 1918 році, а подекуди і далі. Також виокремлено нормативно-правову базу польської окупаційної влади, в період якої у Східній Галичині діяла низка вітчизняних організацій, товариств та спілок.

Як уже зазначалося, основним джерелом права на західноукраїнських землях стало австрійське законодавство: цивільне, кримінальне, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне. Крім загальноавстрійських законів важливим джерелом права були постанови-розпорядження, які роз'яснювали або доповнювали положення законів, унормовували конкретні правовідносини. М. Никифорак їх поділяє, залежно від форми, в якій видавалися постанови, на цісарські патенти і дипломи, урядові декрети і розпорядження. Крайове законодавство як джерело права відіграло другорядну роль і стосувалося в основному господарського життя краю [94, с. 31].

В своєму підручнику з австрійського приватного права О. Огоновський зазначає, що найважливішими збірниками австрійського законодавства після 1848 року вважаються: 1) «Вісник законів державних»; 2) «Вісник законів крайових» [96, с. 8].

Відтак джерельну базу дослідження склали нормативно-правові акти, що розміщені у Вісниках законів державних та Вісниках законів крайових або в за період з 1850 року по 1910 рік. До них відносяться закони, цісарські патенти, розпорядження різних міністерств. Ці збірники зберігаються у фондах державного архіву Івано-Франківської області та відділу рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України [59, с. 28].

В основному документи нормативно-правового характеру, які відклались в ході діяльності владних структур ЗУНР опубліковані у спеціальних періодичних виданнях уряду та його міністерств («Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Західноукраїнської Народної Республіки», «Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки», «Вістник Державного Секретаріату військових справ», «Вістник Державного Секретаріату просвіти і віросповідань»), тогочасній пресі (газети «Републіка», «Діло», «Українське слово», «Нове життя», «Український прапор»). Значний пласт джерел такого ж характеру міститься й у фундаментальних працях перших дослідників історії ЗУНР: М.Лозинського, М.Чубатого, С.Ярославина, М.Стахіва та ін. [11, с. 15].

Окремо хочемо виділити працю Я. Падоха «Новий закон про товариства: переклад закону, виконаних розпорядків і обіжників враз з коментарем та практичними вказівками», яка присвячена детальному аналізу Закону «Про товариства» (1932 р.) Другої Речі Посполитої.

Що стосується німецького окупаційного режиму в Східній Галичині (1941–1944 рр.), то його правовою основою було «Розпорядження про адміністрацію Галичини» від 1 серпня 1941 року, в якому існуванню та діяльності українських громадських, наукових та культурно-освітніх інституцій ніякої ролі відведено не було.

1.2. Методологія дослідження

Розвиток історико-правової науки неможливий без з'ясування її методологічних засад і успішних прикладів вирішення методологічних проблем. Саме тому методологічна складова дослідження хоча і займає як правило достатньо скромне місце за обсягом, однак її значення не можна недооцінювати.

В основі методології дослідження лежить питання відбору методів дослідження, інакше кажучи тих способів та прийомів через які і завдяки яким

пізнаються досліджувані явища та формування цілісного методологічного апарату найкраще пристосованого саме до умов та особливостей з якими стикається дослідник. Разом із тим, доцільно виділити серед них основні – за допомогою яких, власне, дослідником і будується пізнання конкретного дослідницького матеріалу, і додаткові – що забезпечують належне застосування основних методів.

Дослідники виділяють наступні рівні методів правових досліджень: загальнофілософський, загальнонауковий, конкретно-науковий. Окремо також виділяють основні і додаткові методи, однак усі вони знаходяться між собою в тісному зв'язку. Якщо основні методи безпосередньо спрямовані на забезпечення вивчення предмету дослідження, то додаткові методи дозволяють уточнювати окремі аспекти або забезпечують належне функціонування основних методів.

Особливість застосування діалектичного методу в цьому дослідженні обумовлюється особливим становищем українських суспільних інституцій. З одного боку, вони розвиваються на основі законодавства (за австрійським законодавством), однак в подальшому входять в певний конфлікт з державою (за часів Другої Речі Посполитої). Крім того, ці інституції зазнають як певного тиску, так і певної конкуренції з боку чужоетнічних суспільних інституцій (перш за все польських). Таким чином, розвиток досліджуваних інституцій методологічно має враховувати наявність цього конфлікту і конкуренції, а так само звернути увагу на механізми синтезовані українським суспільством для вирішення цієї проблеми. З іншого боку, цікавим для дослідження за допомогою діалектичного методу видаються способи вирішення конфлікту українських суспільних інституцій в протистоянні з державою (Друга Річ Посполита).

Немає сумніву що в основі історико-правового дослідження має лежати історичний метод пізнання. Історичний метод спрямований на розкриття особливостей виникнення явища, вивчення умов його становлення та розвитку. В той же час допоміжний генетичний метод спрямований на розкриття

генетичних зв'язків досліджуваного явища як з іншими елементами цієї системи, так і з надсистемою.

Історичний метод дозволяє відстежувати розвиток правових явищ, їхні зміни взяті в єдності на різних етапах становлення. Історичний метод орієнтує на те, щоб у процесі пізнання простежувалися єдність, зв'язок якісно різних етапів розвитку явища, наприклад при дослідженні етапів становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття (див підрозділ 1.3).

Система суспільних інституцій розвивається в історичному контексті, поруч із сучасними процесами зберігає особливості минулого та містить в згорнутому вигляді потенцію майбутнього стану цієї системи.

В цьому відношенні головне завдання історичного методу – виокремлення основних тенденцій розвитку певних правових явищ та пошук, на основі отриманих знань, способів вирішення сучасних проблем. Так, з'ясування тенденцій розвитку досліджуваних інституцій тісно пов'язано з розвитком громадянського суспільства в сучасній Україні. Це стосується перш за все розвитку студентських та молодіжних організацій, а так само наукових та освітньо-педагогічних. Недостатній розвиток громадянського суспільства в Україні у цій сфері призводить до ситуації, коли держава не має належного партнерства та суспільної підтримки. В той же час, при належному розвитку цих суспільних організацій та рухів громадянське суспільство спроможне не лише виступити контролером діяльності держави, але й безпосереднім партнером в тих ситуаціях, в яких пряме втручання держави є малоефективним або й навіть шкідливим. Втім, детальний аналіз цих явищ і процесів, на жаль виходить за межі предмета дослідження.

Хоча право у своєму розвитку, реагуючи на реалії життя, виходить за рахунок закріплення нових положень за межі наступності, новації не скасовують самої наступності. Ці новації стануть колись минулим і в силу наступності будуть у тому або іншому ступені сприйняті на наступному етапі

розвитку. В розвитку суспільних інституцій простежується діалектичний зв'язок послідовних станів громадянського суспільства, а сама зміна правового регулювання їхньої діяльності сприймається як закономірність його розвитку.

Завданням історичного методу є збереження позитивного досвіду розвитку суспільних інституцій і на їхній основі за допомогою відповідних правових засобів стимулювати розвиток сучасного громадянського суспільства сучасної України.

Історико-правове дослідження не може не враховувати наявність архівних даних. Саме тому застосування методу архівної евристики передбачає роботу дослідника з архівними фондами, відбір та обробку інформації, отриманої з архівних документів, формування на їхній основі цілісної історичної картини. В цьому дослідженні опрацьовано значний обсяг архівних документів з фондів Центрального державного історичного архіву у Львові, державних архівів Тернопільської та Івано-Франківської області. Зазначимо також, що значний обсяг архівної інформації було запроваджено в обіг вперше.

Закономірним вбачається і використання в цьому дослідженні порівняльно-правового методу. Адже досліджувані інституції були характерні не лише українцям. З іншого боку, як вже зазначалося, існує потреба порівняння правового статусу досліджуваних інституцій вказаного періоду з сучасними інституціями громадянського суспільства України. Таким чином, через порівняння досліджуваних інституцій з інституціями подібного типу інших націй та етносів – застосовуватиметься синхронне порівняння, а при порівнянні з сучасними інституціями – діахронне.

Продуктивність порівняльно-правового методу залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних чинників. Якщо з об'єктивного боку вона визначається наявністю належної і достовірної інформації щодо правового статусу відповідних інституцій, то з суб'єктивного боку залежить як від визначення дослідником критеріїв порівняння, від того, які саме об'єкти виділено з реальності для порівняння, так і тим, чи враховує дослідник можливу відмінність між нормами права, які фіксують правовий статус

досліджуваних інституцій і результатом реалізації (або відмови від реалізації) цих норм в повсякденну політико-правову практику.

В цьому відношенні, потрібно враховувати обмеженість порівняльно-правового методу, як і всіх інших, і необхідність його застосування там же він є валідним. Тим більше цінними будуть ті результати застосування порівняльно-правового методу, які дозволять удосконалити правове регулювання інституцій громадянського суспільства сучасної України на основі знань і відомостей про подібне регулювання в минулому.

Очевидно, що будь-яке наукове дослідження в свою основу кладе визначенні певних термінів та понять. В цьому контексті досліджувані інституції суспільні інституції так само потребують формулювання таких дефініцій. Таким чином застосування догматично-правового та формально-логічного методів не лише дозволяє визначити поняття суспільної інституції, громадської організації, громадського об'єднання, відмежувати різні види суспільних інституцій, але й, наприклад, дозволяє визначити ключову передумову розвитку українських суспільних інституцій в Австро-Угорщині наприкінці XIX ст. – Конституцію 1876 року.

Варто зазначити, що дослідницька робота суттєво збагачується внаслідок опори дослідження на певні кількісні показники. Таким чином, аналіз статистичних даних дозволяє досліднику підтвердити або спростувати дослідницькі гіпотези. Йдеться, наприклад, не лише про звичайну кількість тих чи інших суспільних інституцій в певні роки, але й про темп їхнього зростання або зменшення і формулювання певних гіпотез для пояснення такого стану речей і подальше їхнє підтвердження. Зокрема, про ставлення до українських суспільних інституцій з боку органів влади.

Дослідження такого складного явища як суспільні інституції потребує також застосування системного підходу. В цьому відношенні доцільно, на нашу думку, сформулювати гіпотезу про формування в досліджуваній період українського громадянського суспільства Східної Галичини як певної системи і застосувати до неї прийоми та способи, що зазвичай застосовуються до

дослідження соціальних систем. Так, зокрема, якщо розглядати її крізь призму системно-структурного методу, то якраз доцільним буде виділення певної структури цієї системи – зокрема через виділення громадської, наукової та культурно-освітньої підсистем. Ці підсистеми, відповідно, включають в себе громадські, наукові та культурно-освітні інституції. В свою чергу, системно-функціональний метод дозволяє виокремити специфічні функції цих підсистем, дослідити причини їхнього утворення та завдання які вони реалізовували будучи покликані до життя новопосталим українським громадянським суспільством Східної Галичини. Вважаємо, що надметою, яка визначає цілеспрямованість цієї системи (в термінах системного підходу) було формування громадянського суспільства, яке б забезпечило конкурентоспроможність української громади стосовно інших мовно-етнічних груп, а, за певних випадків, також стосовно державних інституцій. Так, зокрема, система українських освітніх інституцій тією чи іншою мірою дозволяла забезпечувати вітальні мовні потреби українського народу, а система наукових інституцій – виступала як засіб використання наукового підходу для опису буття українського суспільства.

Системно-функціональний підхід дозволяє визначити ще деякі функції цієї системи. Йдеться, зокрема, про таку функцію як рекрутування україноцентристської еліти, а рівною мірою і забезпечення належного рівня підготовки. Цьому послужила як концентрація суспільно-активних громадян за допомогою об'єднання у відповідні суспільні інституції так і отримання суспільно-значимих результатів внаслідок функціонування цих інституцій як альтернативних державним інституціям. Наприклад, «Просвіти» здійснила суттєвий кадровий вплив на формування Міністерства освіти ЗУНР. Подібний результат, але на більш високому рівні, продемонструвала так звана «паралельна держава» часів польської «Солідарності», яка в подальшому стала основою формування нового кадрового складу державного апарату демократичної Польщі.

Інституційний підхід передбачає комплексне осмислення ролі досліджуваних інституцій в суспільстві, їх вплив на правову систему. Інституційний підхід виходить, серед іншого, з тих засад, що відповідні суспільні потреби викликають до життя в суспільстві відповідні інституції. Це дослідження якраз дозволяє чітко показати особливості реалізації відповідних суспільних потреб за допомогою спеціальних суспільних інституцій. Саме там, де держава (Австро-Угорщина) не забезпечувала відповідних суспільних потреб, але не перешкоджає їхньому забезпеченню – ці інституції формуються паралельно або у взаємодії з державними. В той же час, якщо держава (Друга Річ Посполита) сприймала українське громадянське суспільство Східної Галичини як свого ворога і боролася з українськими суспільними інституціями обмежуючи або й забороняючи їх, у громадянського суспільства виникає потреба створити спеціалізовані інституції, спрямовані на захист чинних суспільних інституцій від держави, що атакує громадянське суспільство. Власне діяльність ОУН якраз і є прикладом, коли створюються такі інституції, які розглядають як прийнятні навіть крайні форми такої боротьби аж до терору.

Системний підхід дозволяє також ставити питання про зв'язки цієї системи інституцій з надсистемою. І якщо в австро-угорський період досліджувані інституції розглядалися як частина системи суспільних інституцій Австро-Угорщини, то в період Другої Речі Посполитої частина досліджуваних інституцій входить в конфлікт з загальнодержавною системою суспільних інституцій. Це було пов'язано, значною мірою, як з тим, що система українських інституцій набула суттєвого розвитку і почала себе усвідомлювати як певну цілісність з своїми системними цілями, які певним чином не співпадали з цілями надсистеми. Так і з тим, що надсистема (органи влади Другої Речі Посполитої) почали сприймати українські суспільні інституції як загрозу і діяти відповідним чином, зокрема, в рамках політики «пацифікації». Що в свою чергу тільки поглибило конфлікт системних цілей.

Дослідження суспільних інституцій ставить також питання про необхідність визначення цінностей на яких вони реалізують свою діяльність. Пошук відповіді на питання про цінності реалізовується через застосування аксіологічного методу дослідження. Так, наприклад, розглядаючи крізь призму аксіології діяльність культурно-освітніх товариств Східної Галичини (і зокрема Українського Педагогічного Товариства «Рідна школа»), можна стверджувати, що вона базувалася на таких цінностях як: 1) формування національної та суспільної свідомості українського народу; 2) забезпечення належної освіти та виховання; 3) підвищення культурного та професійного рівня українського народу.

В свою чергу, застосування формально-юридичного методу дозволяє вивчити предмет дослідження в контексті нормативно-правового регулювання. Навряд чи можна заперечувати, що саме прийняття державними органами дозвільних чи заборонних норм щодо діяльності інституцій громадянського суспільства суттєво впливало на динаміку їхньої діяльності. Тут можна згадати, наприклад, прийняття нормативно-правових актів періоду «пацифікації», які суттєво утруднили функціонування низки українських інституцій. Саме за допомогою формально-юридичного методу зроблено спробу відмежувати власне юридичний фактор розвитку досліджуваних інституцій від факторів іншого типу (наприклад, вплив моралі, ідеології чи релігії).

Провідну роль при вивченні юридичних текстів відіграє герменевтичний метод, спрямований на пізнання дійсного змісту відповідної правової норми. Очевидно, що тлумачення правових норм є процесом творчим. Саме тому на інтерпретаторі лежить обов'язок здійснювати таке тлумачення з урахуванням як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, враховуючи особливості герменевтичного кола. Разом із тим, герменевтичний метод потрібен не лише для аналізу нормативно-правових актів (зокрема згаданих в підрозділі 1.3), але й для аналізу статутів на основі яких діяли досліджувані нами інституції. Саме зміст статутів, їхні зміни, а так само реакція державних органів влади на ці зміни дозволяє більш ретельно вдивитися в історичні події і причини, які

призвели до необхідності таких змін. Аналіз текстів статутів цікавий для дослідження ще й тим, що вони виступають свідченням певних відносин, нерідко суперечливих. Наприклад, положення в статуті «Галицько-руської матиці» щодо спадкоємця майна організації в разі ліквідації, якою було визначено інституції москвофільського руху. Втім, воно видаватиметься незрозумілим, лише якщо не враховувати історичного контексту, в рамках якого українофільські та москвофільські інституції перебували у відносинах взаємозв'язку взаємодії та конкуренції, коли певні суспільні діячі переходили в протилежний табір.

Доцільно вказати і на той факт, що окрім методів до складу методології включають і певні наукові прийоми. Серед яких можна, наприклад, назвати аналогію та екстраполяцію. Яким чином можна їх застосувати? Йдеться про те, що хоча сучасні громадські об'єднання певною мірою відрізняються від досліджуваних суспільних інституцій, однак ми розглядаємо правовий статус останніх за аналогією з аналізом правового статусу сучасних громадських об'єднань. Що стосується екстраполяції, то вона застосовується при прогнозуванні імовірного подальшого розвитку системи національної освіти та виховання урядом ЗУНР на основі всієї системи українських культурно-освітніх інституцій в тому випадку, якби цьому не перешкодила польсько-українська війна.

Згадані вище методи та прийоми наукового пізнання застосовувалися у в дослідженні у комплексі для забезпечення цілісного уявлення про предмет дослідження.

1.3 Етапи формування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій в Східній Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття

Наприкінці 40-х років XIX ст. Австрійська імперія вступила в затяжну пору потрясінь, основним змістом яких було виживання монархії й династії. У

1848–1849 рр. стабільність політичної системи Австрійської імперії залежала від реальних конституційних перетворень. Ними стали положення Конституції 1849 р., яка вперше озвучила питання конституційної участі особи в державному управлінні й можливості пошуку компромісів з народами імперії [93, с. 108–109].

Принциповим було введення нової форми правління – конституційної монархії, централізації державного управління (через модель унітарної держави, поділеної на провінції з досить обмеженою автономією), а також т. зв. плюралізму національностей. Так, у конституції містилося положення, що всі народи, які проживають у державі, є рівноправними, і кожен народ має невід’ємне право на захист і розвиток своєї національності й мови [262, с. 24]. Надзвичайно важливою стала ст.19 Конституції про загальні права, у якій говорилося: «Держава визнає рівноправність усіх крайових мов у школі, державних установах і громадському житті. В краях, де проживає декілька народів, навчальні заклади повинні бути організовані так, щоб без застосування насилля до вивчення іншої крайової мови, кожний з цих народів отримав необхідні можливості для освіти своєю рідною мовою» [38, с. 97]. Однак указана конституційна стаття про рівноправність народів та їх мов не отримала подальшого роз’яснення в законодавстві й трактувалася по-різному, залежно від політичної ситуації [17, с. 5–24].

Упродовж кількох десятиліть XIX ст. питання про політичний лад у монархії залишалося відкритим. Воно було прикладом своєрідного хитання між двома парами полюсів, одна з яких позначала характер політичного режиму Габсбурзької монархії, інша – особливості адміністративного устрою. З одного боку, це були абсолютизм і протидіючий йому конституційний парламентський устрій, а з іншого, – централізм і його антипод, федеративна і/або навіть конфедеративна модель. Щоправда, до початку 1860-х рр. неоабсолютистський централізм цілковито збанкрутував як форма правління, а федеративна (чи конфедеративна) модель в політичному сенсі, влаштована як парламентська монархія, так ніколи й не була реалізована в Габсбурзькій державі (хоча

наприкінці існування монархії її принципи поволі почали входити в життя країни). І лише поєднання неоабсолютистського федералізму й парламентського централізму – по суті адміністративного й політичного чинників – певною мірою вивело країну з нової кризи [148, с. 91–95].

Фактичне повернення до централізму під контролем парламентських асамблей відбулося в 1861 році, коли було підписано Лютневий патент від 26 лютого 1861 року, який став першим реальним досвідом парламентаризму в історії Габсбурзької монархії.

Отже, саме із цього часу Австрія, не зважаючи на недосконалий адміністративно-територіальний устрій, з одного боку, стала сучасною й ліберальною державою, а з іншого, – рівень розпаду імперії загострився відповідно через угоду 1867 р., за якою Угорщина стала країною-сателітом Австрії [89, с. 124].

Правовою основою, на якій базувався розвиток національного життя українського народу Галичини у складі Австрії, а в подальшому формувалася українська національна свідомість і поширювався український національний рух, було конституційне законодавство Австрії (Австро-Угорщини) середини ХІХ століття. Конституційні реформи, які розпочалися під впливом європейської «Весни народів» 1848 р., досягли свого піку у 1867 р. і продовжувалися до кінця ХІХ століття та першої світової війни. Встановлений на їх підставі конституційний лад, і особливо принцип національної рівноправності, дали можливість українському народові Галичини у складі Австрії розвивати своє національне життя, творити на його основі український національний рух, головним гаслом якого стало відродження самостійної української держави [86, с. 12].

У ХVІІІ–ХІХ ст. міське право в Польщі, Україні, Чехії, Угорщині, інших регіонах Центральної та Східної Європи стало витіснятися новим законодавством Австрійської імперії і, зрештою, на середину ХІХ ст. було практично скасоване [72, с. 113]. Основним джерелом права на західноукраїнських землях став австрійський закон.

Австрійські законодавчі акти, видані після 1848 року, містилися в «Віснику законів державних». Ця норма передбачалася патентом від 4 березня 1849 року. Закони крайові, тобто ухвалені крайовими сеймами, – відповідно у «Віснику законів крайових» (патент від 1 жовтня 1849 року) [59, с. 48]

Одним з перших нормативно-правових актів, що діяв протягом досліджуваного періоду став «Закон про товариства», введений в дію цісарським патентом від 26 листопада 1852 року. При прийнятті цього нормативного акту власне й були поставлені завдання законодавчо закріпити можливість створення товариств для здійснення різних видів діяльності. Конкретно, параграфом 2 цього закону передбачалося створення товариств для таких публічних і загальносупільних цілей, як, наприклад, сприяння наукам і художнім промислам; а також створення філій товариств.

Цей закон – один з найдавніших законодавчих актів у Європі, що визначали правовий статус товариств.

В австрійському законі 1852 року, параграфом 9 встановлювалися вимоги до статутів товариств. При цьому в законі вказувалося тільки на таку організаційно-правову форму як акціонерне товариство (очевидно тому, що як свідчать вчені-економісти, в Австрійській імперії перші акціонерні підприємства з'явилися вже наприкінці 50-их років XIX ст. [69, с. 138]), інші форми прямо не називаються.

Цісарським патентом від 20 грудня 1859 року «Про введення в дію промислового закону» встановлювалося, що норми цього закону застосовуються до всіх видів діяльності, які виконуються промисловим способом, незалежно чи їх предметом є виробництво, обробка або переробка артикулів загального обороту (можна сказати товарів), чи здійснення торговельного діяльності або виконання будь-якої служби чи роботи.

Але деякі види діяльності не підлягали регулюванню Промисловим законом. Серед них: гірництво, літературна діяльність, адвокатська, нотаріальна, торговельно-посередницька, лікарська діяльність, діяльність аптечних, кредитних, банківських, страхових, ощадних установ, приватні

науково-виховні установи, підприємства з надання послуг з перевезення річками, озерами, каналами (поромами), друкарські підприємства (видавництво періодики та її продаж), мистецькі агенції, що організовували видовищні заходи, фестивалі, конкурси тощо, похатна торгівля та інша діяльність, що виконується мандрівним способом, та деякі інші види господарської діяльності.

Уперше у повному обсязі вони визначені Торговельним законом, який був виданий лише через 10 років – у 1862 році.

Коли в 1867 р. Австрію було переорганізовано на двоєдину конституційну Австро-Угорську монархію, Галичина також дістала автономні права, але замість урівноправнення обох народів, що населяли край, поляки, а зокрема польська верхівка-аристократія, узурпувавши собі всі права за згодою Відня, жорстоко розправлялися з українським національним рухом [12, с. 15].

Однак, саме австрійська Конституція 1867 р. створила нормативну базу для розвитку української культури та національності в межах монархії у вигляді конституційно визнаного права на плекання власної культури та отримання освіти рідною мовою. Зокрема, «нормами Конституції Австро-Угорщини від 21 грудня 1867 року передбачалося, що австрійські піддані мають право свободи вибору професії і здобуття фахової освіти» [150, с. 71].

Аналізуючи історичні джерела, творчість визначних українських істориків, соціологів, політологів, маємо всі підстави стверджувати, що господарське, соціокультурне, освітнє життя Галичини зазначеного історичного періоду підпорядковувалося інтересам чужоземних володарів. Австрійський уряд розглядав українські землі як предмет експлуатації, керуючись принципом «поділяй і володарюй». Поляки вважали територію Галичини частиною польської території, плацдармом для розбудови Польської держави. У соціально-економічному аспекті Галичина мала аграрний характер із незначним накопиченням капіталу, слаборозвинутою торгівлею, низьким рівнем урбанізації, найнижчими заробітками й найвищим відсотком надлишкової робочої сили, була однією з найвідсталіших частин імперії, в якій 80% населення було неписьменним [24, с. 16].

Безперечно, що такий стан справ не міг не вплинути на активізацію національно-орієнтованого культурно-просвітницького руху, як на західноукраїнських землях загалом, так і в Східній Галичині, зокрема. Пожвавлення національно-визвольного руху в кінці 60-х років XIX століття зумовило появу низки різноманітних організацій, товариств, спілок, які ставили за мету розвиток національної ідеї. Створюються і широко розвивається ціла мережа громадських, добродійних, релігійних, кооперативних, наукових, культурно-освітніх, молодіжних, спортивних товариств, які у своїх уставних документах декларували цілі, що були пов'язані із реалізацією програм по забезпеченню освітньо-культурного та господарсько-економічного розвитку українського населення.

Оскільки широке декларування демократичних прав було визначальною рисою розвитку австрійського конституційного законодавства 60-х років XIX ст., українські громадські та політичні діячі скористались цим задля юридичного оформлення організаційно-правових структур наукового та культурно-просвітницького характеру. Так як в Конституції 1867 року була проголошена свобода зборів та організацій, виникає низка політичних і громадських об'єднань, які відгравали неабияку роль в національно-визвольному русі другої половини XIX початку XX ст. в Східній Галичині. В дисертаційному дослідженні ми розглянемо неполітичні об'єднання громадян – організації, товариства та спілки, що діяли та функціонували на основі затверджених органами державної влади статутів.

У статутах та іншій організаційно-розпорядчій документації громадських інституцій, відповідно до «Закону про об'єднання та збори» від 15 листопада 1867 року, фіксувалися завдання організацій, товариств та спілок, їхня структура, методи роботи, джерела фінансування, умови прийняття нових членів та виключення тих, що не дотримувалися норм її статуту, система виборів та повноваження голови та керівних органів товариства, умови ліквідації товариств тощо.

Даний законодавчий акт значно спрощував й полегшував процедуру створення об'єднань. Для відкриття товариства необхідно було подати до крайового правління статут товариства у п'яти примірниках. У ньому обов'язково вказувалися мета товариства, засоби існування, структура та органи управління, місцеперебування, спосіб вирішення спірних питань, умови розпуску. У випадку заборони крайовим урядом відкриття товариства засновники мали право апелювати протягом 60 днів до Міністерства внутрішніх справ [149, с. 497].

Згідно із законом, «усі товариства поділялися на дві категорії: політичні і неpolітичні. Відмінність полягала у тому, що членами політичних товариств не могли бути іноземці, жінки й малолітні особи. Крім того, політичним товариствам заборонено творити філії у провінції, тоді як неpolітичні товариства таким правом володіли. Тож, якщо врахувати й інші особливості, то можна стверджувати, що неpolітичні товариства мали дещо більше можливостей для свого розвитку, аніж політичні» [261, с. 108]. Безперечно, що дана норма суттєво вплинула на інтенсивний розвиток українських громадських, наукових та культурно-освітніх організацій, товариств та спілок, що діяли практично у кожному місті, містечку чи селищі Східної Галичини.

Закон 1867 р. вимагав, аби заява про намір створити товариство подавалась у письмовій формі разом із статутом майбутньої організації до намісництва. Статут мав обов'язково окреслювати мету та джерела фінансування товариства. У випадку, коли намісництво не знаходило у тексті документа положень, що суперечили чинному законодавству, товариство отримувало дозвіл на діяльність, яку мало розпочати через чотири тижні після реєстрації. Водночас закон давав дозвіл на проведення товариствами зборів, про які потрібно було повідомити місцеву владу не пізніше, аніж за 24 години до їх початку. Остання мала відряджати на такі зібрання свого делегата (комісара), котрий володів правом отримувати вичерпну інформацію про діяльність організації. І, нарешті, останнім важливим моментом, що регламентував діяльність товариств, було положення, котре забороняло

ухвалювати на зібраннях рішення, які б суперечили кримінальному кодексу чи ухвалам місцевої влади [261, s. 107–108].

Створення та функціонування вітчизняних громадських організацій, товариств та спілок наукового та культурно-просвітницького характеру, зумовило сприяло зародженню у Східній Галичині кооперативного руху. «Законодавчим актом, що регламентував організацію та діяльність кооперативних товариств, став австрійський закон 1873 року «Про заробіткові і господарські товариства». Цей закон був певною мірою доповненням до Торговельного закону 1862 року, адже такі товариства або спілки вважалися різновидом торговельних спілок. Законом було передбачено, що товариства могли засновуватися без дозволу адміністративної чи іншої влади, не підлягали контролю з боку цих органів, лише повинні були зареєструвати свої статuti (які мали відповідати вимогам закону) в суді; при цьому, вони не мали права починати діяльність без реєстрації. їхня діяльність підлягала нагляду з боку ревізійних органів» [59, с. 60]. Слід зауважити, що розвиток кооперації сприяв не тільки економічному підйому на західноукраїнських землях, але і мав на меті культурно-освітній розвиток, оскільки кооперативні товариства та спілки долучились до розвитку національного шкільництва, але і були ініціаторами проведення низки просвітницьких та культурно-освітніх заходів, сприяли формуванню національно-патріотичного виховання українського населення Східної Галичини.

Кінець XIX – початок XX століть характерний зростанням національної свідомості народних мас; у той час формується ідея про створення власної держави. Робота громадських організацій спрямовується на реалізацію цієї справи: навчити і насамперед виховати громадян бути повноправними членами суспільства. Звертається увага на фахову та економічну освіту населення краю, яка мала стати основною для успішного господарського і культурного піднесення рівня життя українців [24, с. 13].

У досліджуваній хронотоп Австро-Угорщина, за всіх недоліків її внутрішньої й зовнішньої політики, базових інститутів дуалістичної імперії, а

отже, і політичної системи, протиріч і конфліктів, уявлялася державним утворенням, яке здатне розвиватися, удосконалюватися й, у цілому, досить ефективно захищати інтереси своїх громадян. У масовій історичній свідомості народів велетенського простору від Альп до Трансільванії й від Галичини до Далмації монархія Габсбургів, особливо в її останні роки існування, асоціювалася з більшим ступенем національної свободи, можливістю мирного врегулювання проблем у відносинах між народами дуалістичної монархії. У цих константах політична система Австро-Угорщини мислиться як час реалізації державою невідкладних заходів, які, ураховуючи її системотворчу функцію, є вагомим компонентом архітектоніки міжгрупового інтеракціонізму конкретного історичного етапу [88, с. 48].

Польська окупація Східної Галичини зумовила нове бачення розвитку наукових, громадських та культурно-просвітніх товариств та спілок. Маніакальний страх перед українським національно-визвольним рухом зумовив низку репресивних заходів польського уряду проти українського населення (полонізація, пацифікація – авт.). Це не могло не позначитись і на діяльності політичних та неполітичних об'єднань, що зазнали переслідувань з боку окупаційної влади.

Торкнулось це, як уже говорилося вище, і діяльності практично усіх громадських організацій. Найбільш характерним в цьому плані виявився виданий у січні 1933 року у формі президентського декрету «Закон про товариства», який був спрямований на тотальний державний контроль усіх сфер суспільного розвитку.

З моменту прийняття даного закону жодне громадське об'єднання не могло претендувати на офіційну реєстрацію, якщо не володіло якимось майном. Товариство повинно було регулярно звітувати про свою діяльність та інформувати урядові структури про неї. Цей принцип був закладений з метою жорсткого контролю над організаціями, товариствами та спілками особливо українськими.

Новий Закон визначав товариство як добровільне і тривале об'єднання, що не має мети отримання доходу. Товариства (окрім кооперативів) хоча і можуть мати в своїй основі цілі майнового характеру, однак не можуть створюватись з метою отримання прибутку для своїх членів. Усі члени товариств мають право добровільного вступу у такі об'єднання, без жодного зовнішнього примусу.

Характерними ознаками нового закону став поділ товариств три категорії – звичайні, зареєстровані та «*вищої ужиточности*». Звичайні товариства – це новий вид об'єднання громадян, утворити які можуть навіть три особи. Таке товариство переважно мало місцевий характер і рішення про його заснування і ліквідацію приймає місцева повітова влада, тобто староство [101, с. 5].

Звичайні товариства могли діяти і без статуту, а згідно закону повинні були подати лише відомості щодо назви товариства, його структури, органів управління, мети та ін. Якщо звичайні товариства змінювали якесь із вищезазначених положень, то зобов'язані були повідомити про зміни староство (ст. 12).

Однак фактична діяльність товариства починається з моменту його реєстрації, тобто внесення товариства до реєстру, рішення про що приймає влада воєводства. Звідси походить назва товариства – зареєстроване. Зареєстроване товариство засновує щонайменше 15 осіб. Даний тип товариств був найбільш розповсюдженим та існував ще у період австрійського панування [101, с. 6].

Дане товариство відрізняється тим, що є повноцінною юридичною особою та користується усіма правами, передбаченими чинним законодавством. Зареєстроване товариство може бути набувачем усякого рухомого та нерухомого майна та здійснювати управлінську діяльність відповідно до прийнятих установчих документів. Зареєстроване товариство, на відміну від звичайного, може основувати відділи та філії, об'єднуватися в союзи товариств, звертатись до органів влади та управління як повноправна юридична особа (ст. 19, 40 і 41 Закону).

В статут товариства слід було в обов'язковому порядку внести: 1) назву товариства; 2) територію діяльності та місце розташування товариства; 3) мету та засоби діяльності; 4) спосіб набуття членства та процедура виключення членів товариства, а також їх права та обов'язки; 5) порядок сплати членських внесків; 6) керівні органи товариства (управа, загальні збори, ревізійна комісія та ін.); 7) спосіб репрезентування товариства зовні; 8) процедура і спосіб вирішення спорів; 9) спосіб вирішення майнових зобов'язань товариства; 10) спосіб зміни статуту; 11) умови та спосіб ліквідації товариства [101, с. 19].

Однак, дозвіл воєводства щодо реєстрації такого товариства отримати було надзвичайно складно, особливо коли мова йшла про організації українського напрямку. Такий дозвіл можна було чекати місяцями, а той роками (як було з деякими товариствами та спілками – авт.), в той час як звичайне товариство отримувало дозвіл на реєстрацію повітовою владою уже за 4 тижні.

Воєводські урядові структури, як уже говорилося, доволі часто могли відмовити у дозволі на реєстрацію або просто таки заборонити діяльність зареєстрованому товариству з причин, які лежали в площині активній українофобській позиції офіційної польської влади, використовуючи дефініцію «суспільна корисність». Причому польське законодавство, на відміну від старого австрійського (і однозначно більш ліберального – авт.) закону, який чітко визначав (ст. 20) поняття «суспільна корисність», жодним словом не окреслює, що треба розуміти під «суспільною корисністю». В даному положенні була пряма і явна загроза для діяльності українських наукових, громадських та культурно-просвітніх товариств, адже давала владі необмежене право на відмову у реєстрації громадських об'єднань та підходити до вирішення таких питань однобоко та суб'єктивно.

Товариства «**вищої ужиточности**» (**корисності**) засновувати було не можна. Вони створювалися з уже існуючих товариств, діяльність яких вважалась особливо корисною для держави і суспільства. Її діяльність і процедура створення була чітко і гостро обмежена владою і держава

здійснювала нагляд за його діяльністю [101, с. 21]. Дозвіл на існування такого товариства могла дати лише Рада Міністрів Польської держави шляхом видання особливого розпорядження. Привілей Товариства «вищої ужиточности» (корисності) могло одержати як звичайне товариство, так і зареєстроване.

Не можна було засновувати товариств, які несуть загрозу публічному ладу. Цікаво, що в цю категорію, абсолютно безпідставно, потрапили українські молодіжні організації, які ставили за мету розвиток фізичного виховання («Сокіл», «Січ», «Пласт» - авт.), у діяльності яких польська влада бачила політичні мотиви.

Ст. 9 Закону про товариства визначала перелік об'єднань, які не підлягали положенням даного Закону, зокрема: 1) монаші чини і духовні конгрегації та інші організації, що мають на меті виконання релігійних обов'язків законно визнаних церков і релігійних союзів (наприклад, церковні братства), 2) виборчі комітети, що створюються для підготовки і проведення виборів до правно-публічних установ, 3) професійні робітничі союзи, 4) промислові корпорації, 5) товариства студентів вищих шкіл, заснованих згідно із законом про академічні школи, 6) чисто військові товариства, 7) кооперативні товариства (за виключенням їх культурної діяльності [101, с. 13–14].

Закон (Розділ II) регламентував членство товариств. Членами усіх типів товариств можуть бути як всі громадяни польської держави, так і іноземні громадяни. Обмеження щодо членства розповсюджується на вікову категорію, шкільну молодь, приналежність до військових формувань, виконання функцій державного урядовця та на іноземців.

Так, наприклад «не може належати до товариств молодь до 14 років, а та, яка має вік 14–18 років і не ходить до школи, може належати до товариств тільки за згодою своїх батьків або опікунів, однак, не може брати участь у голосуванні ухвал та виборах управи. Молодь, якій виповнилось 18 років і яка не належить до шкіл, за винятком вищих, може бути членом товариства. Однак, є обмеження: вона не може бути засновником товариства і не може входити в

склад управи. Зате, має право голосу при виборах та в усіх інших справах. Тим, кому виповнився 21 рік, мають повні членські права, а також можуть бути засновниками товариства та членами управи (ст. 2). Усі згадані обмеження відносяться виключно до звичайних та зареєстрованих товариств. Відносно членства у товариствах вищої корисності, закон не обмежує участь малолітніх [101, с. 14].

Щодо інших обмежень, то шкільна молодь, крім студентів вищих шкіл, не могла бути членом товариств та спілок, а особи, які були у статусі військових – тільки з дозволу свого безпосереднього військового керівництва.

Цікавим моментом в законі було те, що звичайні товариства не можуть створювати відділів і філій, а товариства зареєстровані й вищої ужиточности – тільки тоді, кати це передбачає їхній статут (ст. 40) [101, с. 21].

Слід сказати, що даний закон давав офіційній владі не просто повністю контролювати життя товариств, але й обмежувати їх діяльність, включно до безпідставної ліквідації.

Кооперативи не були «товариствами» згідно положень нового закону, оскільки мають на меті одержання комерційного прибутку, однак даний закон торкнувся певною мірою й їх. Особливо тих, які проводили ще й культурну діяльність. Якщо кооператив хотів і надалі займатися культурною діяльністю, йому слід було повідомити про це повітову владу та очікувати на дозвіл як звичайному товариству, відповідно до Закону Про товариства. Таким чином, вони повинні були вносити зміни у свої статuti і очікувати на позитивне вирішення владою дозволу на діяльність.

В даному контексті 28 грудня 1932 року був виданий Обіжник Міністерства внутрішніх справ «У справі права про товариства», який стосувався здійснення нагляду за кооперативами і професійними виробничими союзами. Цікавим було те, що предметом нагляду міністерства була не господарська та професійно-економічна сфера даних інституцій, що було безпосередньою основою їх діяльності, а виключно їх культурно-просвітня діяльність.

Варто зазначити, що внесок багатьох наукових, педагогічних, культурно-освітніх, мистецьких, жіночих, студентських, пожежно-спортивних організацій тощо в розвиток національно-культурного руху українців краю зазначеного часового проміжку важко переоцінити. Їм вдалося чимало зробити для популяризації наукових знань, розвитку україномовного шкільництва, видавничої справи, мистецького життя, патріотичного виховання молоді зокрема та підвищення національної самосвідомості українців загалом завдяки вірно поставленим завданням та належній організації своєї роботи. Тому опрацювання та аналіз статутів згаданих товариств має важливе значення для того, щоб з'ясувати організаційні засади діяльності громадських об'єднань. Адже саме вони стали важливою передумовою для їх ефективної праці [256, с. 158–159].

Статути переважної більшості українських громадських, наукових та культурно-освітніх товариств та спілок заклали приблизно схожі принципи організаційної діяльності.

Зокрема, найбільші повноваження, як правило, мали загальні збори членів товариства, які мали право обирати голову, постійно працюючий провід (або віділ), затверджувати статут, спеціальні комісії, що контролювали стан фінансово-господарської діяльності, приймати та виключати членів, реагувати на несплату членських внесків, ухвалювати рішення про ліквідацію установи, товариства чи спілки, а також про припинення діяльності. Як правило, всі члени товариств поділялися на звичайних, почесних (ті, що зробили вагомий внесок у розвиток суспільного чи національного руху), спомагаючих (підтримували громадську організацію благодійними внесками) та інших. Серед джерел фінансування товариств, окрім вже згаданих членських внесків та пожертв, були прибутки від видавничої діяльності, організованих концертів, вистав, вечорниць тощо. Звіти про роботу громадських об'єднань та архівні документи дозволяють стверджувати, що важливе значення мали також щорічні дотації галицького крайового сейму.

Щодо структури товариств, то варто зазначити, що керівні органи переважної більшості з них працювали у Львові, а для того, аби залучити якомога більше українців з містечок і сіл краю до роботи в громадських об'єднаннях на місцях, створювали філії (могли мати й інші назви – кружки, секції, окружні відділи тощо), які діяли на основі статутів, затверджених органами влади, і їхня діяльність повністю підпорядковувалася головному віділу [256, с. 161].

Вважаємо, що опрацьовані нами в дисертаційній роботі статuti громадських, наукових та культурно-освітніх організацій, товариств та спілок дозволяють отримати вичерпну інформацію про організаційні засади їхньої діяльності. Однак, для того щоб з'ясувати основні напрямки роботи того чи іншого товариства, необхідно проаналізувати іншу організаційно-розпорядчу документацію – звіти про їхню діяльність, протоколи засідань керівних органів, комісій, філій тощо.

Підсумовуючи огляд нормативних документів з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст., хочемо насамперед наголосити на неабиякій інформативності цього виду джерел. Важливе значення для вивчення обраної проблематики мали як загальнодержавні та крайові закони, що дозволяють прослідкувати за діяльністю владних інституцій держави в культурно-освітній сфері, так і програми політичних партій та статuti товариств, які заклали передумови для ефективного захисту українськими громадськими організаціями права українців на адекватний національно-культурний поступ в Галичині. Проте досліджені нами нормативні документи мають і один серйозний недолік: вони дуже часто не відображали реальної ситуації в тій чи іншій сфері, яку регламентували, а скоріше накресливали програми дій на майбутнє [256, с. 178].

Загалом, в контексті становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття, можна виділити основні

етапи їх розвитку та діяльності, керуючись хронологічними рамками нашого дослідження. Зокрема: перший етап, який охоплює початок національного відродження в Східній Галичині (1848 рік) і до моменту прийняття нової австрійської Конституції 1867 року; другий етап – оформлення конституційного законодавства та прийняття низки нормативно-правових актів, що регулюють діяльність та структуру організацій, товариств та спілок (1867 рік) по 90-і роки XIX століття (початок створення політичних партій); третій етап розпочався із формування молодіжно-спортивного та студентського руху 90-х років XIX століття і тривав по фактичний розпад Австро-Угорської монархії; четвертий (найменший) етап тривав в період існування Західноукраїнської Народної Республіки (1918–1919 рр.); п'ятий етап охоплював період міжвоєнної окупації Східної Галичини польською державою (1919–1939 рр.).

Висновки до розділу 1

Історіографія предмету дисертаційного дослідження доволі значна, однак практично уся вона носить або загальний, або суто історичний характер. Це стосується як праць відомих науковців та громадських і політичних діячів кінця XIX – початку XX століття, наукових розвідок діаспорних учених, так і наукових досліджень істориків та правників радянського періоду.

В добу незалежної України з'явилась ціла низка наукових праць, присвячених українським громадським, науковим та культурно-освітнім установам, в тому числі і Східної Галичини, однак, слід зауважити, що дані дослідження, як і попередні історіографічні пошуки, носять переважно характер загальноісторичний, а правові відносини, пов'язані із становленням та функціонуванням українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини середини XIX – першої половини XX століття практично не висвітлені.

Головний пласт матеріалів, які стосуються аналізу предмета дисертаційного дослідження міститься в архівах фондах Центрального державного історичного архіву у Львові, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Тернопільської області та Державного архіву Івано-Франківської області. Уперше в науковий обіг уведено тексти статутів, регламентів, обіжників, звітів про діяльність, протоколів засідань Загальних зборів та низки інших структурних ланок, а також інша організаційно-розпорядча документація громадських, наукових та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини середини XIX – першої половини XX століття.

Методологічною основою дисертаційного дослідження став комплекс методів та підходів, серед яких виділяємо: діалектичний метод, історичний метод, евристичний метод, порівняльно-правовий метод, догматично-правовий та формально-логічний методи, аксіологічний метод, формально-юридичний метод, герменевтичний метод, системний підхід, інституційний підхід, аналогію та екстраполяцію.

У першому розділі дисертації охарактеризовані передумови формування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття.

Здійснений аналіз нормативно-правової основи діяльності українських організацій, товариств та спілок Східної Галичини крізь призму виокремлення етапів становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ТА НАУКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1 Становлення та функціонування українських громадських організацій Східної Галичини в другій половині ХІХ - першій половині ХХ ст.

Як уже зазначалось вище, під інституціями ми розуміємо різного роду установи та заклади, які ґрунтуються на об'єднанні в організації. В контексті дефініції поняття «організація» можна говорити про сукупність людей, а також певних груп, які об'єднуються для досягнення якоїсь мети. Цьому процесу повинно слугувати цільове об'єднання людських ресурсів, де ключовим елементом є колективна мета.

Іншими словами мова піде про об'єднання громадян, які є ключовою ланкою та рушійною силою будь-якого суспільства.

Невід'ємною складовою демократичного суспільства є різноманітні об'єднання громадян. Їх соціально-політичне призначення полягає насамперед у тому, що вони допомагають людям розв'язувати проблеми повсякденного життя, відкривати можливості для виявлення громадсько-політичних ініціатив, здійснення функцій самоврядування [106, с. 7].

За усіма канонами історичного та суспільного розвитку будь-яка держава повинна забезпечувати для своїх громадян можливості для саморозвитку, створювати необхідні умови для заснування різного роду громадських об'єднань. Створення таких об'єднань повинно базуватись на певних засадничих принципах, які неодмінно повинні передбачати добровільність членства, рівні права учасників об'єднань, самоврядність громадських інституцій, вільний вибір характеру та напрямів діяльності, а також опиратись

на законний та публічний характер діяльності. Важливим фактором їх діяльності є можливість створення філій, гуртків, секцій та інших внутрішньо-організаційних структурних елементів.

Виникнення громадських об'єднань – процес об'єктивний, закономірний, зумовлений потребою людей у вияві і розвитку творчої ініціативи, захисту прав і свобод, здійснення волонтерських акцій. Лише через об'єднання індивід досягає особистої свободи [106, с. 7].

Під громадськими організаціями ми розуміємо певні об'єднання громадян, які створюються за ініціативи їх учасників і функціонують задля досягнення стратегічних цілей та завдань. Такі суспільні інституції діють на підставі статуту і відзначаються чіткою структурою. В залежності від специфіки їх функціонування громадські об'єднання чітко диференціюються за сферами діяльності і відзначаються достатньо широкою класифікацією, включаючи, безперечно, товариства та спілки наукового та культурно-освітнього напрямку.

Узагалі, для досягнення поставлених поставленої мети, слід грамотно і правильно скоординувати роботу членів організації. Тому управлінська діяльність є вкрай важливою сферою в структурі будь-якої організації.

Створені у демократичному суспільстві громадські організації мають широкі права, що допомагає їм здійснювати визначену діяльність, прагнучи поставленої мети. Вони мають право вільно поширювати інформацію про свою діяльність; створювати засоби масової інформації і здійснювати видавничу діяльність; проводити зібрання, мітинги, демонстрації, походи і пікетування; брати участь у розробці рішень державних органів і органів місцевого самоврядування (в порядку і обсязі, що передбачені законодавством); виступати з ініціативами з різних питань суспільного життя, вносити пропозиції в органи державної влади; представляти і захищати свої права, законні інтереси своїх членів, інших громадян в державних органах, органах місцевого самоврядування, громадських об'єднаннях [106, с. 10].

Для того, щоб громадське об'єднання було по-справжньому організованою структурною одиницею, вона повинна відповідати певним вимогам, що передбачають наявність не менше двох людей, які мають спільну мету та здійснюють свою діяльність таким чином, щоб цю мету досягнути.

Водночас громадські організації є добровільними, саморегулюючими, некомерційними об'єднаннями, що створюються з ініціативи громадян, які об'єдналися задля спільних інтересів для здійснення спільних справ, про які йдеться в статуті громадської організації [106, с. 10].

Будь-яка організація складається з відповідних структурних елементів, таких як відділи, секції, філії тощо, їх взаємовідносин, що визначаються управлінською ієрархією, формальними та неформальними нормами поведінки, правилами корпоративної етики.

Таким чином, якщо узагальнити вищесказане, то під громадською організацією ми розуміємо об'єднання громадян, що виникає з їх ініціативи для реалізації довгострокових цілей, має свій статут і характеризується чіткою структурою.

Узагалі, якщо вести мову про структуру громадських та інших організацій, товариств та спілок, то чинне австрійське, українське та польське законодавство середини XIX – першої половини XX століття характеризувало її приблизно однаково. Статути організацій мали переважно уніфікований характер та відображали у своєму тексті: назву, мету та цілі діяльності; зазначення місця дислокації; склад товариства, а також права та обов'язки членів (як правило, статут чітко визначав види членів товариств, права та обов'язки яких дещо відрізнялись); способи утворення та функції органів управління організацій, товариств та спілок (вищим керівним органом громадської організації вважався з'їзд (конференція) або загальні збори; інші керівні органи організації (Виділ, Управа, Президія або інші виборні колегіальні органи були підзвітні виключно загальним зборам)); особливості створення та діяльності філій, кружків та секцій товариства, їх юрисдикція, а також повноваження їх керівних органів; особливості роботи контрольної

комісії, що здійснювала контроль-наглядові функції за усіма видами діяльності, яка була передбачена статутом; юридична складова вирішення спорів; зовнішнє представництво товариства у відносинах із діючою владою та іншими політичними, суспільними та громадськими організаціями; час, спосіб та юридичні складові ліквідації товариства.

Починаючи із другої половини XIX століття в Австрійській імперії виникла низка українських громадських об'єднань, які ставили своїм завданням розвиток науки, культури, освіти та шкільництва, кооперації, доброчинності. Правовою основою їх діяльності було чинне австрійське законодавство, а особливо Цивільний кодекс, який був одним із перших нормативно-правових актів у Європі, що закріпив правовий статус громадських інституцій на території монархії.

Загалом Австрійський цивільний кодекс був своєрідним компромісом між старим феодальним правом та новим – буржуазним. Це значною мірою обумовило його дію на західноукраїнських землях і після розпаду Австро-Угорської імперії, спочатку у Західноукраїнській Народній Республіці, а потім і в Другій Речі Посполитій [129, с. 105].

Важливою складовою розвитку українського суспільного розвитку було створення доброчинних громадських об'єднань.

Опікунська діяльність на західноукраїнських землях була доволі розповсюдженим явищем і була належним чином відображена у чинному австрійському законодавстві. Зокрема, у проголошеній 21 грудня 1867 р. конституції Австро-Угорщини, а також в офіційних урядових розпорядженнях останньої третини XIX ст. Сформульовані в них положення уможлилювали активізацію діяльності у цій сфері громадськості, зокрема шляхом заснування громадських культурно-освітніх і опікунсько-добродійних товариств. Проте вони не охоплювали всіх ланок суспільної опіки, а тому не могли задовольнити опікунських потреб українців Галичини.

З-поміж церковно-громадських товариств початку XX ст., які займалися опікунсько-виховною діяльністю, вирізняється львівське Марійське товариство

пань (далі МТП – авт.). У 1905 р. воно зініціювало створення Товариства вакаційних осель. Як засвідчують архівні документи, всі його кошти витрачалися на оплату та утримання шкільної молоді в бурсах, інститутах, вакаційних оселях, на забезпечення обідів у так званих «дешевих» кухнях, а в повоєнний період – і на створення захоронок, охорону могил Січових Стрільців, допомогу пораненим жовнірам (воїнам) та на потреби Митрополичого комітету опіки над сиротами й бідними [16, с. 9].

Діяльність МТП стала поштовхом до заснування аналогічних організацій української молоді. Так, у 1918 році були утворені: Марійське товариство учениць, Марійське товариство для української шкільної молоді, яке об'єднало Марійські дружини, Марійські «кружки» (гуртки) та Марійські союзи навчальних закладів краю, Українське крайове товариство охорони дітей та опіки над молоддю.

Вищевикладене уможливило висновок про те, що підґрунтям для діяльності громадських товариств Галичини у сфері суспільної опіки виступали висока свідомість українців регіону, їхнє бажання відродити власну державу та зберегти її генофонд. Багатогранність форм опіки, які використовували у своїй роботі численні інституції, сприяла збереженню життя й здоров'я дітей і матерів, підвищенню результативності виховання молоді в національному дусі, пробудженню в неї почуття патріотизму, відкривала нові можливості для самореалізації широких верств українського народу [16, с. 11–12].

Важливу роль у заснуванні та налагодженні роботи українських сиротинців на початку ХХ ст. відіграв «Захист для сиріт імені митрополита Андрея Шептицького», заснований 1915 р. у Львові. Основними методами виховання стали особистий приклад наставників, привчання до дисципліни через дотримання розпорядку дня, заохочення до навчання. Важливі опікунсько-виховні функції в цьому та інших сирітських захистах виконували тематичні вечори, відзначення релігійних свят та іменин покровителів, на яких вихованці виступали із самодіяльними номерами релігійного й патріотичного

спрямування, лекції, присвячені народним традиціям, історії краю, доступні розумінню вихованців.

Дослідження показало, що дорадчі опікунські інституції (сиротинські ради, батьківські гуртки, фахові поради), що виникли в Галичині у кінці XIX – на початку XX ст., визначили змістом своєї діяльності сприяння моральному, патріотичному, фізичному, естетичному та трудовому вихованню дітей і молоді.

Сиротинські ради сприяли влаштуванню дітей-сиріт в опікунських інституціях або родинах, допомагали їм закінчити навчання. У цих інституціях усталилися такі форми й методи роботи, як «відчити» у читальнях, постановка театральних вистав, влаштування концертів, товариських забав тощо [16, с. 12].

Нового спрямування державна суспільна опіка в Східній Галичині набрала після її входження до складу Польщі. Основним документом, який забезпечував охорону дитинства й материнства в польській державі у міжвоєнний період, стала конституція від 17 березня 1921 р. Законом від 23 серпня 1923 р. «Про опіку над дітьми та молоддю» українці Галичини, як і інші громадяни Польщі, отримали право на матеріальну допомогу з боку держави та на самостійну розбудову суспільної опіки.

З кінця XIX століття на теренах Східної Галичини поширюється український жіночий рух, метою якого було долучитись до активної культурно-просвітницької діяльності, яка була яскраво представлена низкою вітчизняних громадських, наукових та просвітницьких товариств. У кінці XIX ст. жіночі організації були доволі малочисельними і в основному представлені так званою «Жіночою громадою». Однак на початку XX ст. їх роль у національному і культурному житті на західноукраїнських землях набуває більш істотного та вагомого характеру.

У кінці XIX століття в Галичині активно діяли різноманітні жіночі товариства, які дали поштовх становленню могутньому та дієвому «Союзу Українок», статут якого був затверджений у 1917 році у Львові. Поступово Товариство стає найбільшою жіночою організацією не тільки в Галичині, але й

на усіх українських землях загалом.

Вищим органом управління, зазначеним у Статуті Товариства 1917 року стає Головний Виділ. Цілями Товариства – просвітня, економічна і товариська організація українського жіноцтва [216, арк. 3].

У Статуті зазначалось, що для досягнення своїх цілей Товариство створює у своїй структурі 4 секції: релігійно-гуманітарну, літературно-шкільну, робітничо-промислову та господарсько-торговельну. Головні завдання секцій полягали у поширенні та забезпеченні освітньої діяльності; виданні часописів та іншої друкованої продукції Товариства з метою популяризації освіти та надання методичної допомоги українським учням; заснуванні дитячих садків, притулків та бурс для бідної української молоді; заснуванні господарських спілок та промислових крамниць; створенні різноманітних допоміжних курсів з навчання української молоді; створенні усіляких благодійних організацій; заснуванні філій та кружків Товариства по містах і селах Галичини тощо.

Члени Товариства поділялись на звичайних, «спомагаючих» і почесних (§15-16 Статуту), які мали чітко визначені Статутом права та обов'язки.

Органами управління Товариства, як і більшості подібних українських громадських, наукових та культурно-просвітницьких організацій другої половини XIX – першої половини XX століття були Головний Виділ, Загальні Збори та Контрольна Комісія, яка здійснювала наглядові та контрольно-ревізійні функції. Зауважмо, що повноваження управлінських органів були детально виписані у Статуті Товариства, що свідчить про забезпечення належної правової основи діяльності даної інституції.

26 жовтня 1922 року у Львові відбулася конференція Головного виділу «Союзу Українок», на якому було акцентовано увагу на зміцненні зв'язків з осередками. Зазначалося також, що члени осередків повинні брати якнайширшу участь у політичному та громадському житті провінції [130, с. 605–606].

Політика, яку проводив польський уряд в Східній Галичині і котра передбачила суцільну «полонізацію» краю, змушувала українські культурно-просвітницькі товариства пристосовувати свою діяльність до нових викликів.

Це вимагало пошуку нових підходів до цілей та завдань організацій, що зокрема торкнулось і «Союзу Українок». Оновлені напрямки роботи та більш досконала організаційно-управлінська структура Товариства знайшла своє відображення у Новому Статуті, затвердженим Рескриптом Львівського воєводства 10 травня 1924 року.

У Статуті Товариства зазначалося, що основним його завданням є поширення освіти серед жінок шляхом відкриття для них доступу до гімназій та університетів. Вказувалося також, що вплив на розвиток жіночого руху здійснюватиметься через літературу, яка висвітлює різні сторони життя, його потреби і недоліки [158, с. 9].

Свою діяльність Товариство та його Головний Виділ, що знаходився у м. Львові, поширював на Львівське, Тернопільське, Станіславське та Краківське воєводства.

Поступово Головний Виділ починає звертати увагу в першу чергу на «діяльність осередків Товариства» [217, арк. 57], усвідомлюючи усю важливість та значимість роботи у «провінціях» [217, арк. 57 зв.] Саме тому головна увага у Статуті 1924 року присвячувалась діяльності та організаційно-правовій структурі філій Товариства.

§31–46 Статуту Товариства детально регламентували діяльність своїх філій. Зокрема, зазначалось, що «філію у повітах можуть засновувати щонайменше 10 звичайних членів Товариства за погодженням із Головним Виділом. Філія може створювати секції, які діють на підставі цілей та завдань Товариства і не суперечать його Статуту» [218, арк. 8].

Керівним органом філії був її Виділ, який «приймав і виключав членів філії; скликав щороку Збори філії, про що повідомляв Головний Виділ за місяць до їх проведення; щоквартально звітував перед Головним Виділом про свою діяльність; виконував усі доручення та розпорядження Головного Виділу; дбав про майно філії, а частину своїх членських внесків направляв Головному Виділові на організаційні цілі Товариства; засновував в своєму повіті кружки Товариства і вів безпосередній нагляд за ними через своїх представників;

звертався до Головного Виділу із відповідними зверненнями та поданнями» [218, арк. 9].

Філії, у відповідності до Статуту Товариства, могли засновувати у кожній жіночій громаді так звані «кружки» (гуртки – авт.), якщо для утворення такого кружка «є щонайменше 10 місцевих жінок української народності. Загальні Збори кружка відбувались під керівництвом Голови кружка або її заступниці, або ж найстаршої за віком членкині Виділу кружка [218, арк. 10].

Кожний член кружка був зобов'язаний сплачувати членські внески, а також максимально сприяти забезпеченню цілей товариства чи спілки, а особливо дбати про освітній та національний рівень свідомості у своїй громаді тощо.

Виділ кружка складався з Голови, 4 членів Виділу і 2-х заступниць, вибраних на Загальних Зборах. Усі рішення приймалися простою більшістю голосів [218, арк. 11], що було характерним для українських громадських та культурно-просвітницьких товариств на теренах Східної Галичини.

Виділ кружка мав право: приймати і виключати членів кружка; розпоряджатись майном кружка; звітувати за свою діяльність перед Загальними Зборами кружка; подавати в кінці року письмовий звіт Головному Виділові Товариства про діяльність кружка, а саме: кількість членів, ступінь просвіти і добробуту в громаді, кількість заходів, які відбувалися в кружку; кількість фондів, якими розпоряджався кружок; виконувати доручення Головного Виділу, а також Виділу філії; допомагати своїм членам матеріально, а також вишукувати для них джерела заробітку [218, арк. 11–12].

Як і в усіх подібних українських культурно-просвітницьких товариствах усі спори в справах Товариства вирішував Міровий суд.

Окремо до Статуту Товариства був прийнятий «Правильник», який регламентував проведення загальних з'їздів делегаток Товариства, що повинні були відбуватись 2 рази у рік, причому один раз З'їзд повинен був співпадати із проведенням Загальних Зборів Товариства [219, арк. 1]. Така чітка регламентація була зумовлена тотальним контролем з боку польської

окупаційної влади і виконання усіх вимог, щоб унеможливити закриття товариства.

У 30-х рр. ХХ ст. «Союз Українок» все більше зосереджується на освітній діяльності, зокрема створює освітню секцію, діяльність якої передбачала «організацію освітніх сил і консолідацію праці в освітній та шкільній діяльності шляхом розповсюдження філій та кружків...» [220, арк. 14].

У 1935 році Головний Виділ Союзу Українок у Львові змінює назву на Центральне Товариство Союзу Українок у Львові.

Окремо слід зазначити, що у Празі був організований Всесвітній Союз Українок [128, с. 126], діяльність якого була спрямована передусім на Східну Галичину.

У 1936 році удосконалюється робота філій «Союзу Українок» шляхом заснування Організаційної секції Товариства на підставі затвердженого Головним Виділом «Правильника».

Завдання Організаційної секції Товариства полягали у роботі по включенню нових членів, а також заснуванню нових кружків [221, арк. 49].

На чолі Організаційної секції стояв Голова, яка відповідала перед Виділом філії «Союзу Українок». Для реєстрації кружків «Союзу Українок» та членів Товариства Організаційна секція вела: книгу кружків «Союзу Українок» та їх Виділів, книгу членів філії, книгу (картотеку) членів кружків «Союзу Українок» [221, арк. 50].

Суть та зміст організованого жіноцтва у Східній Галичині на третьому етапі його діяльності визначила «Дружина княгині Ольги» (ДКО), створення в 1938 р. якої було, по суті, завершальним організаційним актом інституалізації українського жіночого руху краю. Упродовж досліджуваного періоду український жіночий рух у Східній Галичині за умов Другої Речі Посполитої продемонстрував високий рівень самоорганізації, сформував чітку трьохступеневу структуру – Головний відділ у центрі, філії в містах та гуртки у селах. Ідейно-організаційно відновившись у 1917 р., західноукраїнський жіночий рух створив ідеологічні та організаційні засади його поєднання з

визвольними змаганнями українців та їх суспільно-політичним рухом. Українські жіночі організації стали важливою складовою суспільного життя краю [259, с. 12].

Загалом українські жіночі громадські об'єднання, тісно співпрацюючи з іншими вітчизняними громадськими товариствами та спілками, серед яких були відомі наукові та культурно-просвітницькі товариств та спілки, велике значення приділяли створенню, вдосконаленню та розвитку українського приватного шкільництва. Головну увагу вони зосереджували в площину формування в учнів релігійних та моральних цінностей, національно-патріотичних переконань, особливостям естетичного розвитку, а також глибоких знань із широкого кола загальноосвітніх предметів. Проведений аналіз дав можливість виділити концептуальні засади жіночого руху на західноукраїнських землях, а також виокремити форми, методи і засоби практичної діяльності західноукраїнського жіноцтва, які доцільно запроваджувати на сучасному етапі культурно-освітнього та національно-патріотичного розвитку у діяльності органів державної влади та громадських об'єднаннях:

- « – формування національно-державницького світогляду української жінки, відродження з цією метою організаційних і масових просвітницьких акцій, започаткованих у жіночому русі Західної України досліджуваного періоду, заснування окремої преси;
- піднесення ролі родини у національно-громадянському становленні особистості та забезпечення її активної участі в утвердженні нових освітніх орієнтирів української держави;
- співпраця громадських організацій із державними органами влади і закладами освіти різних рівнів акредитації у галузі забезпечення доступності здобуття якісної освіти для всіх громадян України, утвердження загальнолюдських, національно-громадянських, родинних, особистих цінностей у вихованні дітей і молоді;

- громадська підтримка дошкільної освіти, формування мережі приватних інституцій дошкільного виховання яскраво вираженого гуманістичного та національно-громадянського змісту;
- активна участь жіночих організацій у розвитку позашкільних закладів, передусім виховно-опікунського та здоров'язберігаючого характеру» [90, с. 31–32].

В роки Першої світової війни західноукраїнські землі перетворились на театр військових дій, а тому економіка краю зазнала тотального руйнування, а місцеве населення перебувало на краю зубожіння. Про культурне життя годі було й говорити. Однак, за ініціативою, яка вийшла з кругів народного учительства 22 січня 1915 року, необхідно було зробити усе можливе, щоб хоч якось, навіть попри такий складний для населення західноукраїнських земель час, упорядкувати культурне життя краю.

На нараді виникла думка утворити центральну організацію, до якої б входили представники усіх наших культурних товариств та парламентарних клубів. На нараді були присутні представники Товариства «Просвіта», «Шкільного союзу», «Учительської громади», «Українського педагогічного товариства», «Товариства імені Петра Могили» [234, арк. 1], які заснували Загальноукраїнську культурну раду, що повинна була діяти через «філії та кружки на усій українській території Австро-Угорщини» [233, арк. 21]

Робота Культурної Ради мала на меті надати головні напрямки культурно-просвітнього життя на західноукраїнських землях, стати координатором культурно-просвітницького руху на українських землях Австро-Угорщини. Для цього почала діяти Головна Управа, розпочали роботу численні філії та секції товариства.

Загальна Українська Рада на своїх засіданнях 21 квітня і 19 травня 1916 року обговорювала шкільну справу в окупованих українських областях. Було прийнято рішення створити у Львові «Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель» [235, арк. 2].

На засіданні були прийняті резолюції по наступним напрямкам роботи:

- 1) Загальні основи організації шкільництва.
- 2) Організація шкільництва в перехідний період.
- 3) Дитячі захорони.
- 4) Зібрання пожертв на школи на окупованих українських землях.
- 5) Інспектори шкільні в окупованих українських землях.
- 6) Підручники для українських шкіл на окупованих землях.
- 7) План організації шкільництва на окупованих українських землях.
- 8) Релігійні потреби населення на окупованих землях.
- 9) Єврейська справа [235, арк. 2–8].

Найбільш типовою формою громадських об'єднань на західноукраїнських землях в період перебування у складі Австро-Угорської імперії була кредитна кооперація. Це пояснюється тією обставиною, що кредит був найбільш оптимальною формою існування кооперативів та їх фінансово-економічного розвитку. Саме це спричинило суттєве збільшення вкладів населення в різноманітні кредитні організації. Така тенденція, пов'язана із ростом кредитних спілок, посприяла утворенню Крайового кредитного союзу, котрий став об'єднуючою ланкою та каталізатором розвитку вітчизняного кооперативного руху на західноукраїнських землях. Саме із заснуванням кредитного союзу, на нашу думку, значною мірою поживалась вітчизняна кооперація.

На початку ХХ ст. у Західній Україні налічувалось всього понад тисячу різних фінансових закладів, охоплюючи ощадні каси, позичкові товариства, кредитні кооперативи тощо.

Загалом у Східній Галичині до Першої світової війни було майже 7 тисяч різних громадських організацій, здебільшого кооперативного типу, що об'єднували 500 000 осіб [136].

Підйом кооперативного руху на західноукраїнських землях був обумовлений процесами капіталізації в такій важливій для українського населення сфері, як сільське господарство адже відомо, що більшість земель

регіону мала сільськогосподарське призначення. Українські селяни все частіше починають організовуватись у товариства для збуту своєї товарної продукції. А оскільки конкурувати із багатшими провінціями імперії було складно, селянські господарства стали активно користуватись кредитуванням. Кооперація для західноукраїнського населення була своєрідним засобом боротьби проти іноземного захоплення ринків збуту.

Розвиток українського кооперативного руху збігався із початком капіталістичної індустріалізації 70-х років XIX ст. Австрійський уряд ставився до розвитку кооперативного руху доволі серйозно, про що свідчать численні законодавчі ініціативи австрійського рейхсрату. Практично постійно приймалися різноманітні нормативно-правові акти, які регламентували діяльність добровільних об'єднань, організацій і товариств. Так, зокрема «в законах від 19 липня 1877 року та від 28 травня 1881 року увага зосереджувалася на поліпшенні кредитування, боротьбі з лихварством, створенні стабільних селянських господарств» [75, с. 7–8].

Тогочасна українська громада мала чітке усвідомлення того, що задля ефективного економічного розвитку необхідно здійснювати заходи для розвитку підприємницької діяльності. Зокрема, акцент робився на заснуванні фінансово-кредитних структур – ощадних, кредитних та позичкових товариств та спілок та у відкритті власних парцеляційних банків.

Архівні документи свідчать, що кредитні (і не тільки) заклади створювалися в різних населених пунктах західноукраїнських земель, що належали тоді до складу Австро-Угорщини. Наприклад, тільки на території дії Чортківського окружного суду (нині – Тернопільська обл.) станом на 29 листопада 1911 р. діяло 225 кредитних і господарських товариств [237, арк. 1–10].

Величезний ґрунт для розвитку корпоративного руху на західноукраїнських землях, зокрема в Галичині, підготувала львівська «Просвіта», діячі якої стали першими носіями загальної і господарської культури у наших селах. Засновані за допомогою «Просвіти» установи

перетворюються на провідні українські економічні об'єднання. За сприяння «Просвіти» виникли страхове товариство «Дністер» та банк із такою ж назвою.

Економічну діяльність «Просвіти» відображено у численних програмних книжках та публікаціях юридичного спрямування, а саме: «Про шпихліри і крамниці» (1893 р.), «Про сільські каси позичкові і щадничі» (1894 р.), «Порадник для крамниць» (1894 р.), «Про спілки ощадности і позичок» (1900 р.), «Про нові спілки господарські» (1904 р.). Першим українським підручником із торгівлі стала «Наука о товарах» (1906 р.) [132, с. 101].

Ці видання надавали суттєву допомогу підприємцям під час започаткування та здійснення своєї діяльності. Сюди належить «Порадник торговельний», авторами якого є просвітянські активісти Кость Левицький та Іван Петрушевич (виданий у Львові 1905 року з ініціативи та на кошти товариства «Просвіта»). У цих виданнях їх автори аналізують окремі аспекти торговельної діяльності, організаційні та правові форми заснування торговельних підприємств, правила облаштування торговельних приміщень, специфіку роботи із товарною масою. Робиться акцент і на особливості розрахункової діяльності, ведення документації, додатково подають зразки купецького діловодства, тобто вивчається характер ведення документообігу торговельних структур.

Дуже велику увагу «Просвіта» приділяла навчання фахівців економічного профілю. Із цією метою були організовані торговельні курси, до програми яких належали такі напрями навчання: «купецьке книговодство, наука про торгівлю та купецькі звичаї, торговельне законодавство, купецькі рахунки, товарознавство, торговельна переписка, касове діловодство, торговельна географія, спільництво, торговельні вправи та ін.» [147, с. 65].

Варто зазначити, що і в подальшому активісти товариства відігравали значну роль у підготовці фахівців фінансово-економічного профілю як під час існування Західноукраїнської Народної Республіки, так і в період перебування уряду ЗУНР в екзилі.

Перехопивши важелі впливу кооперативного руху у Східній Галичині в кінці XIX століття у «Просвіти», головним флагманом української кооперації стало товариство «Сільський господар», яке дуже швидко перетворилось на потужну фінансово-економічну спілку.

Ключовим моментом у діяльності «Сільського господаря» став 1909 рік, коли на хліборобській виставці у Стрию були проведені надзвичайні збори товариства. На них був змінений статут, переобрані керівні органи та була затверджена широкомасштабна програма стратегічного розвитку організації. Особливу роль у її втіленні відіграв відомий громадсько-політичний діяч, ініціатор розвитку кооперативного руху на західноукраїнських землях Є. Олесницький. «Сільський господар» швидко перетворився на потужну структуру, яка мала філії практично у кожному повіті, а також низку гуртків та секцій.

Таким чином, з 1909 року реорганізоване Крайове товариство «Сільського господаря» «стало одним з найважливіших хліборобських організацій в тодішній Австрії та відіграло дуже важливу роль в історії українського галицького села» [53, с. 144–145].

У 1910 році товариство вже мало 85 філіалів, 317 гуртків, 12500 членів. У своїй діяльності передбачало правовий захист селян від держави і поміщиків, самоврядування, влаштування доповідей і курсів для селян тощо [58, с. 55].

Головна рада Товариства розгорнула широкомасштабну діяльність як в суспільно-економічній та культурній сфері, так і в правовому полі.

Із 1910 року Головна рада товариства видавала тижневик «Господарська часопись», випустила 27 брошур із серії «Бібліотека сільського господаря», придбала для бібліотек філій чимало спеціальної літератури. При головній раді діяла велика фахова бібліотека [70, с. 257], в якій були праці відомих економістів, істориків та правників.

Була створена і низка навчальних закладів. Так, для організації планового господарського навчання у 1908 було організовано «Господарську школу», у 1911 – «Торговельну школу» з дворічним курсом навчання, у 1912 – «Жіночу школу домашнього господарства» [8] тощо.

Економічні товариства «Народна Торгівля», «Сільський Господар», «Маслосоюз» мали свою специфіку роботи, яка полягала у підготовці кваліфікованих кадрів для власних потреб [120, с. 8].

Одними з найважливіших завдань товариства були заходи по створенню різноманітних виробничих і господарських товариства та спілок, пропагандистська діяльність наукових знань серед населення в сільськогосподарській сфері, організації низки читалень, бібліотек, сільськогосподарських і промислових шкіл, проведення з'їздів, курсів і виставок, налагодження роботи зразкових господарств, дослідних станцій, посередницька діяльність при купівлі землі, штучних добрив, реманенту, збуті сільськогосподарських продуктів.

Культурно-просвітня діяльність товариства «Сільський Господар» була спрямована на професійну підготовку працівників кооперації, підвищення добробуту й культури українського селянства шляхом поширення знань і впровадження новітніх технологій у сільське й домашнє господарство. Станом на 1937 рік у товаристві працювало 12 професійних секцій, 60 філій, 1840 гуртків; на правах членства «Сільський Господар» об'єднував 2216 кооперативів. Фахову працю в центральній установі у Львові вели 21, а у філіях – 127 фахівців, з них – 65 інженерів-агрономів [57].

Активісти товариства «Сільський господар», як і діячі «Просвіти», дбали про розвиток села, оскільки чудово розуміли його першочергове значення у розбудові фінансово-економічної діяльності на західноукраїнських землях в майбутньому.

Протягом німецької окупації Східної Галичини 1941–1944 рр. єдиною організацією, яка представляла інтереси українського населення Східної Галичини був Український Центральний Комітет на чолі з В. Кубійовичем.

Завдяки її зусиллям «були організовані українські школи, кооперативи, й молодіжні групи, засновано у Кракові видавництво та помітно збільшено наклад української преси. Проте і в Східній Галичині, як і на інших окупованих нацистами українських територіях, національно-культурне життя, у всіх його проявах, також було поставлено під жорсткий контроль окупаційних органів» [151, с. 33].

2.2 Організаційно-правові засади діяльності українських наукових інституцій в Східній Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття

Революційні події 1848 року в Австрійській імперії сприяли значному посиленню національно-культурного розвитку на західноукраїнських землях. Одним із проявів національного відродження у Східній Галичині, починаючи із другої половини XIX століття стала поява низки організацій, товариств та спілок наукового характеру.

Такі установи діяли на підставі затверджених у встановленому порядку статутів. Основним напрямом діяльності були поширення наукових знань та проведення різноманітних наукових заходів, видавництво науково-популярної літератури тощо.

Однією з перших організацій такого типу була, заснована Головною руською радою у 1848 році, Товариство «Галицько-руська матиця», що створювалась з метою поширення освіти і науки шляхом видання науково-популярної літератури та читання публічних лекцій і доповідей.

«Галицько-руська матиця» була утворена як науково-літературне товариство. Прототипом для неї стали однойменні організації південних та західних слов'янських народів. В Австро-Угорській імперії матиці займались піднесенням освічення народних мас і впливали на зростання їх національної свідомості, виконували роль мало не головного рушія проводу національного відродження [83, с. 23].

Враховуючи той факт, що у перше десятиліття після «весни народів» український національно-визвольний рух тільки починав набувати вагому роль, «на початковому етапі становлення, в діяльності товариства переважали русофільські тенденції, які чітко простежувались у прийнятому 1848 року першому Статуті товариства» [181].

Як і в більшості культурно-просвітницьких та наукових установах члени Галицько-руської матиці поділялись на членів-засновників, дійсних та почесних. Головним керівним органом товариства був Виділ, який складався із «голови, заступника, касира, контролера, десяти засідателів, двох секретарів та шістьох заступників [182, арк. 86].

Тісно співпрацюючи із іншою науковою установою русофільського напрямку – Ставропігійським інститутом, Матиця на початковому етапі діяльності постійно вдосконалювала уставні документи, що виразилось у прийнятті нового Статуту товариства у лютому 1851 року. Зокрема, у §24-40 Статуту деталізувалися повноваження Виділу товариства, котрий повинен був «проводити більш активну роботу щодо залучення нових членів» [183, арк. 3–4]. Така потужна агітаційна робота була характерна для усіх організацій, товариств та спілок москвофільського напрямку, оскільки це був чи не єдиний спосіб привернути увагу до своєї діяльності та збільшити кількість членських внесків.

Після скасування конституції 1849 року і повернення до абсолютизму ситуація для громадських організацій в Австрії змінилася. Згідно з цісарським патентом від 26 листопада 1852 року всі діючі товариства мали пройти перереєстрацію. Матиця була змушена знову і знову подавати нові редакції статуту на затвердження, однак то Галицьке намісництво, то Львівська дирекція поліції постійно повертали його на доопрацювання. Статут вдалося затвердити аж 1861 р. Хоча товариство не було заборонене і продовжувало діяти, однак правова невизначеність, безумовно, негативно вплинула на інтенсивність праці. Іншим важливим (і, мабуть, найважливішим) чинником згортання активності Матиці у 50-тих роках XIX ст. був глибокий застій у громадському і

культурному житті галицьких українців, викликаний як зовнішніми (політика неоабсолютистської влади), так і внутрішніми (мовні та правописні суперечки, брак нових, цікавих ідей, взагалі інтелектуальна та естетична бідність місцевої літератури, скрутне матеріальне становище інтелігенції та селянства) причинами [133, с. 79].

Впродовж 50-х рр. XIX ст. провід громадської організації декілька разів звертався з проханням до органів державної влади про затвердження свого програмного документа. Проте то Галицьке намісництво, то львівська дирекція поліції повертали його на доопрацювання, мотивуючи свою позицію правовими неузгодженнями. Вдалося затвердити статут лише на початку 60-х рр., в період конституційних перетворень в державі. Голова товариства М. Куземський, перебуваючи у Відні, звернувся з відповідним проханням до міністерства внутрішніх справ, оминаючи при цьому органи крайової влади, і 18 серпня 1861 р. отримав рішення про затвердження нового статуту громадської організації [144, с. 212].

У 60-х рр. XIX ст. українофільські організації Східної Галичини значно посилили наукову та культурно-просвітницьку діяльність, що зумовлювалось значним піднесенням українських патріотичних сил та рухів у Східній Галичині. В таких умовах основним завданням «Галицько-руської матиці» стає в основному видавнича діяльність, а також розвиток науки, де пріоритетними напрямками були зазначені «природничі науки, мовознавство і історія, поезія і мистецтво» [184, арк. 7].

В умовах конкуренції із українофільськими громадськими, науковими та культурно-освітніми установами другої половини XIX ст. Галицько-руська матиця робила численні спроби адаптації до нових умов – піднесення українського національного розвитку та ослаблення в суспільстві москофільського впливу. Так у 1887 році був прийнятий новий статут «Галицько-руської матиці», де була окреслена мета та ціль товариства – піднесення освіти через видання книг та журналів, як популярного, так і наукового змісту для розповсюдження суспільно-корисних знань.

Поступово, як і в інших українських громадських, наукових та культурно-освітніх організаціях, товариствах та спілках Східної Галичини чітко визначається структура органів управління: Загальні збори, Керівна рада та Контрольна комісія.

Загальні збори збиралися по можливості раз у рік, а у випадку потреби Керівна рада була уповноважена скликати Надзвичайні збори товариства. Загальні збори мали право: а) обирати Керівну раду і Контрольну комісію, яка складалась із трьох членів; б) розпоряджатись майном товариства; в) приймати звіт про діяльність Керівної ради; г) вносити зміни у Статут товариства; д) приймати почесних членів; е) розглядати скарги виключених членів. Керівна рада складалась в свою чергу складалась із 9 членів та 3 заступників, які обирались Загальними зборами. Керівна рада обирала з-поміж себе голову, заступника, секретаря, касира і контролера [185, арк. 5–6].

Згідно §16 Статуту товариства в коло діяльності Керівної ради входило: а) приймання та виключення членів, вибір способу сплати членських внесків та подання на розгляд Загальних зборів кандидатур почесних членів; б) управління фондами товариства; в) відносини із владними структурами у справах товариства; г) вибір часу проведення Загальних зборів; е) встановлення сум гонорарів за рукописи, прийнятих до друку; ж) складання звіту про свою діяльність і управління фондами тощо [185, арк. 6–7].

Для правомочності рішень Загальними зборами необхідна була присутність щонайменше двадцяти членів, а для правомочності рішень Керівної ради – 4 членів і Голови або його заступника. Усі рішення приймалися більшістю голосів.

Щодо розв'язання усіх спірних та конфліктних ситуацій у товаристві, то для цього, як і в більшості інших аналогічних інституціях, створювався Мировий суд, в який кожна структурна одиниця товариства делегувала своїх представників.

Цікавим у Статуті «Галицько-руської матиці» було положення, що у випадку ліквідації товариства, половина його майна переходила «Народному

дому», а половина – Ставропігійському інституту, які являли собою ядро москвофільського руху у Східній Галичині.

Новий Статут Науково-літературного товариства «Галицько-Руська матиця», прийнятий загальними Зборами товариства 25 листопада 1900 року, Галицьке намісництво у Львові затвердило листом №129158 від 28 січня 1901 року [186, арк. 8]. У Статуті чітко встановлювались суми членських внесків у сторону їх збільшення, адже конкурувати із низкою національно-патріотичних організацій українофільського типу москвофільським організаціям ставало дедалі складніше.

Таким чином, «Галицько-руська матиця», будучи дітищем старорусинів, не виконала свого призначення – вона не стала ні центром, ні каталізатором українського національного відродження. Товариство зосередилось переважно на видавничій справі, піднесенні освіченості вищих прошарків населення [84, с. 18].

Історія становлення та діяльності Львівського Ставропігійського інституту, як новітньої української наукової інституції на теренах Східної Галичини достатньо складна та сягає у далеке минуле, а конкретно у 1586 рік, коли у Львові було утворене Львівське Успенське братство. Братство діяло на теренах Речі Посполитої та в умовах достатньо жорсткої дискримінаційної, подекуди відверто антиукраїнської політики правлячого режиму.

У кінці XVIII століття Львівське Успенське Братство було змушене адаптовуватись до нових політичних та правових реалій, що було зумовлено входженням Галичини до складу Австрійської імперії. Релігійні реформи, які були розпочаті у 70-80-х роках XVIII століття в Австрії поставили нові виклики у діяльності Братства та зумовили його реорганізацію у правовому полі тогочасного австрійського законодавства. І хоча діяльність Інституту впродовж усього періоду існування мала яскраво виражений релігійно-просвітницький характер, можна стверджувати, що заклад був науковою установою, яка мала статус закладу національного значення, була визнана австрійською владою та

представляла інтереси українського народу в Австрійській та Австро-Угорській імперіях.

У фондах Львівського державного історичного архіву міститься інформація про історію заснування як самого Ставропігійського братства, так і створення на його основі Ставропігійського інституту, який став однією з перших вітчизняних наукових та просвітницьких інституцій на теренах України загалом та Східної Галичини зокрема.

Отримавши у 1790 році правовий статус «Інституту», Ставропігійський інститут, затверджений цісарським декретом від 16 лютого 1793 року, хоч і був створений замість Братства, проте за структурою і напрямком діяльності цілком від нього відрізнявся. Інститут був науковою установою, обмежувався книговидавничою діяльністю, веденням справ друкарні і бурси, опікою над церквою. На початку XIX століття австрійським урядом було ухвалено низку нормативних документів, які стали основою для діяльності Ставропігійського інституту у Львові («рішення львівського магістрату 1809, 1813 та 1817 рр.» [160]).

Однак ці документи до кінця не регламентували засад діяльності Ставропігії як щодо взаємовідносин із владою, так і стосовно внутрішньої організації. На практиці внаслідок розтягнених у часі заходів австрійської влади функції Ставропігії поступово звужувалися. До 50-х рр. XIX ст. Ставропігія перебувала у підпорядкуванні місцевого уряду, а фактично кожна сфера діяльності Інституту потрапила в чітку залежність від австрійського законодавства. Оскільки останнє слово у вирішенні важливих питань залишалося за владними колами, демократичні та самоврядні засади Ставропігії поступово згорталися. Ці тенденції непокоїли діячів Ставропігії, які надсилали численні петиції до уряду, головно домагаючись розширення своїх прав [97, с. 10–11].

З моменту утворення Львівський Ставропігійський інститут демонстрував повну прихильність існуючій владі та діяв чітко у відповідності до чинного законодавства.

Варто зазначити, що традиції Братства міцно укоренились в життєдіяльності Інституту, що яскраво виразилось у низці нормативних документів, які регламентували як діяльність та статус Інституту, так і слугували правовою підставою до формування установчих документів, які характеризували його організаційно-правову структуру.

Дані факти чітко прослідковуються у проекті статуту та текстах присяги членів та виборних осіб Інституту, які фактично дублюють основні засадничі положення Ставропігійського Братства [161].

Ставропігійський інститут успадкував майно Братства і зберіг за собою право функціонування як самостійної економічної одиниці. Однак насправді правове поле Австрії виключало можливість його повної фінансової незалежності. Цісарський рескрипт 1790 р. про реорганізацію Братства в Інститут юридично встановлював контроль держави над фінансами та майном Ставропігії. Суттєво обмежувало фінансово-економічну самостійність Інституту також і те, що австрійська влада зарахувала його до розряду фундацій, тобто колективних податкоплатників. Відтак Ставропігійський інститут міг здійснювати фінансові операції лише з дозволу місцевої влади. У певному сенсі тут був присутній позитивний момент: контроль з боку держави запобігав фінансовим зловживанням керівників Ставропігії, а виявлені факти порушень можна було винести на загальний осуд [97, с. 11–12].

Окремо слід сказати про організаційно-управлінську структуру Ставропігійського Інституту, яка формувалась на підставі діючого австрійського законодавства.

Найвищим органом Ставропігії були Загальні збори. На них обговорювали і вирішували питання, що істотно впливали на діяльність та фінансово-господарське становище Інституту – вибір голови (сеньйора) і Ради правління, планування нових, або припинення різних заходів, перевірка щорічних звітних положень, зміни в Раді правління, прийняття нових і виключення членів, їх покарання, надання стипендій тощо. До обов'язків Ради належало як внутрішнє регулювання діяльності Інституту, так і презентація

його у зовнішніх зносинах. До складу Ради, крім сеньйора, що її очолював, та його заступника віце-сеньйора, входили керівники відділів, які відповідали за певні ділянки роботи Інституту – настоятелі (або префекти) церкви, школи, друкарні, книгарні тощо. Свої функції члени Ставропігії виконували безкоштовно, а на потреби Інституту складали щомісячні внески. Склад Ради старійшин затверджувався у Галицькому губернаторстві та Окружному старостві, губернаторство видавало розпорядження і щодо проведення засідань Ради старійшин. У першій половині XIX ст. важелі керівництва Інститутом зміщувалися в бік сеньйора, що всіляко заохочувалося австрійською владою. Про згортання демократичних традицій Ставропігії свідчить і той факт, що керівні посади у ній надовго зосереджувалися в одних руках. Це створювало певне підґрунтя для посадових зловживань, яким, щоправда, діячі Ставропігії неодноразово намагалися запобігти [97, с. 11–12].

Державно-правове визнання церковного статусу Ставропігійського інституту відбулося після підписання 1855 р. Австрійською імперією Конкордату з Ватиканом. За Інститутом було закріплене «право голосу» у собороправному церковному житті на правах «третього чину» після священства й чернецтва. Правове регламентування світської діяльності Ставропігійський заклад отримав лише після оформлення статуту у 1863 р. Цього ж року почав виходити її пресовий орган – щорічник «Временник Ставропігійського Інституту». Надалі статuti періодично змінювались й доповнювались відповідно до нових віянь часу. Компетенція Інституту охоплювала найрізноманітніші сфери суспільного життя: культурну, освітню, меценатську, фінансову, наукову, релігійну. У дочірній залежності від нього перебувала культурно-просвітницька установа – Народний дім. Правовий статус Ставропігіону унеможлиблював його політичну діяльність [54, с. 11].

Завдання, які ставив перед собою Ставропігійський інститут, надавали йому рис релігійної та культурно-просвітницької установи. Вимоги до кандидатів у члени Ставропігії (приналежність до греко-католицького обряду, української національності та посідання вагомого місця в суспільній ієрархії),

перетворювали її на замкнуту, елітарну українську інституцію, яка об'єднувала відомих представників науки, культури, промислових кіл, чиновництва. Маючи на меті піднесення морального рівня українців Львова, члени Інституту мусили бути зразком доброчинності і моральності. Давня слава Братства сприяла високому авторитету Ставропігії серед тогочасної української інтелігенції, членство в Інституті слугувало своєрідною ознакою національної свідомості [97, с. 11]. Особливо яскраво даний момент простежується в статутах, текстах присяги та огляді діяльності інституту у 1868 році [162].

Наприкінці XVIII – у 60-х рр. XIX ст. у господарській сфері Інститут діяв як комерційне підприємство, яке володіло нерухомим та рухомим майном, численними фондами, церквою, школою, друкарнею, літографією (з 1846 р.), книжковим магазином, виступало дебітором і кредитором. Доходи Ставропігійського інституту в досліджуваний період формувалися з наступних джерел: 1) відсотки від капіталу «основного фонду» і добровільні пожертви; 2) чинш з оренди нерухомості; 3) прибутки з друкарні та продажу книжок; 4) доходи з богослужіння в Успенській церкві; 5) відсотки від позик; 6) платня за навчання деяких учнів [97, с. 12–13; 163].

Видатки Інституту включали наступні статті: 1) будівництво і реставрація нерухомого майна; 2) забезпечення церковних потреб (платня священикам, дякам, купівля церковного інвентарю); 3) утримання школи (проживання і харчування учнів); 4) видатки на роботу друкарні та книгарні (оплата праці робітників, ремонт і оновлення інвентарю); 5) витрати на управління (канцелярський матеріал, освітлення, опалення тощо). Пріоритет у витраті коштів члени Ставропігії надавали догляду за церквою та будинками, при цьому приносячи в жертву інші галузі діяльності, як, наприклад, утримання школи та забезпечення в ній належного рівня освіти. Ставропігійський інститут також вкладав кошти у ті сфери, які приносили йому найбільші прибутки – видавництво, будова нових помешкань тощо. Останнє значно сприяло зростанню основного фонду й нерухомості, яка перебувала у власності установи [97, с. 13].

Зазначаємо той факт, що у другій половині XIX – на початку XX ст. Інститут володів доволі значними фінансовими ресурсами, які формувались через значні спонсорські пожертвування та складанням заповітів деяких заможних громадян на користь Ставропігії, яка зуміла накопичити таким чином значні іменні фонди.

Інститут мав на утриманні ряд структур серед яких церковно-дяківська бурса, високопрофесійний церковний хор. Вів широку діяльність щодо організації низки культурно-просвітницьких заходів, таких як концерти, урочисті вечори та ін., популяризації кращих зразків духовної й світської пісенно-музичної культури. Окрім того, він виступав як меценат в освітній сфері, допомагаючи малозабезпеченій українській молоді, забезпечував релігійні громади церковною літературою, проводив археологічні дослідження, заснував перший у Галичині український музей. Члени Ставропігіону написали та видали ряд шкільних підручників, а також взяли участь у проведенні низки фундаментальних досліджень історичного характеру.

Однак, перш за все Ставропігійський Інститут являвся науковою установою і саме тому найважливішим напрямком його діяльності була наукова робота, підпорядкована програмі Собору руських учених 1848 року. «Вона передбачала збір і систематизацію фактичного матеріалу та створення на цій основі фундаментальних праць. В цей час Інститут зробив вагомий внесок у розвиток тогочасної історичної науки в Галичині, особливо в галузі дослідження давньоруської історії, релігієзнавства, топоніміки, лінгвістики, джерелознавства, археології, етнографії, а також у сфері колекціонування, збереження, наукового опрацювання й реставрації матеріальних пам'яток духовної культури» [54, с. 16].

Цей внесок став особливо помітним в процесі остаточного переважання в Інституті українофільських тенденцій та посилення контролю народовцями над низкою наукових, громадських та культурно-освітніх установ у Східній Галичині.

Із початком ХХ століття роль Ставропігійського Інституту посилюється і це стає вагомим чинником для розвитку української науки в Австро-Угорській імперії.

На наш погляд, найбільш досконалим з правової точки зору був Устав Ставропігійського інституту у Львові, укладений впродовж грудня 1911 – лютого 1912 року. У дисертації ми хочемо навести витяги з даного документу, які стосуються організаційно-правової структури організації та повноважень членів установи, що детально характеризує правовий статус та специфіку діяльності Ставропігійського інституту.

Установами інституту є: а) Церква Успенія Пресв. Богородиці з часівнею і вежею Корнякта; б) ритуальна школа і обрядово-співоча бурса для бідної руської молоді греко-католицького обряду; в) типографія і литографія; г) книжна лавка; д) музей церковних та інших древностей; е) архів грамот та актів, які відносяться до історії інституту [164, арк. 23; 165, арк. 17]

Цілями інституту є релігійна, просвітницька, культурна і благодійна. Задачі інституту: а) зберігати святу християнсько-католицьку віру по східногрецькому обряду у руського народу; б) підтримувати руську народність і сприяти її культурному розвитку; в) турбуватись про просвіту, релігійну освіту і облагородженню своїх одновірців; г) сприяти руській молоді, що навчається, обох статей [164, арк. 24].

Згідно ст. 4 Уставу Ставропігійського інституту від 8 лютого 1912 року «Права та обов'язки», Інститут зобов'язаний покривати зі своїх доходів: а) видатки на утримання Церкви; б) належне відправлення публічних богослужінь, для виконання інших душпастирських обов'язків; в) утримання ритуальної школи і обрядово-співочої бурси; розпоряджатись стипендійними, добродійними фондами у відповідності до волі їх фундаторів та виконувати відповідно до цього свої обов'язки; г) впорядковувати та розвивати музейну та архівну справу [164, арк. 24].

Окрім того, в права та обов'язки інституту входило право патронату над Церквою Успення Пресвятої Діви Марії у Львові; право управління майном

Церкви, приходу; право призначати і звільняти вчителів ритуальної школи; право брати участь в церковних Синодах; право оголошувати свою думку та подавати меморіали та петиції в справах, які торкаються Греко-Католицької Церкви та греко-східного обряду; право на погодження кандидатур на митрополичий та єпископський престоли.

Щодо складу Інституту, то згідно ст. 6. Ставропігійський Інститут складається із членів-мирян, руської народності та греко-католицького обряду. Чисельність Інституту і прийняття нових членів залежить від вільного розсуду Інституту. Ст. 7 Статуту говорить, що в члени Інституту можуть бути прийняті лише повнолітні, повноправні громадяни, із взірцевою моральною поведінкою, що відрізняються любов'ю до своєї Віри, обряду та своєї Батьківщини, мають відповідну освіту та знання, поручителів і можуть бути корисними в діяльності Інституту. Згідно ст. 8. кандидати в члени повинні бути представлені Керівній Раді двома членами Інституту. Про попереднє прийняття кандидатів вирішує Керівна Рада на одному з найближчих своїх засідань, на яких повинно бути присутнім не менше 10 членів Ради рішенням 2/3 голосів та рекомендує таким чином кандидати на остаточне затвердження Загальними Зборами. Кожний новоприйнятий член приносить на засіданні Керівної Ради на ім'я сеньйора Інституту обітницю та отримує від сеньйора грамоту про прийняття, що виконує функцію членської легітимації (ст. 9) [164, арк. 25].

На чолі Ставропігійського Інституту стоїть Сеньйор як Голова Інституту та два місце сеньйори (віце сеньйори), як його заступники. Сеньйор або у випадку його відсутності віце сеньйор, репрезентує Інститут, головує на засіданнях Загальних Зборів та Керівної Ради. Вибори Сеньйора відбуваються під головуванням найстаршого за віком члена Загальних Зборів (ст. 12). Згідно ст. 13. справами Інституту управляє: а) Загальні Збори членів Інституту; б) обрана з їх числа Керівна Рада [164, арк. 26].

Загальні Збори членів Інституту відбувається кожного року, як правило, в перший тиждень після Пасхи. В інших випадках, які передбачені Уставом, Загальні Збори можуть скликатись на позачергове засідання на письмову

вимогу принаймні 15 членів із питань, що мають важливе значення для діяльності Інституту і де вказується цілі та мета зібрання. Члени Інститут повинні бути запрошені на засідання Загальних Зборів поіменно, шляхом видання відповідного циркуляру, підписаного Сеньйором чи його заступником із вказанням у ньому предмету наради. Запрошення осіб, які не являються членами Інституту, відбуваються на розсуд Керівної Ради (ст. 14). Компетенція Загальних Зборів: 1) вибори Сеньйора, віце сеньйорів і Керівну Раду; 2) вибори ревізійної комісії; 3) перевірка щорічних рахунків і діловодства; 4) дозвіл на купівлю, продаж, заміну, заставу майна Інституту, будівництво та перебудову споруд; 5) зміна способу управління; 6) виплата стипендій; 7) виплата зарплат для членів та співробітників Інституту; 8) прийняття в члени Інституту; 9) розгляд скарг членів Інституту щодо їх виключення; 10) відсторонення членів Керівної Ради; 11) вироблення напрямів діяльності Інституту; 12) вирішення головних завдань, які стоять перед Інститутом (ст. 15). Загальні збори приймають рішення абсолютною більшістю голосів (ст. 16) [164, арк. 26–27].

Згідно ст. 17 Статут Керівна Рада складається із Сеньйора, двох віце сеньйорів та дванадцяти членів. Вона обирається із числа членів Інституту Загальними Зборами на один рік. ... В Керівну Раду може бути обраний кожний член Інституту, який висловить свою готовність виконувати покладені на нього обов'язки (ст. 19). Керівна Рада здійснює управління усіма справами Інституту та представляє Інститут у внутрішніх та зовнішніх справах. Обов'язки Керівної Ради: 1) попереднє прийняття кандидатів у членів з метою подальшого затвердження кандидатур Загальними Зборами; 2) виключення членів зі складу Інституту; 3) управління майном та фондами Інституту, а також розпорядження прибутками; 4) призначення терміну позачергового засідання Загальних Зборів та підготовка порядку денного як для позачергового, так і чергового засідання Загальних Зборів; 5) представлення на розгляд Загальних Зборів рахунків та звітності про діяльність Ради, а також про управління майном та фондами Інституту за останній рік; 6) укладення договорів купівлі-продажу та інших угод; 7) ведення спорів та укладання угод; 8) розподіл повноважень;

9) представлення Інститут перед третіми особами, владою та урядом;
10) прийняття та звільнення чиновників, діловодів та обслуги Інституту та застосування дисциплінарних стягнень (ст. 21).

Керівна Рада обирає зі своїх членів: 1) префектів: а) церкви; б) типографії і літографії; в) ритуальної школи та бурси; г) книжкової крамнички і магазинів; д) каси; е) музею та архіву; є) бухгалтерії; 2) референтів по юридичним справам; 3) прокуратора; 4) секретаря-діловода. Окремо були прописані інструкції для секретаря інституту (ст. 22) [166] та для директора канцелярії та каси інституту» [167].

До обов'язків прокуратора належить: а) контроль над діловодством канцелярії і над збереженням справ; б) нагляд за належним розподілом стипендійних та інших фондів, а також доходів (капіталів) Інституту (ст. 25)
Ст. 26. Для легітимності рішень Ради потрібна присутність голови та хоча б семи членів Ради. Рішення приймаються абсолютною більшістю голосів (ст. 26) [164, арк. 27–28].

Ревізійна комісія складається із трьох членів, які обираються на рік на засіданні Загальних Зборів. Обов'язки комісії: 1) здійснювати контроль за фінансовими справами Керівної Ради; 2) перевіряти щомісячно доходи і видатки в усіх галузях управління; 3) перевіряти бухгалтерські і касові рахунки, які стосуються майна Інституту та усіх фондів за останній рік; 4) про результати ревізійної діяльності представляти в письмовому вигляді Керівній Раді та Сеньйору зі своїми зауваженнями та пропозиціями; 5) представляти Загальним Зборам доповідь про фінансову діяльність Керівної Ради, про майновий стан Інституту, про стан фондів та про результати ревізійної діяльності з пропозиціями відносно проблемних питань та покращення господарства Інституту (ст. 32) [164, арк. 29]. В архівних фондах Центрального державного історичного архіву у Львові міститься ряд справ щодо діяльності Ревізійної (перевірочної) комісії із аналізом поточних річних балансів та бюджетів на наступний рік [168; 169; 170; 171; 172; 173].

Згідно Статуту кожен член Інституту має право: 1) брати участь у засіданнях Загальних Зборів, вносити пропозиції щодо обрання членів Керівної Ради та ревізійної комісії; 2) вникати в діяльність Керівної ради та вносити свої пропозиції щодо діяльності Керівної Ради та Інституту; 3) вносити пропозиції щодо нових членів та виключення діючих із складу Інституту, а також вносити питання про позбавлення члена Керівної Ради своєї посади; 4) користуватись музеєм та архівом Інституту (ст. 33). Члени Інституту, які не входять в склад Керівної Ради, мають право вільно брати участь у її засіданнях (ст. 34) [164, арк. 30].

В часи національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Ставропігійський інститут продовжував свою активну наукову та просвітницьку діяльність, усіляко підтримуючи вітчизняне державотворення на західноукраїнських землях та забезпечуючи правове підґрунтя цього процесу. Як свідчать архівні документи «Члени брали активну участь у відновленні незалежної держави та воювали в УГА» [174, арк. 26–30; 175, арк. 18].

Актуальність та значимість історико-правового аналізу становлення та діяльності Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ) зумовлене тим, що по своєму змісту та формі воно являло собою першу українську національну академію наук. Товариство пройшло декілька етапів розвитку, кожен із яких характеризувався політичними, економічними, соціальними та правовими чинниками, які зумовлювали історичний розвиток як на західноукраїнських землях, так і на землях південно-східної України.

Особливо важливим чинником діяльності, який дає реальну картину роботи товариства, були, звичайно, організаційно-правові форми функціонування, які потребують детального аналізу.

Грунтовний аналіз правових аспектів діяльності можна зробити, охарактеризувавши уставні документи товариства, де ключове місце належить статутам. Узагалі, як уже говорилось вище, статутні документи становлять важливий пласт матеріалів для вивчення становлення та функціонування будь-яких громадських об'єднань. В них міститься інформація щодо цілей та

завдань, організаційно-правових форм діяльності, повноважень органів правління, прав та обов'язків членів установи, контрольних та ревізійних структур товариств та спілок, способи ліквідації та припинення діяльності відповідно до чинного законодавства. Наукове товариство імені Т. Шевченка в своїй історії мало декілька статутів, які чітко відобразили специфіку його діяльності, цілі та завдання, а також низку змін у організаційному компоненті його діяльності.

Діяльність НТШ бере свій початок з 1873 року, отримавши назву Літературне товариство імені Шевченка.

Ранній етап діяльності Товариства був позначений домінуванням видавничо-комерційної складової, за якої інші культурні завдання організації відходили на другий план. У той період, з огляду на організаційно-статусні характеристики Товариства, в його діяльності переважали ознаки корпорації закритого типу. Тому до перетворення Товариства в наукове кількість дійсних членів була незначною і коливалася у межах 50 осіб [47, с. 280].

Перший статут НТШ був затверджений Галицьким Намісництвом 11 грудня 1873 р., а його остаточне схвалення відбулось на перших Загальних зборах Товариства 4 червня 1874 року. Аналізуючи перший офіційний статут Товариства, слід відзначити, що ставлячи головною метою своєї діяльності розвиток руської словесності, воно взяло на себе зобов'язання видавати власним коштом літературні та наукові видання та часописи. Із цією метою Товариство створює власну друкарню, видає, присуджує премії науковцям та літераторам, скликає збори учених та літераторів, влаштовує відкриті публічні літературні зустрічі і т.д. Члени Товариства складались із дійсних, почесних та «спомагаючих».

Згідно §11 Статуту Товариства (далі – §) дійсні члени мали право 1) брати безоплатно від часу вступу по одному примірнику кожної книжки, котру видасть товариство своїм накладом, окрім часописів; 2) право активного й пасивного вибору; 3) право вирішального голосу на загальних зборах й голосу дорадчого на зборах віділу; 4) право на звернення на загальних зборах;

5) право на ознайомлення із діловодними книгами товариства; 6) право на звернення до керівного органу товариства із їх обов'язковим розглядом віділом товариства [196, арк. 5].

На відміну від дійсних членів, котрі вирішували усі ключові питання Товариства, члени почесні та «спомагаючі» мали лише право дорадчого голосу на Загальних зборах і не могли суттєво впливати на роботу Товариства, однак, із моменту перетворення Літературного товариства в наукове, роль почесних та спомагаючих членів суттєво зростає. Це пояснюється розквітом політичних партій в Східній Галчині та їх роллю у розробці напрямків діяльності Товариства.

Згідно першого статуту 1873 року, справами товариства керував Виділ, який складався з п'яти членів та двох заступників. Члени виділу та заступники повинні були мешкати у Львові. Виділ був підзвітний Загальним зборам Товариства та здійснював свої повноваження протягом року до перевиборів наступного Виділу. Виділ проводив свої засідання під проводом голови Товариства або його заступника один раз на тиждень в чітко визначений день та збирався за потребою на надзвичайні засідання. «На засіданнях виділу необхідна була присутність не менше трьох членів, а рішення приймалися простою більшістю голосів (§17); Виділ ініціював скликання загальних зборів товариства раз на рік, крім випадків, коли існувала необхідність надзвичайного зібрання (§20); дійсні члени товариства за 14 днів до початку загальних зборів повідомлялись про це письмово (§21)» [196, арк. 8].

Як і в більшості установ досліджуваного періоду, у їх числі і наукових, що керувалися у своїй діяльності статутами або уставами, вищим органом управління були Загальні збори. У Статуті 1873 року їх повноваження були чітко визначені. Так, згідно §22 Загальні збори: «1) розглядали звіт Виділу та приймали рішення про його схвалення; 2) надали право Виділу на ведення усіх рахунків Товариства; 3) приймали дійсних та почесних членів; 4) обирали Виділ та заступників, а з-поміж них – голову товариства; 5) обирали на рік контрольну комісію із трьох членів; 6) приймали рішення по зміні статуту;

7) приймали рішення щодо членства у Товариства [196, арк. 8]. Варто зазначити, що «Загальні збори приймали рішення простою більшістю голосів, за винятком рішень про прийняття та виключення членів товариства, про зміну статуту та про розвиток товариства, які приймались 2/3 голосів. Голосування відбувалось відкрито, однак при виборі Виділу, голови та контрольної комісії, по прийняттю та виключення членів товариства, голосування відбувалось таємно [196, арк. 9].

Загальною правовою тенденцією тогочасного періоду було те, що усі спори в переважній більшості громадських установ, товариств та організацій вирішував Міровий суд, який згідно Статуту Товариства повинен був складатися виключно із дійсних членів Товариства, і тих, які були незацікавленими сторонами вирішення спорів та конфліктних ситуацій в середині Товариства.

У перехідних положеннях Статуту Товариства зазначалось, що «1) першими членами товариства являються його засновники; 2) засновники обирають з-поміж себе тимчасового голову товариства та його заступників, які уконституційовуються, як комітет (5 членів); 3) цей комітет скликає перші загальні збори товариства імені Шевченка; 4) До перших загальних зборів буде створений дорадчий комітет, котрий уповноважується на прийняття дійсних та «спомагаючих» членів товариства, виконуючи функції виділу [196, арк. 9].

Однак, зауважимо, що до кінця 80-х років XIX ст. Літературне товариство імені Шевченка не змогло розвинути помітну наукову діяльність, оскільки, як слушно вказує С. Пахолків, «причиною цього була передовсім тогочасна слабкість української освіченої верстви в Галичині, яка мала провадити практичну роботу в суспільстві» [103, с. 416].

Кінець 80-х років XIX ст., що був пов'язаний із збільшенням політичної активності та загального зростання національно-визвольних настроїв у суспільстві, розпочався і новий етап розвитку Товариства, яке починаючи із 1892 року почало називатись Наукове товариство ім. Шевченка. Після схвалення Загальними зборами нового Статуту Товариства,

16 листопада 1892 року він був затверджений Галицьким намісництвом.

Відомий український громадський діяч і письменник О. Кониський започаткував процес реорганізації Товариства в наукове. Цьому процесу сприяв прийнятий 13 березня 1892 року новий Статут Товариства, який суттєво розширив наукову складову діяльності організації. Пріоритетними завданнями Товариства стали проведення наукових досліджень у галузі філології, історії, археології, мистецтвознавства, етнографії, права, багатьох природничих наук, математики й медицини тощо.

У 1892 році ця організація перетворилася на Наукове товариство імені Шевченка, яке завдяки старанням М. Грушевського стало справжньою українською академією [6, с. 28].

Як слушно вказує З. Зайцева, «на процеси перетворення Товариства ім. Шевченка на наукове та пов'язані із цим плани його подальшої трансформації в Українсько-Руську Академію наук значною мірою впливали культурно-освітні процеси в Австро-Угорській імперії у другій половині ХІХ ст., коли за сприяння держави було утворено кілька слов'янських академій» [47, с. 278].

Дослідження обставин початку його перетворення на наукове товариство виявило, що проект перепрофілювання не був підсумком внутрішньо зумовленого еволюційного розвитку, а визрів як вольове рішення українських інтелектуалів під впливом низки чинників політичного характеру та потреб національно-культурного розвитку, які не могли бути задоволені в умовах Російської імперії. Політичний аспект цих процесів, маючи складну структуру, зумовив, з одного боку, труднощі первісної трансформації товариства у наукове, з іншого – забезпечив доведення справи до практичного результату [46, с. 16].

У Статуті 1892 року більш детально сформульована ціль Товариства, а саме – «плекати та розвивати науку і штуки в українсько-руській мові, зберігати та збирати усякі пам'ятки старовини і предмети наукові України-Руси» Для досягнення цієї цілі слід вести: 1) наукові дослідження: а) з філології

руської і слов'янської, з історії українсько-руського письменства, з історії та археології України-Руси, а також з наук філософських, політичних, економічних і правничих; б) з науко математичних, природничих з географією та медичних; 2) проводити наукові заходи; 3) проводити з'їзди учених літераторів та артистів; 4) видавати наукові Записки товариства та інші наукові твори; 5) надавати премії та допомогу ученим та літераторам; 6) збирати матеріал для музеїв та бібліотек; 7) утримувати власні друкарні та книгарні [197, арк. 1].

До організаційно-правової структури НТШ додавались, окрім Виділу та Загальних зборів, додавались створені в рамках своїх повноважень секції та комісії. Згідно Статуту Загальні збори повинні відбуватись один раз на рік, переважно 26 лютого, в день роковин смерті Тараса Шевченка, а засідання секцій – раз на місяць, із правом голосу лише членів цих секцій.

Прибутки товариства складались виключно із членських внесків, доходів від видань та добровільних пожертвувань. Замінився також підхід до визначення членства. Відтепер члени Товариства мали статус дійсних, почесних та засновників.

У зв'язку із розширенням організаційно-правової структури Товариства та суттєвим збільшенням завдань, які стояли перед ним, дійсні члени та засновники Товариства мали право: «1) активного і пасивного вибору; 2) вирішального голосу на Загальних зборах і дорадчого на засіданнях Виділу та секцій; 3) право на звернення на Загальних зборах; 4) бути членами секцій, брати участь у наукових справах поза секціями, 5) право на ознайомлення із діловодними книгами Товариства в присутності одного члена Виділу; 6) право на звернення до керівного органу Товариства із їх обов'язковим розглядом Виділом товариства; 7) брати безоплатно від часу вступу по одному примірнику кожної книжки, котру видасть товариство своїм накладом [197, арк. 2].

Управління справами Товариства займався Виділ, що складався з голови, 5 членів та 2 заступників, вибраних з місцевих членів на Загальних зборах. Виділ обирав: заступника голови, бібліотекаря, секретаря, редактора

видань Товариства і адміністратора майна Товариства. Окрім того, до Виділу входили директори секцій, або обрані замість них секційні референти. Термін повноважень Виділу становив 1 рік. Голова скликав Виділ, встановлював порядок денний, проводив засідання, дбав про виконання Статуту Товариства. У разі відсутності голови, права головування у Виділі покладалися на його заступника.

Виділ Товариства скликає загальні збори членів, які відбувалися відкрито. На вмотивоване звернення щонайменше 15 членів Товариства, Виділ був зобов'язаний скликати надзвичайні збори до місяця часу. Члени Товариства запрошувалися на Загальні збори письмово, не пізніше, як за 14 днів до їх початку. Для легітимності рішень Загальних зборів потрібно було щонайменше 20 членів. Рішення приймалися простою більшістю голосів, окрім питань, пов'язаних із зміною Статуту (2/3 голосів). Загальні збори: 1) затверджували звіт Виділу товариства; 2) давали дозвіл на діяльність контрольної комісії; 3) затверджували, поданий Виділом бюджет на рік; 4) обирали контрольну комісію на один рік із трьох членів; 5) затверджували подання Виділу у справах адміністративних; 6) обирали Виділ і голову Товариства; 7) вирішували питання про виключення членів і ліквідацію Товариства; 8) встановлювали оплату редактору та адміністратору; 9) затверджували почесних членів за поданням Виділу; 10) вирішували питання про зміну Статуту та Регуляміну [197, арк. 3–4].

Окремо Статутом регулювались питання представництва (зовнішнє і внутрішнє), розв'язання спорів і постанови щодо ліквідації товариства. Товариство в усіх справах представляє голова або його заступник. Усі листи, грамоти та звернення підписує голова або його заступник і секретар, підписи яких завіряються печаткою товариства – «Наукове товариство ім. Шевченка». Усі спори вирішує мировий суд, що складається із двох суддів, обраних з членів товариства [197, арк. 4 зв.].

Цікавим моментом було те, що у разі, якщо товариство перестане існувати, то усе майно повинно перейти у власність товариства «Просвіта».

Окремо слід сказати про Регулямін Наукового товариства імені Шевченка, який по суті являв собою регламентований внутрішній устрій та правила поведінки членів Товариства, Виділу, Загальних зборів, наукових з'їздів, секцій, комісій та видавництв. У ньому були зазначені конкретизовані повноваження та юрисдикція управлінських структур Товариства та зазначались правила та вимоги до членів Товариства. Зокрема, наведемо приклад окремих положень Регуляміну: «Кожен член Товариства, прийнятий на підставі Статуту, отримував членську грамоту, що засвідчувала його членство; членські грамоти видавав голова Товариства; члени Товариства сплачували членські внески у відповідності до сум, визначених Статутом товариства; список членів Товариства та їх облік вів секретар; в наукових справах Загальні збори уповноважувались: змінювати наукові проекти, представлені віділом на затвердження; оповіщати про досліджувані наукові теми та розміри премій для науковців відповідних секцій; для видання Записок, часописів та окремих видань Товариства створювався спеціальний редакційний комітет [197, арк. 5–8].

Без сумніву, 80-і роки XIX – початок XX ст. – період найбільшого розквіту НТШ. Про це свідчать низка звітів про діяльність Товариства з 1892 по 1896 рік, в яких міститься низка даних про проведені заходи наукового та правового характеру (зокрема, вихід «Правничого словника» за редакцією К. Левицького та праці В. Будзиновського «Аграрні відносини в Галичині» [198; 199; 200], а також окремого звіту по виданням «Записок НТШ» [201, арк. 9]. Детально висвітлювалась діяльність бібліотек, друкарень, музеїв [202]. Ретельному аналізу підлягали бюджетні кошти Товариства, зокрема суворо контролювався облік доходів та розподіл видатків [203].

Зароблені друкарнею Товариства прибутки використовували для наукових цілей. Окрім того, починаючи від 1896 р., НТШ постійно отримувало субвенції від Віденського міністерства освіти та від Галицького сейму. Ці субвенції збільшувались із року в рік [103, с. 419].

З часу перейменування Товариства ім. Шевченка у 1892 році на наукове і до Першої світової війни його статuti змінювалися двічі – у 1898 та

1904 роках. Проектована зміна Статуту у 1913 року не відбулася, тому Статут 1904 року з невеликими доповненнями мав чинність до розпуску Товариства у 1940 році.

У 1898 році у чинний статут товариства були внесені зміни, які задекларували нові цілі та завдання, оскільки передбачали суттєво реформувати його структуру та наблизити її до академічних стандартів. У результаті затверджених змін було висунуто досить серйозні вимоги, які дозволяли отримати статус дійсного члена НТШ. Якщо раніше ним могла стати будь-яка особа, яку погодився прийняти провід товариства, то з 1898 р. для цього необхідно було мати наукові праці, опубліковані перш за все у його виданнях, та рекомендацію однієї із секцій. Дійсні члени НТШ не сплачували членських внесків і мали право вирішального голосу на загальних зібраннях громадської інституції. Ті, хто не мав вагомого наукового доробку, вважалися звичайними членами товариства. Норми статуту надавали їм можливість також браги активну участь у діяльності НТШ. Проте при голосуваннях на засіданнях секцій та наукових комісій їхній голос вважався дорадчим [204, арк. 2; 47, с. 43].

Згідно нового Статуту Товариства, прийнятому у 1898 році деталізується робота наукових комісій товариства та повноваження членів цих комісій [204, арк. 1–6]. Окрім того, для більш чіткого розуміння діяльності секцій та комісій, а також для деталізації прав членів секцій у 1900 році був прийнятий окремий Регулямін, який був затверджений Виділом НТШ.

На загальних зборах НТШ 2 лютого 1899 року було обрано новий Виділ Товариства, який очолив М. Грушевський. Завданням нового керівництва було реформувати Товариство відповідно до нового Статуту: першочерговими стали вибори нових дійсних членів, і червня 1899 р. на Загальних зборах усіх секцій за суворого дотримання наукових критеріїв обрали 32 нових дійсних члени. Це піднесло рівень Товариства та привело його у відповідність до наукових вимог інституцій та академій інших націй [103, с. 419–420].

Однак, члени НТШ, особливо ті, що входили у секції, вважали, що Виділу було надано занадто необмежені повноваження в контексті вирішення усіх

адміністративних та наукових справ, обмежуючи права секцій, особливо в науковому полі діяльності. Існувала думка більшості членів Товариства про внесення змін у Статут, відповідно до чого Виділ повинен був би зосередитись виключно на справах адміністративних і фінансових, в той час, як питання наукові повинні були знаходитись виключно у компетенції секцій.

Останнім офіційним статутом товариства був Статут 1904 року, в якому були деталізовані окремі положення попередніх статутів. Так, «ціллю товариства є плекати та розвивати науку в українсько-руській мові, і взагалі дбати про поступ українсько-руської народності в усіх областях людського знання» [205, арк. 1].

Організаційно-управлінська структура Товариства залишалась незмінною і повноваження керівних органів також залишалась без змін, за виключенням окремих положень.

Якщо аналізувати нововведення, то слід зазначити, що до членів дійсних, засновників і почесних додавались звичайні члени, які мали право: «1) належати до наукових комісій; 2) голосувати на загальних зборах; 3) звертатись письмово до Виділу; 4) мати доступ до діловодних книг у присутності одного з членів виділу [205, арк. 1].

Утворювались також і нові секції, а збір усіх секцій становив Раду товариства, яку очолював генеральний секретар Товариства [205, арк. 3], котрому в контексті нового розвитку діяльності секцій відводилась пріоритетна роль.

Важливим доповненням було те, що члени Виділу, їх заступники не могли належати до контрольної комісії, що проводила ревізійну діяльність [206, арк. 7].

До речі, автором нового Статуту НТШ був видатний український правник, а за сумісництвом – голова правничої секції Товариства доктор С. Дністрянський.

У першому десятилітті ХХ ст. у Науковому Товаристві ім. Шевченка з'явилися нові імена галицьких українців, які дуже швидко виявили себе

блискучими науковцями та політиками, зокрема, відзначаємо О. Барвінського, О. Колесу, В. Левицького, К. Левицького, П. Огоновського, Є. Олесницького, І. Пулюя, І. Боберського, М. Галушинського, Ю. Романчука та ін. Кожен із них вніс неоцінний вклад у розвиток національно-визвольного руху як Східної Галичини, так і українських земель в цілому. Вищезазвані діячі були засновниками низки громадських, молодіжних, спортивних та студентських товариств та спілок, які діяли як в часи австро-угорської, так і в період польської окупації. Переважна більшість громадських, наукових та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини відновили свою діяльність із настанням незалежності Української держави у 1991 році.

Усі члени НТШ, незалежно від їхнього громадянства, мали бути рівноправними в голосуванні. Голосування через посередників пропонували заборонити, окрім того, загальні збори Товариства закликали проводити значно частіше. Члени НТШ з Росії протестували проти таких змін до статуту та наполягали на дійсній з 1904 р. редакції. У пропонованих змінах вони бачили значне обмеження своїх прав у Товаристві. Під час дискусії про проекти статутів викристалізувалися нові напрями діяльності НТШ. Де-факто Товариство мало перетворитися на українську академію наук. Структурно це перетворення здійснювалося через запровадження категорії членів-кореспондентів та створення наукової ради як сполучної ланки між секціями Товариства [103, с. 426–427].

Особливої уваги заслуговує рух за створення українського університету у Львові, що з надзвичайною інтенсивністю розгорнувся на початку ХХ ст. З належною докладністю розкрито перебіг цього процесу на кількох рівнях: політичному (сеймові та парламентські дебати), організаційному (обговорення в українських колах структури курсів і кандидатур на професорські посади), науковому (вироблення класичних моделей університетських предметів). Консолідована позиція галицьких культурних і громадських діячів у справі відкриття окремого українського університету дала позитивні результати. Урядові кола перейшли від непевних обіцянок до окресленого варіанту

процедури його заснування. Але початок Першої світової війни зашкодив подальшому розвитку цієї справи [47, с. 288].

Адже чергове реформування Статуту Товариства було намічене на 1913 рік, коли 29 червня 1913 року на засіданні Загальних зборів було доручено новому Віділу скликати надзвичайні збори для подання проекту нового Статуту з метою наближення діяльності Товариства до характеру академії наук. Даний проект був складений та переданий для доопрацювання Загальним зборам Товариства. Окремі положення проекту ми хотіли б навести в дисертаційному дослідженні.

Так, згідно §2 проекту Статуту ціллю НТШ було дбати узагалі про поступ української нації в усіх сферах [207, арк. 96].

Повинно було розширитись і членство Товариства, де до числа засновників, почесних, дійсних та звичайних членів повинні були додатись так звані кореспонденти, яких висуває Рада товариства за поданням відповідної секції за самостійні наукові праці. Причому, членські внески сплачували лише звичайні члени, а «члени кореспонденти, дійсні, почесні і засновники членських внесків не сплачували» [207, арк. 100].

Окремо варто сказати про Раду товариства, яка складалась з 9 дійсних членів, обраних на один рік рівномірно із усіх секцій. Рада обирала президента та генерального секретаря та займається питаннями видавництва, бібліотеки і музею. Згідно Статуту Рада товариства: «1) веде загальний нагляд над науковою діяльністю Товариства та виступає посередником між науковими та адміністративними органами товариства; 2) складає щорічний план видавництва та інших наукових заходів, представляючи на затвердження Віділом проекту бюджету на рік; 3) приймає дійсних членів та кореспондентів за поданням секцій; 4) проводить наукові, літературні та літературно-наукові з'їзди та конгреси; 5) узгоджує роботу між секціями та комісіями; 6) схвалює і змінює регуляміни комісій та секцій; 7) затверджує редакторів видавництв; 8) веде нагляд за науковою канцелярією, бібліотекою та музеєм, призначаючи їх директорів; 9) займається розподілом премій [207, арк. 103].

На високому юридичному рівні викладені мотиви змін до статуту НТШ Іваном Франком, котрий наполягав на розширенні повноважень керівних органів – Виділу, Загальних зборів, Наукової ради...., а також розширенні літературної та наукової діяльності [208, арк. 13–16].

У прийнятому Зальними зборами Регуляміні [209, арк. 1–6] прописувалась процедура «координації діяльності Наукової ради із органами управління Товариством [210, арк. 41], що повинно було збільшити ефективність діяльності як окремих управлінських структур, так і Товариства в цілому.

Перша світова війна радикально змінила долю НТШ. В час нетривалої російської окупації Львова (вересень 1914 – травень 1915 рр. – авт.) Товариство не функціонувало, були знищені його фонди та структура.

Наступний період діяльності – післявоєнне відродження НТШ, яке відбувалось під акомпанемент польської репресивної машини. Найбільш яскраво це виразилось у проведенні політики «пацифікації» українського населення Східної Галичини та тотальної дискримінації як у економічній, так і в правовій сфері. Однак, Товариство знаходило в собі сили продовжувати діяльність. Великими тиражами друкувались «Записки НТШ» та низка інших науково-популярної літератури. Значної ваги набули напрямки розвитку вітчизняної науки, засновувались музеї та природні заповідники. В цей період вийшла друком перша Українська загальна енциклопедія. Особливого значення та світового розголосу набуло заснування бібліотека Україніки Наукового товариства імені Т.Шевченка.

Протягом 20-х років ХХ ст., в умовах політики «полонізації» НТШ докладало максимум зусиль щодо створення Львівського таємного українського університету, Львівської таємної політехніки.

Однією з найактивніших секцій НТШ у вказаний період була правнича комісія, яка декларувала «всезагальний розвиток права та правових наук [211, арк. 1], розвиток теорії права [211, арк. 2], а також видавала Збірник правничої комісії.

У 30-х роках ХХ ст. основним ідейним натхненником Товариства стає проф. В. Кубійович. «На загальних зборах НТШ, які відбулися 26 грудня 1937 р. за участю 118 членів, проф. Кубійович як добрий організатор подає свої думки з метою пожвавлення праці НТШ. Зокрема, він пропонує внести зміни у статут, де буде передбачено: посаду постійного наукового секретаря, який кермував би усіма науковими справами; передача всіх адміністративних справ особному управителеві, так, як це предкладає контрольна комісія, щоби голова Товариства не потребував ними займатися, бо це виходить на шкоду українській науці; заснувати журнал українознавства, пристосований до широких кіл нашої суспільності, щоби й наше громадянство, і чужинців інформувати про наші наукові дослідження на полі українознавства та здобути засоби на такі дослідження; зорганізування наукових видань, актуальних і потрібних для широкого інтелігентного загалу. Такі видання будуть мати напевно забезпечений збут і дадуть засоби на дальшу наукову працю; розбудова Товариства на окремі наукові інститути, в яких була б зорганізована наукова праця в даних означених ділянках і напрямках; поширення наукових дослідів на всі етнографічні українські землі по цей бік ризького кордону; здобуття засобів на більшу кількість наукових стипендій для молодих adeptів науки, щоби виховувати нових молодих дослідників [9, с. 23].

У низці звітів діяльності Товариства з 1937 по 1940 рік є інформація про діяльність Товариства, зокрема: «за період 1937-1938 років Виділ провів 17 засідань [212, арк. 3], на яких, зокрема останній голова Товариства (др. І. Раковський – авт.) підкреслював, що «НТШ залишається єдиною науковою установою, що розвиває справжню українську науку [213, арк. 15]. У 1939 році Загальними зборами було прийнято рішення про обрання Стипендійної ради Товариства [214, арк. 5].

Події Другої світової війни, а також німецько-фашистська та радянська окупаційна влада надовго закрили питання щодо діяльності Товариства, однак, НТШ продовжувало діяти в еміграційному середовищі і зуміло зберегти свій науковий та національний дух відносити свою діяльність у часи незалежності.

2.3 Організаційно-правова структура українських освітньо-педагогічних товариств та спілок Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття.

На початку XIX століття в Галичині здобуття освіти для переважної більшості українського населення стало недосяжною метою. Усі середні школи того часу були з латинською мовою викладання і носили суто становий характер. У них навчалися сини римо-католицького духовенства, багатих землевласників, польських шляхтичів. Невдовзі Східну Галичину було приєднано до західних польських земель та сполучено в одну адміністративну одиницю – Галичину. З часом освіченій польській знаті вдалося захопити дуже сильну політичну позицію в управлінні краєм.

В першій половині XIX століття австрійський уряд пішов на проведення раду реформ, зокрема в освіті. З метою піднесення рівня освіти греко-католицького духовенства було створено семінарії у Відні та Львові. При Львівському університеті було відкрито підготовчий факультет для українських студентів – «Студіум рутенум» [65, с. 6].

Успішно закінчивши процедуру створення початкових шкіл нового типу, які повинні були слугувати здійсненню підготовки вступників у гімназії, уряд взявся за реформування середніх шкіл. Зокрема, низка єзуїтських колегій, що знаходились на утриманні релігійних громад, було ліквідовані, а інші – переведені на утримання держави.

1848 рік створив деякі можливості для українізації середніх шкіл і розбудження політичної свідомості народу. На вимогу Головної Руської Ради в середніх школах Східної Галичини запроваджувався обов'язковий навчальний предмет – українська мова. Польську мову перевели у розряд вільних дисциплін, а німецьку було вирішено залишити до того часу, поки в школи не прийдуть кваліфіковані українські вчителі. Новостворений вищий орган управління шкільництвом – Міністерство Віросповідань і Освіти у Відні прийняло у 1849 р. документ, що вносив ряд змін, зокрема уніфікацію, в устрій

давніх середніх шкіл, які відзначалися різноманітністю типів і хаосом у діяльності. «За цим документом, що мав назву «Організаційний нарис гімназій і реальних шкіл Австрії», гімназії з 6-річних ставали 8-літніми, збільшувалася кількість годин на реальні предмети, вводилися відносно-обов'язкові дисципліни. Однією з найбільш важливих правових норм даного нормативного акту був дозвіл на відкриття приватних середніх шкіл та викладання у них рідною мовою» [126, с. 65].

У 1867 р. польська сеймова більшість, незважаючи на протести українських послів, ухвалила експансійний крайовий закон про мову викладання у галицьких школах. За цим законом мовою викладання в усіх державних середніх школах краю мала стати польська.

Після реформи 1869 р., яка передала управління шкільництвом від церковних властей – консисторій до рук світських органів влади – Крайової Шкільної Ради та місцевих шкільних рад, народні та середні школи повністю опинилися під владою польської шляхти. За таких умов найбільшою втратою для українців Галичини стало виведення середнього шкільництва краю з-під компетенції австрійського міністерства і передача його в розпорядження полонізованого галицького сейму [71, с. 6]. Внаслідок такого далекоглядного політичного кроку поляків, австрійське Міністерство Віросповідань і Освіти втратило право видавати дозвіл на відкриття українських середніх шкіл у Східній Галичині без згоди на це галицького сейму. Останній же вирішував цю проблему більшістю голосів після заслухання думки повітових шкільних рад, в яких, знову-таки, більшість становили поляки. Повітова рада, як правило, повідомляла, що не знаходить підстав для заснування на її теренах української гімназії, оскільки там уже є або невдовзі буде польська середня школа, яку можуть відвідувати й українські діти. При цьому, звичайно, замовчувався факт, що вступ українських дітей до польських гімназій всіляко обмежувався. Ті ж, кому все-таки пощастило туди вступити, отримували виховання в дусі польської великодержавної ідеї. Саме тому українські політики та громадські діячі домагались від офіційного Відня вирішити питання щодо поділу Галичини

з урахуванням етнічних особливостей даної території, на що категорично не погоджувались польські кола, розуміючи «небезпеку» такого поділу.

У таких умовах за відкриття кожної української гімназії треба було вести тривалі, багаторічні дискусії у сеймі та парламенті, скликати народні віча, проводити дебати на сторінках преси. А в той же час польські середні школи всіх типів вільно і масово відкривалися в українській частині Галичини. За статистичними даними в 1867 р. у східній частині краю було 19 польських, 2 німецькі і лише одна українська гімназія, і то неповна [5, с. 10].

Наростання українського руху в Галичині поступово привело до перетворення галицько-українських земель у плацдарм національного відродження.

Таким чином, у другій половині XIX ст. виникають суспільно-політичні та культурно-освітні передумови, які сприяли створенню у Галичині українського середнього шкільництва. Цими передумовами були:

- правлячі кола Австро-Угорської монархії, які забезпечували значно ширші можливості для національно-культурного розвитку на західноукраїнських землях, на відміну від політики тотальної русифікації, яку проводила Російська імперія;
- деякі економічні зрушення у Східній Галичині, яка до останнього часу була доволі відсталим у промисловому значенні регіоном, а також пов'язане із цим певне збільшення потреби в підготовці національних кваліфікованих кадрів;
- піднесення політичної активності та національної самосвідомості українського населення;
- суспільно-масовий рух за розвиток українських шкіл;
- активна діяльність українських наукових та культурно-освітніх товариств та спілок Галичини, їх допомога та підтримка у заснуванні приватного шкільництва.

Починаючи із 60-х років XIX ст. в Східній Галичині розпочинається нова хвиля національного підйому, що зумовила появу низки наукових, громадських

та культурно-освітніх установ.

В складних умовах національно-культурного розвитку українців, в часи іноземного панування, особливого значення приймає концепція національної консолідації на західноукраїнських землях. Прогресивні кола української інтелігенції, а також представники різних політичних та громадських об'єднань чудово розуміли, якого великого значення в такий час набуває проблема розвитку національної школи та підготовки національно-патріотичних кадрів для забезпечення цього процесу. Необхідно було за будь-яких умов сприяти створенню та функціонуванню українських педагогічних об'єднань та товариств, які б змогли забезпечувати планомірний та ефективний розвиток національної школи, а також вміло протиставляти та реагувати на відверто антиукраїнські заходи низки пропольських організацій.

Слідом за «Просвітою» в Галичині виникає низка українських культурно-освітніх та економічних товариств, які пізніше сприяли створенню і фінансуванню приватних середніх шкіл. Вирішальну роль у справі консолідації українських освітянських сил та створенні національного приватного шкільництва відіграло створене в 1881 р. у Львові Руське Педагогічне Товариство (у 1912 р. перейменоване в Українське Педагогічне Товариство, пізніше відоме під назвою «Рідна школа» [65, с. 9]).

Актуальність та значимість історико-правового аналізу становлення та діяльності Українського Педагогічного Товариства «Рідна школа» зумовлене тим, що по своєму змісту та формі воно являло собою першу українську освітньо-шкільну організацію. Товариство пройшло декілька етапів розвитку, кожен із яких характеризувався політичними, економічними, соціальними та правовими чинниками, які зумовлювали історичний розвиток на західноукраїнських землях.

Найбільш якісно можна проаналізувати правові засади діяльності, зосередивши увагу на вивченню уставних документів, серед яких ключове місце належить статутам. Статути будь-якої установи становлять важливий матеріал для вивчення історії становлення та специфіку діяльності. В статутах

міститься інформація щодо цілей та завдань установи, форм діяльності, повноважень органів правління, прав та обов'язків членів установи, органів, що здійснюють контрольні та ревізійні функції, способи ліквідації установи у відповідності до чинного законодавства. Не стоїть осторонь цього і Українське педагогічне товариство, яке мало у своєму історико-правовому розвитку декілька статутів, які чітко відобразили специфіку та мету його діяльності, а також зміни у структурі організації.

У серпні 1881 року у Львові Галицьким намісництвом був затверджений Статут «Руського педагогічного товариства» (далі – РПТ), яке стало по-суті першою в Східній Галичині українською громадською культурно-освітньою інституцією. Згідно зі Статутом, основним його завданням була турбота про шкільництво і справи виховання в краї. Зокрема, РПТ ставило перед собою такі завдання: «а) працювати для задоволення потреб українців, створювати народні, середні та вищі школи, підтримувати громадське й домашнє виховання на основі рідної мови; б) надавати моральну та матеріальну допомогу членам товариства; в) активно боротися за національний характер школи» [30, арк. 10]. Варто зазначити, що цілі та завдання Товариства не обмежувалися лише організацією шкільної науки, але й охоплювали питання щодо розвитку та функціонуванню середніх та вищих навчальних закладів Східної Галичини.

У березні 1884 року відбулися перші Загальні збори Товариства, на яких були обрані керівні органи, зокрема центральний Віділ Товариства, який задекларував широкомасштабну програму розбудови національної школи.

Провідними напрямками діяльності Товариства стали: боротьба з неписьменністю і малограмотністю, поширення загальноосвітніх, господарсько-фахових знань, видавництво та поширення літератури, букварів та методичних посібників, проведення різноманітних культурно-освітніх заходів [24, с. 74]. 1889 року Педагогічне товариство засновує, зокрема, цілу мережу так званих бурс для незаможних верств українського населення.

Протягом 1906–1910 років за безпосередньої участі Товариства була відкрита перша на західноукраїнських землях приватна народна школа. Було

розпочато роботу по організації підготовчих курсів для вступу української молоді в середні навчальні заклади, заснуванню першої в Східній Галичині українські приватні гімназії, започаткована широкомасштабна акція із створення системи української приватної середньої освіти.

Перебуваючи у правовому полі Австро-Угорщини, будучи під контролем її адміністративних органів, «Руське Педагогічне Товариство» намагалось зберігати внутрішню автономію та незалежність, що виявилось у самостійному виробленні та реалізації ідеологічної платформи, в існуванні окремого управлінського апарату та організаційної структури.

У кінці XIX століття РПТ практично позбавлене будь-яких дотацій з боку урядових структур, тому на Загальних зборах 1897 року приймається рішення про заснування так званого «допомогового фонду» для членів Товариства та їхніх родин. Керівництво РПТ чудово усвідомлювало той факт, що фахові питання педагогів вимагають постійної турботи, тому слід було створити окрему організацію, яка б опікувалась покращанням матеріального становища вчительства, зміною дисциплінарного законодавства та деяких статей закону про освіту, що обмежували права педагогів. Так, на Загальних зборах було ухвалено рішення про заснування товариства «Самопоміч вчительська», метою якого було насамперед допомагати своїм членам та їхнім родинам: надавати грошові допомоги, позики, стипендії й сприяти в розв'язанні фахових проблем педагогів. Виконавчий комітет першого вчительського віча вирішив назвати професійну організацію українського народного вчительства так: «Взаємна поміч галицьких і буковинських вчителів і учительок». Статут Товариства Міністерство внутрішніх справ у Відні затвердило 13 липня 1905 року спеціальним рескриптом, а перші Загальні збори «Взаємної помочі» відбулися 28 серпня 1905 року.

РПТ 1902 р. було ініціатором створення українського товариства вчителів середніх шкіл – «Учительська громада», статут якого був затверджений міністерством внутрішніх справ 13 червня 1908 р. В ньому зазначалося, що громадське об'єднання ставить перед собою завдання: «а) підтримати всі

справи, що мають на меті розвій і добро вищих шкіл, виховання і добро шкільної молодіжі, добро учителів і їх родин; б) взаємне ознайомлювання з новітніми здобутками науки, взаємне подаване собі помічень і досвідів з обсягу учительської діяльності; в) познайомлюване загалу суспільності зі справою вищих шкіл і з добутками науки» [141, с. 3]. Товариство об'єднало в своїх рядах в основному українських гімназійних викладачів і переймалося переважно справами підвищення їхнього професійного рівня, хоча інколи порушувало на сторінках свого періодичного видання «Наша школа» питання, що стосувалися оплати праці і зміни дисциплінарного законодавства педагогів середніх шкіл [256, с. 163].

Важко переоцінити значення засідання Загальних зборів Товариства 1912 року, які внесли суттєві зміни до існуючого Статуту Товариства та окреслили головні етапи його діяльності. Була затверджена нова назва організації – «Українське педагогічне товариство» (далі – УПТ), а також оновлено управлінську структуру Товариства, яка передбачала функціонування Головної управи, Загального з'їзду та ін. Важливим завданням були заходи щодо децентралізації Товариства, що полягала у створенні спілки автономних організацій – так званих «Кружків».

Перша світова війна завдала великої шкоди просвітницькій діяльності галичан. Практично був знищений весь доробок як в освітньому, так і в матеріальному плані [24, с. 74]. Не дивлячись на це, створений у жовтні 1915 року так званий «Тимчасовий провід» Товариства в один із найскладніших періодів УПТ (1915–1918 рр. – авт.) продовжив шкільну діяльність та по-суті зберіг ядро Товариства.

Із проголошенням Західноукраїнської Народної Республіки з'явилися значні можливості щодо ефективного вирішення освітніх проблем у державі, які уряд держави розглядав як першочергові. Одним із пріоритетних завдань була розбудова національної освіти, де особлива роль відводилась саме Українському педагогічному товариству. На заваді цього стала війна та наступна за нею польська окупація Східної Галичини. Польський окупаційний

режим на західноукраїнських землях одразу вдався до заходів щодо ліквідації українських культурно-освітніх закладів та здійснив на початку 20-х років ХХ ст. чітку централізацію, яка полягала у позбавленні українських культурно-освітніх товариств важелів впливу на процеси національного розвитку.

Уряд ЗУНР мав великі плани щодо розвитку усієї системи національної освіти та виховання. Саме тому для проведення широкомасштабної реформи освіти шляхом створення національної і демократичної школи, при Державному секретарстві освіти і віросповідання було утворено компетентну комісію, до якої увійшли представники громадськості і досвідчені фахівці. Однак українсько-польська війна та подальша польська окупація Східної Галичини не дозволили втілити в реальність задуми керівництва Західноукраїнської Народної Республіки.

Незважаючи на це, ведеться пошук нових шляхів, оновлюється зміст, мета, вдосконалюються форми культурно-освітньої та економічної роботи. Створюються і широко розвивають свою діяльність культурно-освітні товариства, які у своїх статутах, програмах ставлять за мету забезпечити знаннями народ, підняти їх освітньо-культурний та господарсько-економічний рівень. Пріоритетним визначається національне виховання, стрижнем якого має бути українська національна ідея [24, с. 75].

Важливою подією в діяльності УПТ стала нарада всіх культурних, економічних і політичних організацій 3 червня 1920 р. у Львові. Її учасники одностайно зійшлись на тому, що: 1) українське громадянство західних областей визнає УПТ своєю шкільною верховною владою; 2) всі українські приватні школи без огляду на власників безумовно підпорядковані верховній шкільній установі в основних справах педагогіки, шкільної політики і адміністрації; 3) ні одна приватна школа не може бути заснована і створена без відома УПТ; 4) для ведення справ українського приватного шкільництва утворить УПТ окремий секретаріат, який обійматиме три секції: а) секцію народної школи і учительських семінарій; б) секцію середньої школи; в) секцію фахових шкіл; 5) всі приватні школи в 1920-21 н.р. переходять під керівництво УПТ [159, с. 10].

Ключовим моментом щодо консолідації українських культурно-освітніх сил були прийняті відповідні ухвали наради, які повинні були вплинути на відновлення та організацію шкільного руху на західноукраїнських землях. Протягом короткого часу було вжито заходів щодо відновлення приватного шкільництва, розширення мережі навчальних закладів, де викладання здійснювалось українською мовою. На початку 20-х рр. ХХ ст. під егідою УПТ перебувала низка народних шкіл (27 – авт.), у тому числі – 8 у Львові та його передмісті; приватні українські гімназії діяли по всій Східній Галичині, зокрема, у Городку, Дрогобичі, Золочеві, Коломиї, Рогатині, Станіславі, Тернополі, Чорткові і Яворові. Також варто зазначити, що в цей же період була заснована дівоча гімназія УПТ у Львові, зросла кількість учительських семінарій.

Однак, рішення Ради Амбасадорів країн Антанти 14 березня 1923 р. стало черговим бар'єром для розвитку українського національно-освітнього розвитку і було тим колонізаційним заходом, який «сприяв» утвердженню польського окупаційного режиму.

Постійні порушення прав українців у сфері шкільництва викликало значне незадоволення в Західній Україні. Найбільш активні політичні та громадські організації започаткували вічеву акцію, яка полягала у організації протесаного руху задля збереження прав українського населення. Представники українського населення, уповноважені вічами, особисто вручали ухвалені резолюції повітовим польським властям і кураторам, зверталися з протестами до Міністерства освіти у Варшаві. У відповідь на це польські офіційні владні кола намагалися свої репресії на культурно-освітні прагнення українців оформити на законодавчому рівні. Зокрема, у липні 1924 року польський сейм ухвалив три закони, відомі як «Кресові». Вони полягали у створенні утраквістичних шкіл із, по-суті, польською мовою викладання, запровадженні виключно польської мови на усіх рівнях, включаючи органи місцевого самоврядування, судів, прокуратури, нотаріату. Дані закони суттєво обмежували права українського населення в галузі шкільництва у порівнянні з

австрійським періодом. «Закони, а ще більше міністерські розпорядження до них, були спрямовані на ліквідацію державного народного і середнього шкільництва з українською мовою викладання. Вони бачили ідеалом спільну польсько-українську (утраквістичну) школу, що виховувала лояльних громадян» [159, с. 11–12]. Цей по-суті антиукраїнський закон, був спрямований на знищення українських шкіл.

Політка «Нової ери» в українсько-польських стосунках другої половини 20-х р. ХХ століття сприяла поживленню організаційної діяльності Товариства. Зокрема, 23 червня 1926 р. Львівське воєводство затвердило проект нового Статуту, в якому запроваджувалася нова назва організації – «Українське педагогічне товариство «Рідна школа» (або скорочено – «Рідна школа» - авт.).

Для глибинного аналізу діяльності Товариства є потреба зосередитись на окремих положеннях Статуту, який дасть уявлення про організаційно-правову структуру його діяльності.

Місцем перебування Товариства і його Головної Управи було м. Львів, а свою діяльність воно розповсюджувало на Львівське, Тернопільське, Станіславське та Краківське воєводства. Принциповим моментом було те, що у повітах члени Товариства створювали Кружки, які в свою чергу об'єднувались в Повітовий Союз Кружків.

Головна мета Товариства була чітко зазначена у Статуті – «задовольняти усі потреби українського народу у сфері шкільництва на рівні публічного, домашнього, дошкільного і позашкільного виховання» [195, арк. 3–4].

Широкомасштабність діяльності Товариства, в тому числі і правового характеру, засвідчують головні обов'язки інституції, до яких входило: «1) засновувати і утримувати школи усіх типів та науково-виховні установи; 2) допомагати у будівництві шкіл; 3) засновувати і вести шкільні курси, зокрема: гімназійні, семінарські, курси грамотності для дорослих, курси для молоді, позбавлених шкільної науки, курси промислові, торговельні, рільничі, господарські; 4) створювати мережу бібліотек; 5) засновувати і проводити

репетиторство для молоді, забезпечувати їх книжками, шкільним приладдям та одежею; 6) виділяти для молоді стипендії; 7) засновувати бурси, молодіжні інститути, приюти, фреблівські городці (дитячі садки – авт.) для малих дітей (дитячі садки); 8) скликати конгреси в справах шкільництва, виховання і освіти; 9) звертатись до влади з меморіалами і петиціями в справах загально-культурно-просвітницьких та педагогічно-дидактичних, а також відстоювати інтереси українського шкільництва та українського учительства; 10) займатись друком видань, книжок та часописів, що відносяться до освіти, шкільництва, виховання і науки, а також забезпечення шкільним приладдям; 11) організовувати вистави, концерти, забави, вечорниці, фестони; 12) дбати про подальшу загальну й фахову освіту учителів; 13) створювати публічні бібліотеки та музеї; 14) підтримувати відносини з державними та закордонними товариствами; 15) створювати інститут фізичного виховання і санаторії для учителів і шкільної молоді» [195, арк. 4–5].

Щодо майнових відносин Товариства, то вони закріплювались і регулювались у §6-7 Статуту, а до майна Товариства входило: «Членські внески, сума яких визначається Загальним З'їздом за пропозицією Головної Управи; пожертвування, спадщина і субвенції; фонди, що згідно Статуту Товариства передані Управі фізичними чи юридичними особами; доходи із вистав, концертів; доходи видавництв і підприємств Товариства; нерухомого та рухомого майна, набутого Товариством, спеціальні пожертвування тощо [195, арк. 5].

Якщо порівняти Статут УПТ із статутами інших подібних структур («Наукове Товариства імені Шевченка, «Просвіта» та ін.), можна констатувати той факт, що певним чином (і що цілком логічно) вони були подібні за своєю структурою та правовим змістом, як в плані підходу до складання, так і в аспекті висвітлення організаційно-управлінської структури даних інституцій. Це можна пояснити тими факторами, що цілі та завдання досліджуваних нами культурно-освітніх та освітньо-педагогічних товариств та спілок були доволі подібними. Важливим аспектом діяльності було і те, що їх діяльність повинна

була відповідати чинному законодавству тих держав, на теренах яких у різний період діяли вітчизняні громадські інституції.

Членство у УПТ «Рідна школа» регулювалось Статутом досить ретельно. Зокрема зазначалось, що Товариство складається із членів звичайних, спомагаючих і почесних. Звичайним членом може стати кожна особа української національності, яку прийме Старшина (вища управлінська ланка Повітового Кружка – авт.) одного з Кружків за затвердженням Головної Управи і заплатить суму членського внеску, визначену Загальним З'їздом [195, арк. 6]. В такий же спосіб може стати членом будь-яка особа, яка має поручителя із числа дійсних членів, про що поручитель повідомляє письмово.

Спомагаючими членами є фізичні або юридичні особи, які не належать до якого-небудь Кружка Товариства, платять членські внески, роблять пожертвування чи в інший спосіб допомагають Товариству. Почесних членів приймає Загальний З'їзд за поданням Головної Управи шляхом відкритого голосування. Звичайні члени мають право займатися усіма справами Товариства відповідно до Статуту, брати участь та голосувати на зборах свого Кружка, мати дорадчий голос на зборах Повітового Союзу Кружків і Загальному З'їзді Товариства, активне і пасивне право вибору Старшини Кружка, пасивне право вибору до Ради Повітового Союзу Кружків, Головної Управи, Контрольного Комітету і Роземного Суду [195, арк. 8].

Кожен член зобов'язаний сприяти розвитку Товариства, залучати нових членів, дотримуватись вимог статутів. Кожен член мав право вільного виходу з Товариства, повідомивши письмово про це Старшину Кружка, до якого належав та сплативши в повному об'ємі членські внески за рік. Однак, Головна Управа Товариства могла самотійно або за поданням Старшини Кружка виключити члена, який «шкодив справі Товариства» [195, арк. 9]. Член Товариства, щоправда протягом 14 днів міг оскаржити дане рішення в Роземному Суді, а далі – на Загальному З'їзді.

У главі VIII Статуту УПТ чітко прописуються питання щодо устрою, а також права та обов'язки усіх управлінських ланок Товариства. Зокрема, члени

Товариства вступають у Кружки, які утворюють Повітовий Союз Кружків. Органами управління Товариства визначаються: Головна Управа, Контрольний Комітет, Розємний Суд, Загальний З'їзд [195, арк. 10].

У Статуті щодо устрою Товариства чітко простежується принцип децентралізації, який полягає у тому, що ключовими ланками в діяльності Товариства виступають не вищі органи управління, а Повітові Кружки, які володіють достатньою самостійністю у прийнятті рішень та виконанні цілей та завдань, яке ставить перед ними УПТ.

Так, зокрема «Кружки створюються за територіальним принципом, об'єднуючись у Повітовий Союз Кружків. Старшина Кружка складається з Голови, 6 членів та 2-3 заступників, обраних Загальними Зборами Кружка терміном на 1 рік. Старшина Кружка обирає з-поміж себе писаря, скарбника та бібліотекаря. Засідання Старшини проходить не менше 1 разу в місяць. Старшина приймає нових членів та виключає їх за погодженням з Головною Управою. Подає щороку у Повітовий Союз Кружків і у Головну Управу, не пізніше 15 вересня, звіт про свою діяльність» [195, арк. 11].

Варто зазначити, що Головна Управа мала право за погодженням із Контрольним Комітетом і Повітовим Союзом Кружків розпустити Старшину Кружка, якщо та діяла не у відповідності до Статуту Товариства.

Загальні Збори Кружка відбуваються один раз на рік, не пізніше 15 вересня. Проводить та скликає їх голова Кружка, який обирається Загальними Зборами Кружка. Загальні Збори Кружка приймають звіт діяльності Старшини і Контрольної Комісії, обирають їх, а також обирають делегатів на Загальний З'їзд та Загальні Збори Повітового Союзу Кружків, ухвалюють проекти рішень та звернення до Загального З'їзду, вирішують питання ліквідації Кружків та його органів. Всі члени Кружка беруть участь у Загальних Зборах Кружка із вирішальним голосом. Делегати Головної Управи, Контрольного Комітету та Ради Повітового Союзу Кружків мають лише дорадчий голос. Для прийняття ухвали Загальними Зборами необхідна

присутність 1/6 усіх членів (однак не менше 10) і абсолютна більшість голосів [195, арк. 12–13].

У тому випадку, коли Кругок та його Старшина діє не у відповідності до статутних вимог, Головна Управа Товариства могла ініціювати на Загальному з'їзді питання про ліквідацію Кругока.

Для забезпечення дотримання прав членів Товариства та з метою належного контролю роботи органів правління Товариства, у відповідності до статуту створювалась спеціальна Контрольна Комісія, яка обиралась на рік та складалась із 3-5 членів.

В Статуті зазначалось і те, що коли Загальні Збори висловлювали недовіру Старшині та Контрольній Комісії Кругока, тоді повинна бути обрана тими ж Зборами Ревізійна Комісія, якій доручалось провести у найкоротший термін ревізію усієї діяльності Кругока.

Важливим моментом Статуту було те, що усі непорозуміння між членами Товариства вирішував спеціально створений для цього Мирний Суд. Слід зазначити, що інститут Мирного Суду фігурував практично в усіх подібних українських організаціях і створювався на принципах неупередженості та демократичності, оскільки кожна сторона повинна була бути представлена своїм делегатом в даному органі.

Ще одним органом правління Товариства являлась Рада Повітового Союзу Кругоків, яка здійснювала керівництво Повітовим Союзом Кругоків. «Рада складається з Голови, 10 членів, 2-3 заступників членів, обраних Загальними Зборами Повітового Союзу Кругоків на один рік з-поміж членів Кругоків, які знаходяться у територіальному підпорядкуванні Союзу. Рада Повітового Союзу Кругоків веде діловодство Союзу, виконує ухвали своїх Загальних Зборів, схвалює та реалізує програму діяльності товариства у межах своєї території, проводить щонайменше раз на рік люстрацію підпорядкованих Кругоків, виконує доручення Головної Управи, виступає посередником між Головною Управою і Кругоками [195, арк. 18–19].

Головна Управа є найвищою виконавчою владою Товариства, яка здійснює керівництво Повітовими Союзами Кружків і Кружків, затверджує і скасовує їх ухвали, веде нагляд за ними та може ліквідувати Старшину Кружка або Раду Повітового Союзу Кружків.

До Головної Управи Загальний З'їзд Товариства обирає: Голову на один рік, 24 члени на 2 роки та 3 заступників на рік. Для вирішення усіх оперативних справ Головна Управа обирає з-поміж себе на один рік Президію, що складається з Голови і 8 членів [195, арк. 22]. Засідання Головної Управи Товариства мають відбуватися щонайменше раз на 2 місяці, на яких повинна бути присутніми більше половини усіх членів Головної Управи. Рішення приймаються більшістю голосів [195, арк. 24].

Згідно §45 Статуту при Товаристві створюється Контрольний Комітет, який обирається Загальним З'їздом Товариства строком на рік. «Член Контрольного Комітету не може бути одночасно членом якого-небудь органу Товариства і повинен постійно перебувати у місцях осередку Товариства. Контрольний Комітет обирає з-поміж себе Голову, заступника та референтів-контролерів» [195, арк. 26].

Ще однією інституцією, яка займала чільне місце в діяльності Товариства був Роземний Суд, що діяв на підставі Глави XIII Статуту. Даний орган фактично вирішував усі спори між Головною Управою та Повітовим Союзом Кружків і Кружками. В Статуті зазначалось, що «Роземний Суд складається з 5 членів, обраних Загальним З'їздом Товариства на рік. Члени Роземного Суду не можуть бути одночасно членами якого-небудь органу Товариства і повинні постійно перебувати у місцях осередку Товариства» [195, арк. 27]. Крім того, Роземний Суд розглядав питання щодо правомочності прийняття та виключення членів Товариства.

Звичайний Загальний З'їзд Товариства відбувається щороку по можливості 1 і 2 листопада. У міру потреби, за поданням щонайменше 1/10 членів усіх Кружків Головна Управа може скликати Надзвичайний Загальний Збір. Загальний З'їзд приймає звіти діяльності Головної Управи і

Контрольного Комітету, ухвалює та обговорення важливі питання діяльності Товариства, змїну у статут, прийняття та виключення членів, ліквідацію органів Товариства. Для легітимності ухвал Загального З'їзду необхідна присутність щонайменше 100 членів, які мають право голосу. Рішення приймаються абсолютною більшістю голосів [195, арк. 29].

Ухвалення нового Статуту Товариства сприяло значній активізації роботи та суттєвому розширенню мережі діяльності установи.

У грудні 1932 р. за ініціативою Головної управи «Рідної школи» при сприянні повітових комітетів УНДО проведено низку зібрань на території Східної Галичини. Вони мали на меті допомогти українському громадянству «...краще пізнати завдання «Рідної школи», її діяльність та умови праці». Результатом нарад було ухвалення постанов, які можна звести до таких головних положень: відкриття нових гуртків «Рідної школи»; проведення шкільного плебісциту в тих місцевостях, де не було української державної школи; 3) перевірка можливостей заснування приватних шкіл (переважно в містах) та підготовка до заснування дитячих садків у селах; 4) заснування при гуртках «Рідної школи» дитячих бібліотек; 5) організація «масової мертвенності» для потреб товариства. Завдяки заходам Головної управи «Рідної школи» і її співпраці з ЦК УНДО всіма національними товариствами краю, 2–3 листопада 1935 р. у Львові відбувся Перший український педагогічний з'їзд [159, с. 14].

Розвиваючись у межах польської державно-політичної системи, УПТ «Рідна школа» перебувала в її формально-правовому полі та діяла під постійним контролем з боку відповідних адміністративних органів. Взаємини між ними мали переважно конфронтаційний характер, а державні субсидії, що виділялися на потреби рідношкільної організації, були мізерними. Незважаючи на такі обставини товариство, по суті, виконувало функції «національного освітнього міністерства» для західноукраїнського населення. Це виявилось в існуванні окремої організаційної структури з власним керівним складом і членством, а також виробленні власних ідеологічних засад та форм і методів роботи [159, с. 18].

Українці могли здобувати фахову економічну, зокрема торговельну, освіту в державних навчальних закладах, підпорядкованих шкільному Виділу Крайовому. Це краєві «купецькі школи» в Бродах, Перемишлі, Станіславові, та Торговельна академія у Львові. Існували й приватні навчальні заклади торгового профілю: двокласна жіноча торговельна школа при ліцеї імені Королеви Ядвіги у Львові, двокласна хлоп'яча торговельна школа фонду імені Озуаеза Готхельфа в Самборі. Навчання в них велося польською мовою. Метою навчання було «надання молоді та дозрілим особам з різною підготовкою професійної торгової загальної освіти в розмірах і напрямках, які відповідають становищу цих осіб в торговельній справі чи в споріднених з торгівлею професіях» [139, с. 90].

Упроваджуючи такий курс у загальноосвітніх закладах, управління товариства ставило за мету не вишкіл кооператорів-практиків, оскільки це завдання виконували спеціальні фахові школи «Рідної школи», а, головним чином, виховання свідомих прихильників кооперативної ідеї. Програма передбачала теоретичний і практичний курси. Перший з них базувався на читанні лекцій, під час яких учні теоретично пізнавали основні принципи кооперативної ідеї, другий передбачав заснування шкільного кооперативу [81, с. 91].

Головне управління «Рідної школи» опублікувало «Обіжник у справі кооперативного виховання» № 2465 від 12 квітня 1932 року, в якому була викладена вимога до всіх адміністрацій початкових і середніх навчальних закладів, які перебували під опікою «Рідної школи», поставити на належний рівень кооперативне навчання і виховання молоді шляхом упровадження одногодинного щотижневого навчання основ кооперації протягом двох шкільних років, а також шляхом організації молоддю своїх шкільних кооперативів [95].

Керівництво «Рідної школи» дозволяло викладати кооперативний курс лише тим учителям школи, які мали відповідну кваліфікацію. Її можна було отримати, закінчивши заочні кооперативні курси, спеціально організовані для

учителів «Рідною школою» і Ревізійним союзом українських кооперативів у Львові [195, арк. 6–9, арк. 15–16; 15; 20].

Університетська політика Габсбургів не мала системного характеру, в багатьох випадках була непослідовною, суперечливою. Водночас у ній простежуються кілька важливих складових: намагання австрійського уряду зменшити фінансування освітніх установ на місцях; постійний, багаторівневий контроль за викладачами та студентами; при формальному існуванні автономії академічних установ – перманентне втручання у навчальний процес. Особливо це було притаманне гуманітарним спеціальностям у Львівському університеті. Австрійська влада водночас створила систему преференцій та привілеїв для лояльних викладачів. Однак часті зміни урядів у Відні при консервації політичного ладу в провінції сприяли посиленню польських впливів на формування кадрів і загалом на розвиток системи вищої освіти в Галичині [125, с. 8].

Державний устрій Австро-Угорщини відкривав суттєві можливості для легального ведення політичної боротьби за розширення своїх національних прав. Закон про об'єднання від 15 листопада 1867 року заклав законодавчу базу для вільного створення громадянами різних товариств та організацій. Це дозволяло також і українцям ще більше згуртовуватися для вирішення найважливіших проблем, що залишались без відповіді з боку офіційної влади.

Проблеми, що стояли перед українською освітою, спонукали українських педагогів скористатися законом про об'єднання від 15 листопада 1867 року і створити учительські товариства, щоб власними силами вирішувати наболілі питання.

Протягом досліджуваного періоду були створені та успішно працювали такі учительські організації: «Українське педагогічне товариство» і товариство «Українська школа», що займалися проблемами початкової школи; захист фахових інтересів учителів взяли на себе педагогічні об'єднання «Взаємна поміч українських вчителів», справами середнього шкільництва займалися

товариство «Учительська громада» і Товариство учителів вищих шкіл ім. Г.Сковороди [257, с. 7–8].

Товариства діяли на основі окремих статутів, затверджених органами державної влади. Згідно з ними найбільші повноваження в товариствах мали загальні збори їхніх учасників. Вони скликалися щороку, обирали голову педагогічної організації, допоміжні управлінські структури, контрольні органи, приймали ухвали щодо вирішення пріоритетних завдань Товариства. Виключно загальні збори мали право обирати почесних членів педагогічних організацій, вносити зміни до статутів, ухвалювати рішення щодо припинення діяльності товариств та його філій.

Важливого значення керівні органи товариств надавали створенню на основі своїх статутів різних комісій, комітетів, секцій, спілок, що доповнювали та поглиблювали діяльність українських педагогічних об'єднань. Умовно дані інституції можна поділити на просвітньо-виховні, фінансово-економічні, правові та політичні.

Українські педагогічні об'єднання брали активну участь у виборах крайових сеймів 1904, 1911, 1913, 1914 рр. та австрійського парламенту 1907, 1911 рр. Товариство ВПУВ організувало 2 листопада 1911 р. «Учительський організаційно-виборчий комітет», а в грудні 1913 р. – «Крайовий комітет політичної організації українського вчительства», які багато зробили для збільшення представництва демократичних сил в законодавчих органах влади [257, с. 12].

Організаційно-управлінська складова учительських об'єднань забезпечила належні умови для праці членам таких структур. Задля цього була вдосконалена належна юридична база, створено осередки на місцях, залучено до роботи в них непересічних особистостей. Кожне із професійних учительських об'єднань зосередилось на конкретних завданнях своєї роботи. Вживалися заходи для покращення діяльності: вносилися зміни до статутів, висувалися інноваційні ідеї, засновувалися окремі структури в рамках вже існуючих товариств.

Висновки до розділу 2

З'ясовано, що структуру громадських та інших організацій, товариств та спілок, то чинне австрійське, українське та польське законодавство середини XIX – першої половини XX століття характеризувало її приблизно однаково. Статути організацій мали переважно уніфікований характер та відображали у своєму тексті: назву, мету та цілі діяльності; зазначення місця дислокації; склад товариства, а також права та обов'язки членів (як правило, статут чітко визначав види членів товариств, права та обов'язки яких дещо відрізнялись); способи утворення та функції органів управління організацій, товариств та спілок (вищим керівним органом громадської організації вважався з'їзд (конференція) або загальні збори; інші керівні органи організації (Виділ, Управа, Президія або інші виборні колегіальні органи були підзвітні виключно загальним зборам)); особливості створення та діяльності філій, кружків та секцій товариства, їх юрисдикція, а також повноваження їх керівних органів; особливості роботи контрольної комісії, що здійснювала контроль-наглядові функції за усіма видами діяльності, яка була передбачена статутом; юридична складова вирішення спорів; зовнішнє представництво товариства у відносинах із діючою владою та іншими політичними, суспільними та громадськими організаціями; час, спосіб та юридичні складові ліквідації товариства.

Починаючи із другої половини XIX століття в Австрійській імперії виникла низка українських громадських об'єднань, які ставили своїм завданням розвиток науки, культури, освіти та шкільництва, кооперації, доброчинності. Правовою основою їх діяльності було чинне австрійське законодавство, а особливо Цивільний кодекс, який був одним із перших нормативно-правових актів у Європі, що закріпив правовий статус громадських інституцій на території монархії.

У другій половині XIX – на початку XX ст. Ставропігійський інститут діяв у двох правових площинах: світського правового поля Австро-Угорської

імперії – як громадсько-культурне товариство, і канонічного церковного права – як релігійна інституція, яка у своєму внутрішньому житті керувалася наданими їй ще наприкінці XVI ст. Константинопольським патріархом і на початку XVIII ст. Апостольським престолом правилами ставропігії. Такий статус відрізняв Ставропігію від інших громадських інституцій Галичини.

Починаючи з другої половини XIX ст. визначні науковці Ставропігійського Інституту здійснили вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки: історії, архівознавства, лінгвістики, джерелознавства, етнографії, релігієзнавства, археології, музеєзнавства. В кінці XIX ст. Інститут заснував перший у Галичині український музей, який засвідчував багату історичну та культурно-мистецьку традицію галицьких українців.

Констатуємо, що Наукове товариство ім. Шевченка сформувалося як унікальне явище в історії України. Дійсні члени Товариства реалізували ідею трансформації організації в потужну наукову академію. На цій стадії діяльності НТШ виплекало і згуртувало цілу плеяду вчених, що створили зокрема і фундамент української правничої науки. Серед них: К. Левицький, В. Охримович, В. Старосольський, С. Дністрянський, М. Лозинський, В. Панейко та інші.

Відзначаємо особливе значення статутних засад Наукового товариства ім. Шевченка у розвиток вітчизняної правової науки. Чітко вибудована організаційно-правова структура Товариства дає підстави говорити про високий юридичний фах його членів. З-поміж інших подібних наукових, громадських та культурно-просвітницьких організацій Східної Галичини НТШ помітно виділялось своїм науковим підходом до постійного вдосконалення організаційно-розпорядчих документів, що чітко прослідковується у аналізі статутів, який наведений у дисертації.

Діяльність Українського Педагогічного Товариства «Рідна школа» ґрунтувалась на правових засадах Статуту та рішеннях окупаційних органів державної влади (австрійських і польських). Організаційно-правова структура УПТ, а саме управлінська ланка та місцеві осередки Товариства були

побудовані в такий спосіб, щоб забезпечити максимальне вирішення освітніх проблем українського населення в контексті розвитку початкової, середньої, а також вищої школи, надавати моральну і матеріальну допомогу вчителям, дітям, учням, студентам тощо.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ІНСТИТУЦІЙ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

3.1 Організаційно-управлінська структура українських культурно-просвітницьких організацій, товариств та спілок Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття

Головною ареною піднесення українського національно-культурного розвитку у другій половині XIX – початку XX століття були західноукраїнські землі. Провідну роль у цьому, як і раніше, відігравали представники інтелігенції та духовенства. Однак, навіть у середовищі цієї прогресивної та освіченої частини суспільства панували різні погляди та настрої. Більша частина старшої за віком консервативної інтелігенції почала схилитись до напрямку так званого «культурницького москвофільства». Навіть окремі знані галицькі діячі, які на початках стояли на самостійницьких позиціях українського народу, поступово почали займати сторону ідеї національно-культурної єдності Галичини з Росією. Щоправда, усе ж переважала інша точка зору. Її носіями були представники «народовського напрямку», які представляли прогресивні кола молоді генерации українського національно-визвольного руху, і які рішуче виступили проти консервативно-москвофільського табору.

У середині XIX століття Східна Галичина стає ареною змагання за сфери впливу між польськими та російськими симпатиками. І варто зазначити, що у значній частині українського бомонду поступово починають прослідковуватись тенденції щодо надання переваги проросійському напрямку. І треба зауважити, що москвофільська орієнтація галицьких політиків та громадських діячів була характерною для середини XIX ст.

Даний момент яскраво відобразився у діяльності низки організацій, які виникли у середині XIX століття.

Однією з таких установ загальнонаціонального значення був Народний Дім, завданням якого був культурний розвиток українства на землях Східної Галичини.

Русько-народний інститут Народний Дім у Львові – одна з найстарших культурно-освітніх установ у Галичині, заснування якої стало відповіддю на культурне домінування поляків у краї, та засвідчило бажання галицьких українців в інституційний спосіб задекларувати свою національну специфіку, актуалізовану подіями «весни народів». В історії Народного Дому як закладу у досліджуваній період часу умовно можна виділити декілька етапів: 1) 1848-1850/1851 рр. – обґрунтування ідеї заснування Інституту та клопотання про дозвіл на будівництво в австрійського уряду та місцевих властей; 2) 1850/1851-1864 рр. – спорудження будівлі Народного Дому та напрацювання установчих документів; 3) 1864–1869 рр. — вироблення остаточного варіанту статуту та легітимація інституції; 4) 1869–1872 рр. – підготовка до скликання перших загальних зборів Народного Дому, 5) 1872–1914 рр. – статутне функціонування Інституту [134, с. 244].

Головним завданням Комісії у справах Народного Дому, яка виникла після саморозпуску Головної Руської Ряди у 1851 р., стала підготовка до затвердження статуту організації. На засіданнях Комісії це питання періодично порушувалося, заслуховувались різні пропозиції та побажання. Одне з перших ґрунтовних обговорень статуту відбулося 17 листопада 1851 р. Саме тоді, у дискусії, започаткованій Й. Кульчицьким, члени Комісії у справах Народного Дому вирішили, що статут є нагальною потребою, однак додатково ухвалили проконсультуватися щодо правових питань у Відні [176, арк. 17; 177, арк. 42].

Восени 1851 р. підготовлено і перший варіант статуту Народного Дому. «Зрештою документ підготували і з підписами М. Куземського, І. Лотоцького й І. Гуркевича 18 жовтня 1853 р. подали до намісництва. У першій статті задекларовано мету Товариства, основним лейтмотивом якої

значилось поширення серед українського народу освіти і сприяння його культурному розвитку. Вартим уваги є ст. 13 статуту, у якій йшлося, що майно Інституту є власністю всього українського народу у Галичині. Характерно, що до цього майна зараховувались не лише об'єкти цісарського дарунку 1849 р., але й подальші надбання Комісії. Важливо також те, що влада не висловила жодних застережень щодо повної свободи Народного Дому у справі набуття і продажу маєтків. Це, зокрема, доводить тогочасна кореспонденція, а також записи у ґрунтових книгах» [134, с. 55–56].

Остаточний статут Руського народного інституту під назвою «Народний дім» був затверджений у жовтні 1868 року.

Керівними органами Народного Дому були визначені Загальні збори і Керівна рада. Згідно зі статутом Загальні збори мали збиратися щороку (за можливості у жовтні), а при потребі і частіше. Відкладати зібрання можна було не більше, аніж три роки (ст. 24). Засідання зборів мало передувати урочисте богослужіння, після чого під керівництвом голови Керівної Ради були передбачені вибори голови, його заступника і двох секретарів зборів. За умови виконання цих процедур Загальні збори оголошувалися відкритими. Вони мали відбуватися гласно, проте голова міг заборонити присутність слухачів. В обговоренні могли брати участь лише члени Народного Дому, представники капітул та Ставропігійського інституту (ст. 26) [178, арк. 4].

Загальні збори обирали контрольну комісію для перевірки звіту Керівної Ради, фінансового стану Інституту, розгляду пропозицій і скарг. Статут не регламентував кількість спеціальних комісій (секцій), лише визначав, що їхня кількість залежатиме від потреби (ст. 27). Комісії обирали своє керівництво, після чого оголошували на Загальних зборах про своє уконституювання. Рішення на засіданнях комісій ухвалювались простою більшістю голосів. Пропозиція членів Народного Дому ставилася на голосування, якщо попередньо була обговорена й отримала щонайменше п'ять голосів на підтримку, а у разі внесення змін до статуту – 10 голосів (ст. 33) [178, арк. 5].

Керівна Рада була головним органом управління Народного Дому. В її склад входив голова, вісім радників та чотири обраних заступники, при чому, кількість можливих переобрань складу Керівної Ради Народного Дому не обмежувалася.

Керівна Рада обирала заступника голови Народного Дому та двох секретарів (не повинні були бути членами Керівної Ради), розподіляла обов'язки між членами Інституту (ст.ст. 43-44). Засідання правління мало відбуватися щотижня (ст. 50), однак були передбачені і випадки скликання позачергового засідання Керівної Ради, зокрема, якщо так вважав за потрібне покровитель закладу (ст. 51). Жоден член Керівної Ради не мав права віддавати самостійні розпорядження, окрім тих випадків, коли загрожувала якась небезпека (ст. 54). Статутом визначено і перелік документації, що велася Керівною Радою: протоколи засідань, пропам'ятна книга, інвентар, книга членів та літопис Інституту (ст. 55) [178, арк. 6].

Особливе місце в управлінні Народним Домом займав Ставропігійський інститут, котрий міг посилати свого представника на Загальні збори, у склад мирового суду та комісії (ст. 17). Більше того, у ст. 71 передбачено, що у випадку припинення діяльності Народного Дому – в умовах, коли б не вдалося зібрати Загальні збори членів Товариства, – все його майно мало перейти до Ставропігійського інституту у Львові, щоправда із застереженням, що він «повинен використовувати доходи виключно на просвітницькі та благодійні цілі» [179, арк. 14].

Весь статут Народного Дому складено таким чином, що поняття «Інститут» й «Товариство» виступають як тотожні поняття, тоді як термін фундація нехтується [180, арк. 5]. Все це згодом стало предметом тривалих суперечок, у тому числі і судових, особливо під час змагання за контроль над Народним Домом між русофілами та народовцями [134, с. 68].

Тож, ухвалення статуту Русько-народного інституту Народного Дому у Львові означало юридичне оформлення товариства з усіма правами та застереженнями, передбаченими законом 1867 р. Водночас це означало, що у

Народного Дому відкривалися можливості не тільки для проведення культурно-просвітньої роботи, але й ведення фінансово-господарської діяльності [134, с. 68].

У результаті суперництва народовців та москвофілів за отримання контролю над Народним Домом, до Першої світової війни монополія русофілів на керівництво закладом порушена не була. Сама ж конфронтація мала згубні наслідки для Інституту, оскільки зважаючи на тиск ззовні, Керівна Рада перетворила Народний Дім на установу закритого типу, де реальний вплив мало обмежене коло осіб русофільської орієнтації. В умовах, коли Народний Дім став знаряддям політичної боротьби, найбільше страждала культурно-просвітня діяльність Товариства, що мало бути його основним покликанням [134, с. 143–144].

Народний Дім міг претендувати на роль посередника у діалозі між русофілами й народовцями, однак цього не сталося, позаяк русофільське керівництво, з одного боку, не бажало розділяти заслуги закладу з своїми опонентами, а, з другого боку, Інститут довгий час був зручним інструментом впливу на громадську думку (за посередництвом місцевих священиків). Початкова ідея Народного Дому, як загальнонаціональної, понадпартійної організації галицьких русинів зазнала значних метаморфоз, втілившись в життя лише почасти [135, с. 13–15].

Інституційне оформлення москвофільства у Східній Галичині пов'язувалося із заснуванням у 1874 р. Товариство імені М. Качковського, яке відгравало неабияке значення в національно-культурному русі українців краю. «Товариства ім. М. Качковського», яке було створене о. І. Наумовичем на противагу народовській «Просвіті», своїм основним завданням вбачало організацію культурно-просвітнього життя українців Східної Галичини та їх поступову русифікацію.

Товариство об'єднувало здебільшого ту частину консервативного духовенства, інтелігенції і сільських господарів, які спиралися на реакційні сили царської Росії. Мету своєї діяльності вбачало у пропагуванні серед населення освіти, тверезості, релігійної моралі, ощадливості, громадської

свідомості шляхом публікування і розповсюдження відповідної літератури, допомоги студентській молоді, організації курсів, в т. ч. молочарських, ветеринарних, кооперативних [145, с. 292].

У статуті Товариства зазначалася мета діяльності, яка полягала у активній видавничій діяльності дешевої літератури на різнопланову тематику, зокрема релігійного, наукового, господарського й розважального характеру. Важливим елементом діяльності товариства була організація лекцій для населення, заснування бібліотек та читалень, товариств тверезості, громадських кас тощо.

Австро-угорський уряд доволі специфічно реагував на діяльність Товариства ім. М. Качковського. З одного боку, він «закривав очі» на створення українцями Східної Галичини низки наукових, громадських та культурно-просвітницьких інституцій, з іншого – не давав можливості широкого розвитку, побоюючись занадто потужної активізації національно-визвольного руху на західноукраїнських землях.

Габсбурзька монархія однозначно сприймала діяльність культурно-просвітнього «Товариства ім. М. Качковського» як проросійської агентури у Східній Галичині. Його діяльність контролювалася місцевою австро-угорською владою, яка намагалася не допустити поширення москвофільства у Східній Галичині. З іншого боку, товариство, відчуваючи потенційну підтримку з боку Російської імперії, усе частіше порушувало статутні зобов'язання, насамперед у політичній площині та провокувало розгортання конфлікту із офіційним Віднем [80, с. 12].

Незважаючи на те, що Товариство імені М. Качковського впродовж досліджуваного періоду часто вносило зміни до своїх статутних документів, мета його діяльності залишалася незмінною: «поширювати між руським народом в Австрії науку, любов к правдивому церковному св. обряду, релігійність по правильному своєму обряду, обичайность, трудолюбіе, трезвость і ошадность, гражданское сознание і всякне чесноти» [142, с. 1]. Засобами для досягнення мети було визначено: видання популярних та науково-популярних недорогих книг для народу, часописів релігійного та

просвітнього характеру, організація читалень, музично-літературних вечорів, театральних вистав, науково-популярних виступів, стипендійних фондів для руської молоді, інтернатів тощо. Проте варто зазначити, що пріоритетними напрямками діяльності товариства стали видавнича діяльність та створення читалень.

Товариство було найбільш відкритим, серед усіх москвофільських організацій, для співпраці з консервативною і поміркованою частиною народовства на ґрунті антипольської опозиційності. Однак, через проникнення польського чинника у народовецьке середовище і російського – у москвофільське, організація не змогла сприяти єднанню українського національного руху в Східній Галичині [80, с. 15].

Статут Товариства був затверджений Галицьким намісництвом у лютому 1876 року. Як уже зазначалось вище, основними напрямками діяльності були поширення та популяризація науки, заснування читалень, створення товариств тверезості, створення громадських позичкових кас, створення товариств ремісників.

Одним із важливих завдань Товариства було створення філій у містах та селах Східної Галичини. Варто зазначити, що «на створення філій і на їх розходи виділяти щорічно 15% від усіх доходів товариства» [187, арк. 2]. Досить оригінально був сформований девіз Товариства – «Молись, трудись, вчись, трезвись» [188, арк. 1].

Головними керівними органами Товариства ім. М. Качковського були Генеральні збори товариства і центральний Виділ, повноваження яких визначалися Статутом. Загальні збори ухвалюють рішення абсолютною більшістю голосів дійсних членів Товариства. Виділ Товариства формувався аналогічно іншій москвофільській структурі – Народного Дому. У склад Виділу входив голова, вісім членів та чотири обраних заступники, які затверджувались Генеральними зборами.

Справами філій товариства управляють Зібрання членів філії та обраний на них Виділ філії [187, арк. 5]. Усі наміри по створенню філій та читалень

товариства слід звернутись із клопотанням до Намісництва та у випадку дозволу, внести зміни у статут Товариства [192, арк. 29].

Статут Товариства регламентував також діяльність читалень, які мали право засновувати не менше 12 членів на місцях, спілки тверезості, громадські позичкові каси, спілки рукодільників, виставки господарських знарядь. Також, як і в усіх статутах громадських об'єднань, товариств та спілок був передбачений розділ, що прописував процедуру ліквідації товариства, а також вирішення спорів, питаннями яких займався, як правило, Міровий суд.

Хоча по обидві сторони Збруча імперські урядові кола проводили подекуди відверто антиукраїнську політику, усе ж неможливо порівняти становище українців у складі двох монархій. Відзначаємо, що на західноукраїнських землях українці сповна користувались тими пільгами, які давала конституція, в той час, як українці, що проживали у складі російської монархії були суттєво обмежені у своїх правах. Щоправда і чинне австрійське законодавство не надто «балувало» українців можливістю вільного розвитку національної культури, освіти, науки. Однак, галицькі українці робили усе можливе, щоб сповна скористатись тими демократичними нормами, які були прописані у Конституції задля захисту прав і свобод українського населення загалом, так і для розвитку вітчизняної освіти, культури, науки зокрема.

У той же час під впливом національно-визвольних програм слов'янських народів, їхніх рухів Габсбурги змушені були пристосовувати освітні процеси до суспільно-політичного становища, враховувати реальну ситуацію і вимоги інших народів, насамперед слов'янських, що замешкували імперію [61, с. 62].

Ідея пробудження й активізації національної свідомості стала основою для вироблення визначальних напрямів у практичній діяльності українського культурного товариства «Просвіта», результативності й тривалості його існування, творчого поєднання різноманітних форм і методів роботи. Просвітницькі осередки, практично, гуртувались у національно-духовні центри боротьби за українськість, базову основу для самоствердження галицьких українців, піднесення національно політичної самосвідомості [49, с. 106].

Саме Товариство «Просвіта», що було засноване в 1868 році у Львові, багато зробило для розвитку українського шкільництва, ініціювало відкриття українських шкіл, вислало петиції з вимогою заснування кафедри української історії у Львівському університеті, рівноправності української мови у школах тощо.

Сприятливе політико-правове підґрунтя для утворення «Просвіти» створили «Закон про товариства» (від 15 листопада 1867 р.) та австрійська Конституція. Організаційному оформленню діяльності Львівського товариства сприяли народовці. Їх неготовність до «високої політики» зумовила активізацію зусиль на освітній ниві [78, с. 430].

Затвердження програмно-організаційних документів «Просвіти» відбувалось за погодженням із міністерствами — внутрішніх справ та освіти, з доведенням до відома дирекції поліції. Відмова затверджувати статuti організацій Галицьким намісництвом змушувала членів «Просвіти» з питань заснування товариства звертатись до Міністерства освіти [112, с. 144].

Мета «Просвіти», визначена першим статутом як «пізнання і просвіта нашого народу» [109, с. 22], засвідчувала зорієнтованість її засновників на роботу в організації інтелігенції. Однак зруйнована соціальна структура української спільноти, інкорпорація різними державами до свого складу українських земель спонукали «Просвіту» до участі у консолідації підданого нівеляційним процесам українського народу, піднесення його елементарного освітнього рівня. Тому вже 1870 р. «Просвіта» поставила за мету «ширити просвіту між руським (українським) народом» [43, с. 26].

Ціллю товариства є піднесення культури та добробуту українського народу в усіх його верствах та напрямках [222, арк. 1].

Вагомим успіхом «Просвіти» на початковому етапі своєї діяльності стало вдосконалення структури організації, розширення мережі товариства на місцях, а також потужна видавнича робота, особливо в сфері видання підручників для шкіл.

З початку Товариство було одноступеневою організацією, але вже за статутом 1870 р. створило другу, найважливішу ланку – повітові відділи (філії) [21, с. 12]. Зміни у Статуті торкнулись і такого виду діяльності – як наука, яку було вирішено цілковито передати у відання Літературного товариства ім. Т. Шевченка (згодом – НТШ – авт.).

Відповідно до статуту 1870 р. Львівська «Просвіта» почала засновувати філії та читальні. Завдяки цьому формувалась мережа організації, впроваджувались у життя визначені завдання, товариство поступово перетворювалось у силу, з якою потрібно було рахуватись. Центром «Просвіти» у західноукраїнських землях був Львів, мережа осередків функціонувала переважно по Галичині. 1875 р. у Бортниках Ходорівського повіту виникла перша філія. У період з 1876 р. до середини 1908 р. Львівська «Просвіта» заснувала 47 філій [79, с. 43].

Прийняті нові положення статуту давали можливість «Просвіті» повести широку і різнобічну діяльність по всій території Галичини [140, с. 17].

Фінансова діяльність «Просвіти» здійснювалася за рахунок зборів товариств і добровільних внесків.

Третій статут (1876 р.) передбачав, що кожен член «Просвіти» за сплачені внески щомісячно отримував безплатно одну популярну книжку з тих, які видавало товариство. Це заохочувало народні маси вступати в члени «Просвіти», виданням давало можливість доходити до рук селян [24, с. 41–42].

Поступово назріває необхідність створення власних читалень своїми статутами. В кінцевому результаті 25 березня 1891 року Загальні Збори Товариства «Просвіта» затверджують новий Статут (за редакцією К. Левицького), а намісництво 18 серпня 1891 року приймає ухвалює рескрипт, яким легітимізує оновлений Статут.

Зміцненню організації, поширенню її ідей сприяли читальні. За статутом від 1891 р. «Просвіта» взялася до закладання читалень з власними програмно-організаційними документами. Протягом 1891-1899 рр. засновано 816 читалень товариства. На 1908 р. ця цифра зросла до 2048 [226, арк. 3].

Опираючись на закладені у Статуті норми, які регламентують можливість організації власних філій та читалень, «Просвіта» стає фактично найбільшою не тільки у західній Україні, але й на усіх етнічних українських землях організацією, яка здійснює свій вплив на усі сфери освітнього, культурного та соціально-економічного життя регіону.

Для доведення широкому загалу внесених до статуту змін товариство 1892 року видає підготовлений К. Левицьким методичний посібник «Що має робити «Просвіта» на основі нового статуту?» і «Статут: Перший для читалень «Просвіти», схвалений Головним Віділом Товариств «Просвіта» у Львові, дня 24-хічня 1894 р.», де тлумачилися основні положення нового статуту та подавалися рекомендації щодо його втілення в життя [76, с. 29].

З вступом в дію четвертого статуту «Просвіта» стає за своєю структурою трьохступеневою організацією: 1. Головний Віділ у Львові; 2. Районні відділи (філії); 3. Читальні. Вищим контролюючим органом Товариства залишається Загальне зібрання, тобто з'їзд делегатів від філій та читалень з метою затвердження напрямків діяльності Товариства, внесення змін до статуту та ін. Загальне зібрання скликається раз на 3 роки (при необхідності – позачергово). Головний Віділ складався з голови, 6 заступників, 15 членів правління [91, с. 27].

Наступний крок у розвитку західноукраїнських «просвіт» пов'язаний з кооперацією. Після реформи 1891 року вони набули просвітньо-економічного характеру і очолили кооперативний рух на Галичині.

Відповідно до вимог четвертого статуту «Просвіті» надавалося право:

а) засновувати рільничо-господарські, промислові, торговельні спілки, зерносховища, ощадні й позичкові каси; б) будувати господарські і промислові школи; в) організовувати допомогу і консультувати селян щодо придбання доброго насіння, машин і рільничо-господарських приладів; г) висвітлювати джерела заробітку; д) збуджувати любов до ощадливості й праці; е) робити все для того, що сприятиме піднесенню просвіти і добробуту українського народу [223, арк. 3].

У § 50 статуту «Просвіти» вказувалося, що читальня має право і обов'язок:

а) впроваджувати в життя рільничо-господарські та промислові спілки, а також організовувати зерносховища;

б) спільними зусиллями членів читальні створювати власні крамниці, в яких члени громади могли би придбати дешевий і добрий товар;

в) засновувати власні позичкові каси, щоб допомагати членам, які збідніли через нещасні випадки, потребують зерна для посівної або матеріалів для зведення нового будинку, коштів для купівлі товарів, хочуть звільнитися від лихварських боргів або бажають піднести своє господарство на вищий щабель;

г) прагнути заснувати власну ощадну касу з метою виховання ощадливості народних мас;

д) поширювати освіту, підносити культуру й духовність шляхом подолання безграмотності, підвищення економічного добробуту українського народу, видання і поширення популярних календарів, творів класиків української літератури, розширення мережі бібліотек, створення хореографічних і драматичних гуртків [223, арк. 3–4].

У брошурі «Що робити по читальнях «Просвіти»?» І. Калинович писав: «При теперішніх політично-національних відносинах наші читальні «Просвіти» треба вести так, щоб вони замінили нам народні школи і гімназії, народні університети і великоміські бібліотеки, театри і кіно, одним словом, усе, що потребує селянство для здобуття знання. Треба народні маси готувати до громадського життя, щоб вони могли належним чином співпрацювати у політичному житті і визволити себе з кайданів визиску і неволі» [252, с. 28–29].

Товариство «Просвіта», виконуючи завдання піднесення матеріального добробуту нації шляхом заснування господарсько-промислових, рільничих спілок, з метою поширення освітньо-економічних знань для підготовки національних кадрів, виділяло кошти на стипендії для навчання талановитої молоді, готувало кадри національно свідомої інтелігенції, юридично грамотної,

яка реально мислила і забезпечувала б ефективне і цілісне управління політикою, освітою, економікою з її подальшим працевлаштуванням на всіх ділянках політико-економічного життя [224, арк. 1; 225, арк. 3].

Значним поступом у розвитку економічної політики Товариства була організація у філіях «Просвіти» торговельних курсів з метою пропагування практичних навичок утримання крамниць-читалень. Спочатку на курси приймали всіх охочих, пізніше – лише українських крамарів або членів товариства. «Просвіта» проводила торговельні курси спільно з іншими українськими інституціями, що давало можливість збільшити кількість економічно грамотних фахівців, здатних вести активну громадську діяльність [24, с. 50].

Зокрема, М. Галущинському належить першість у створенні в Галичині «селянського університету» (вищих загальноосвітніх курсів). Його метою було розширення світогляду слухачів, збагачення їх знань та формування культури міжособистісних стосунків [56, с. 16].

Таким чином, можна стверджувати, що національно-культурний розвиток «Просвіти» у Східній Галичині у другій половині XIX ст. зробив значний крок вперед. Цьому значною мірою сприяло товариство, яке за час свого існування відіграло важливу роль у справі ідейно-духовного об'єднання двох частин українського народу, розділеного між двома імперіями. Насамперед це проявилось у поширенні творів наддніпрянських авторів у Східній Галичині та налагодженні особистих контактів. Міцні зв'язки «Просвіти» з Наддніпрянською Україною сприяли перетворенню Львова з центру національного відродження, у центр українського духовного життя. Упродовж 71 року своєї діяльності товариство організовувало українців до праці в духовній царині, сприяло усвідомленню потреби боротьби за національні інтереси [255, с. 24].

Скликані позачергові Загальні збори «Просвіти» в 1906 році сьомим своїм головою обирає професора П. Огоновського. Саме йому «Просвіта» завдячує найбільш ефективному періоду своєї діяльності. Розроблена ним розгалужена

структура Товариства, охоплює усі сфери суспільно-економічного та просвітницько-організаційного розвитку. Окремо слід вказати на роботу видавничої комісії, положення про яку ухвалюють Головний Виділ та Загальні збори Товариства. Дане Положення включало у себе такі пункти:

1) метою комісії є планове й інтенсивне підвищення освіти українського народу;

2) до складу комісії входять 7 львівських членів Товариства, троє з яких повинні бути членами Головного Виділу; крім того, до комісії повинен входити, з правом дорадчого голосу, редактор видань, призначений відділом;

3) поточні питання повинні вирішуватися на засіданнях комісії, що проводяться мінімум двічі на місяць;

4) керує комісією голова Товариства або його заступник. Звіт про її діяльність повинен бути частиною загального річного звіту товариства;

5) затверджені Головним Виділом постанови комісії виконує редактор видань з допомогою референта, а при необхідності — спеціально залучених редакційних співробітників;

б) способи й засоби втілення цих завдань такі: збирати відомості про рівень освіти в різних регіонах Галичини, а також про читацький попит на книги; виявляти, побажання народу відносно тематики книг і необхідності змін видавничої політики Товариства; випускати одну чи більше серій книжок для народу; підготувати періодичний орган для навчання й просвітницько-організаційної інформації; проводити в читальнях «Просвіти» драматичні вистави, популярні літературні вечори й школи для неписьменних; упорядкувати відповідно до своїх завдань бібліотеку з популярної літератури українських видавництв; організувати в рамках закону продаж і розповсюдження видань «Просвіти»;

7) у випадку необхідності, з дозволу Головного Виділу, комісія може розширити сферу діяльності в просвітньо-організаційному керунку;

8) необхідні для роботи комісії матеріальні кошти виділяються щорічно на основі рішень Головного Виділу;

9) комісія працює 2 роки, подає звіт про свою діяльність, після чого Головний Виділ затверджує склад її членів [91, с. 38–39].

Таким чином, «Просвіта», зберігаючи свою національну спрямованість, розширює свою діяльність, із суто освітньої організації стає освітньо-економічною, прагне залучити народні маси до економічного розвитку краю. Засновуються крамниці, ощадно-позичкові каси, рільничо-господарські і промислові спілки, вживаються заходи для піднесення господарської культури населення. У краї організовується низка економічних товариств: «Народна торгівля», «Дністер», «Сільський господар», «Крайовий Союз Ревізійний» та інші, які поширювали економічну освіту, допомагали селянам та міщанам піднімати їхній добробут. Завдяки цим товариствам широкого розмаху набуває господарська діяльність галичан, без якої неможлива побудова незалежної держави. «Просвіта» приступає до заснування перших українських фахових шкіл [24, с. 42–43].

Для об'єднання зусиль у боротьбі за українську школу 4 березня 1910 року у Львові було створено Крайовий шкільний союз, у склад якого ввійшли представники від «Просвіти», «Учительської громади», Наукового товариства імені Шевченка та інших громадських і політичних організацій краю. Першим його головою було обрано М. Грушевського. Головним завданням Союзу було «дбати про шкільництво публічне, офіціальне, про якнайбільшу фреквенцію нашої молодіжи в школах публичних, опіку над шкільною молоддю моральну і матеріальну», а також «пильнувати шкільництва приватного у всіх його стадіях від курсів неграмотних, курсів доповняючих і приготовляючих, шкіл народніх і середніх аж до справи університетської включно...» [92, с. 9–10].

Змінами, внесеними до статуту «Просвіти» 1913 року, крім піднесення освіти і добробуту народу, передбачалося розширення форм культурно-освітньої праці. Досягненню цієї мети сприяло: «1) ведення народного театру і кінотеатру; 2) улаштування народних свят, з'їздів та прогульок для пізнання краю та народу; 3) заснування та удержування книгозбірень, народних

музеїв, публичних' читалень, випозичалень книжок; 4) заснування й ведення книгарень, друкарень, переплетень й інших підприємств; 5) улаштування та ведення шкіл: народніх, середніх і висшій господарских, промислових, торговельних; 6) ведення ріжних курсів, взірцевих господарств, садів і т. ін.» [107, с. 26].

Ідея культурно-освітньої роботи серед широких селянських мас приєднувала до товариства щораз більше членів з-поміж інтелігенції, міщан, робітників, селянства, сприяла розширенню мережі філій і читалень. Товариство «Просвіта» 1897 року налічувало 31 000 членів, 1914-го число їх зросло до 197 035. З 1891 до 1908 рр. було створено шість філій і цілу низку самостійних читалень, які 1913 року зросли відповідно до 77 та 2 649 [110, с. 86–88].

Культурно-освітня робота Товариства «Просвіта» завжди була проіннята однією провідною думкою: «національно освідомити український нарід, дати йому потрібні засоби для боротьби за існування, визначити йому належне місце серед культурних народів світу та вказати йому шлях для створення власного державного життя» [143, с. 3].

1908 р. члени «Просвіти» зробили низку внесків у сеймі, зокрема: у справі виборчої сеймової реформи (Є. Олесницький), мови викладання у середніх школах та заснування українських гімназій у Яворові та Рогатині (К. Левицький), зміни системи двотипових народних шкіл (І. Макух), про утворення української гімназії у Самборі (І. Кивелюк) [74, с. 498–499]; про заснування самостійного українського університету (О. Колесса) [74, с. 507], про створення міністерств для Галичини (Є. Левицький) з введенням українського представника (Є. Олесницький) [74, с. 514–515], про видання розпорядження уряду стосовно мовної рівноправності у галицьких судах та відповідності у забезпеченні кадрами, веденні діловодства (К. Левицький) [74, с. 517]; зменшення тривалості військової служби до двох років, реформи військової карної процедури, вживання української мови у війську (Ю. Романчук), відокремлення Східної Галичини, визнання національної автономії на українській території, поділу адміністративних установ на

національні самоуправні організми (К. Левицький [74, с. 562] та ін.

Для виконання та реалізації поставленого завдання з роками створено велетенську організацію. На території Галичини на кінець 1930-х років нараховувалось 84 філії, 3 208 читалень, 2 065 театральних гуртків, 1105 хорів, 140 оркестрових гуртків, 439 самоосвітніх гуртків, 533 - «Молодої Просвіти», 767 інших гуртків («забавові», шахістів), 845 гуртків любителів книжки, 2 997 бібліотек при читальнях (у них 597 834 книжки). Організація згуртувала навколо себе близько пів-мільйона активних членів, не враховуючи сюди членів Матірної «Просвіти» (понад 30 000 членів) [23, с. 258].

Засоби та форми діяльності «Просвіти» (а, водночас, впливу на національну свідомість) знаходили відображення у її програмно-організаційних документах. У Галичині організації керувались положеннями статуту центральної — Львівської «Просвіти». Львівське товариство протягом свого функціонування (1868–1939 рр.) мало шість чинних статутів (від 2 вересня 1868 р., 16 грудня 1870 р., 14 жовтня 1876 р., 18 серпня 1891 р., 17 січня 1913 р., 2 травня 1924 р.) [104, с. 7]

Львівська «Просвіта» протягом 1868-1870 рр. (відповідно до статуту) віддавала перевагу видавничій справі. З прийняттям нового програмно-організаційного документу товариства (1870 р.) сфера його діяльності розширилась і включала організаційну роботу (закладання філій, бурс, книгозбірень, читалень), надання матеріальної підтримки літераторам, вчителям, молоді, проведення публічних лекцій, музично-декламаторських вечорів. З 1876 р. товариство ще звертало увагу на відкриття музеїв, здійснювало економічну діяльність — проводило промислово-господарські та етнографічні виставки, а з 1891 р. — вдавалось до утворення рільничо-господарських спілок, промислових крамниць, шпихлірів, ощадних та позичкових кас, господарських і промислових шкіл, надання порад та допомоги при закупівлі посівних матеріалів. Згідно статуту за 1913 р., «Просвіта» розширила культурницьку сферу діяльності: здійснювала постановку спектаклів, організовувала народні свята, з'їзди, конгреси, екскурсії відомими місцями;

засновувала бібліотеки, книгарні, переплетені, взірцеві господарства, закладала школи з українською мовою навчання, проводила курси [109, с. 22; 43, с. 26.; 153, с. 36–37; 251, с. 47–48; 123, с. 76–78].

Налагоджена внутрішня структура Львівської «Просвіти», яку запозичили у своїй роботі східноукраїнські організації, а саме: розподіл на секції, комісії, відділи дала змогу охопити підготовкою кадрів всі напрямки суспільного життя. Це стало підставою для сучасників і членів функціонуючого Львівського товариства, щоб говорити про налагодження роботи в організації на зразок крайових установ, міністерств і констатувати той факт, що «Просвіта» стала для галицьких українців своєрідним «міністерством просвіти», «галицьким магістратом» [138, с. 106], а окремим стверджувати, що це була «державна у державі» [260, с. 5].

Таким чином, розподіл обов'язків всередині товариства між окремими членами та утворення дрібних структурних одиниць – комісій, секцій, відділів сприяли налагодженню успішної діяльності «Просвіти».

Період 1891–1914 рр. був часом найбільшого піднесення «Просвіти», яка не лише охопила своїми структурами найвіддаленіші куточки Галичини й залучила до просвітянської праці більшість українського населення, але й зуміла зорієнтувати українців на розвиток власних економічних інституцій, організованих на засадах кооперації. В цей час «Просвіта» і її діячі стали ініціаторами заснування товариств «Сільський Господар», «Маслосоюз», «Народня Торговля», «Рідна Школа», «Руська Бесіда», «Союз Українок», «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» та багатьох інших, що стало підставою називати «Просвіту» матір'ю всіх українських товариств. Це заклало основи економічної, політичної автономії українців у Австро-Угорській імперії привчили їх до громадської активності, врешті всилило в них упевненість у власних силах. Тому наступна світова війна, попри всі руйнування і втрати в матеріальному плані, не змогла підірвати цього відчуття власної значимості й самоповаги українського суспільства [21, с. 13].

Досвід, здобутий у державницько-політичних процесах Австро-Угорської

та Російської імперії, знайшов послідовне втілення у розвитку Української національної держави. Члени «Просвіти» у період українського державотворення 1917-1920 рр. увійшли до складу Центральної Ради, міністерств та відомств по всій вертикалі влади, окремі з них працювали у державних структурах Української Держави, багато хто проявив себе за часів Директорії у виконавчій та законодавчій гілках влади, дипломатичному представництві, були й такі, хто був носієм ідеї української державності в екзилі [83, с. 110].

Товариство «Просвіта» стає основою Міністерства освіти ЗУНР, яке усіляко дбало за культурно-просвітницький розвиток на західноукраїнських землях та намагалось утвердити усі здобутки низки товариств та спілок культурно-просвітницького характеру за попередні роки.

У міжвоєнний період входження культурно-освітнього руху в суспільно-політичну сферу діяльності стало важливим етапом вливу на національно-політичне життя галичан. При цьому варто зазначити, що упродовж окресленого часу в Східній Галичині створювались українські культурно-освітні громадські організації, які б за статутом були б політичними. Хоча просвітяни не залишались осторонь політики, а за складних умов міжвоєнного двадцятиліття брали участь у загальнополітичних справах, а одним з основних завдань товариства стало сприяння просвіті українського народу в національно-політичному напрямку, піднесення його самосвідомості. Хоча згідно зі статутами (1870, 1891, 1912, 1924 рр.) це товариство, як і переважна більшість українських громадських організацій Східної Галичини, були позапартійними, позаполітичними, однак їхня політична активізація стала однією з неофіційних цілей та одним із найважливіших досягнень «Просвіти», її місцевих філій. Це засвідчувало утвердження нових тенденцій у діяльності цього культурно-освітнього товариства усупереч статутним обмеженням. На цьому етапі просвітньо-культурні об'єднання були на східногалицьких землях фактично політичною школою згуртування в них освітян, осередками політичного просвітництва та певною мірою політичної активізації їх руху. До того

український чинник для Польщі у повоєнній історії був дуже істотним у політиці правлячих кіл, а українська проблема ще раз ставала причиною головного болю урядових кабінетів [1, с. 20].

1 листопада 1921 року вперше по війні збирається Загальне зібрання Товариства, котре вибирає новий Головний Виділ.

В проєкті змін до Статуту Товариства 1924 року в силу окупації Східної Галичини Польщею діяльність товариства поширюється на «львівське, тернопільське, станіславське та краківське воєводства» [227, арк. 3].

Заряд Товариства і обсяг його діланья: Загальні збори, Головний Виділ, Філії Товариства, Читальні Товариства, Контрольна комісія, ревізійна комісія, Мировий суд [227, арк. 1–4 зв.].

Регулямін (внутрішній устрій). Головний Виділ Товариства формує Правильник для більш детального розподілу функцій, зокрема між: Головний Виділ, Президія Товариства, Поодинокі члени Головного Виділу, Референти, Комісії й Підкомісії ... [228, арк. 5–9].

У діяльності Товариства «Просвіта» у Львові в 1928–1939 роках можна виділити 3 періоди: 1. 1928-1932 – роки морального та матеріального занепаду в роботі, викликаного економічною кризою, яка охопила всі країни Європи; 2. 1932-1935 – роки піднесення діяльності Товариства до рівня передкризового; 3. 1936-1939 – роки найвищого розквіту в просвітницькій та видавничій роботі [229].

Культурно-просвітній рух у Західній Україні становив серйозну небезпеку для панівних кіл Польщі, які намагалися будь-якими діями призупинити його розгортання й поширення в середовищі українців. Державні владні структури й місцева поліція створювали штучні перешкоди у діяльності Головного виділу «Просвіти», філій і читалень, використовували найжорстокіші методи впливу й контролю з метою ліквідації осередків товариства й ослаблення просвітнього руху в цілому. Дії польської влади свідчили про планомірну, цілеспрямовану, тотальну і насильницьку асиміляційну й колонізаційну політику щодо українців, що обмежувала їхні

природні й невід'ємні права на рідну мову й самобутню національну культуру. В результаті це приводило до загострення етнічних протистоянь й поглиблення кризи в українсько-польських відносинах у міжвоєнний період. Загалом антиукраїнська політика польської влади не досягнула бажаних результатів, тому що український просвітній рух, перебуваючи у складних умовах, постійно вдосконалював методи та форми діяльності, використовував ненасильницькі методи боротьби [50, с. 14].

У міжвоєнний період діяльність «Просвіти» набула нових обрисів та відзначилась доволі масовим та ефективним характером роботи. Суттєво розширилась мережа філій та читалень, що стало запорукою організації руху опору тотальній полонізації та пацифікації українського населення. Відновлена у Львові на початку польської окупації «Просвіта» задала тон для активізації низки інших українських наукових, громадських та культурно-просвітницьких товариств та спілок, які до цього моменту знаходились у підпіллі. Першочерговою метою для них стало відновлення розгалуженої структури діяльності, оскільки від ефективності цього завдання залежав розвиток усього національно-визвольного руху на західноукраїнських землях.

Для більш ефективної організаційної діяльності «Просвіти» відбувався поділ краю на області (об'єднання декількох місцевих філій), районізація читалень, створення інституту освітніх інструкторів. Передусім це пов'язувалося з пошуком інноваційних форм освітньої праці, наповнення її новим змістом, посилення централізації, підготовки фахових інструкторів, забезпечення планової й системної роботи філій і читалень товариства. Однак функціонування обласних утворень в організаційній структурі товариства не знайшло належної підтримки серед членів філій і читалень. Інспекторські перевірки Головного відділу пошквалювали просвітню працю філій і читалень, зменшували їхню заборгованість, забезпечували контроль за виконанням планів і діяльністю, сприяли поглибленню фахового зростання членів відділів осередків, активізації культурно-просвітнього руху й популяризації нових форм і методів освітньої роботи.

Залучення нових членів служило важливою складовою подальшого поступу товариства у формуванні національної свідомості українства. Головне завдання, яке вирішувала «Просвіта», полягало у тому, щоб масово залучити у члени товариства якомога більшу кількість українців. На 1939 р. кількість членів товариства складала понад 360 тис. осіб. Поступове зростання суми внеску обумовлено інфляційними процесами, подорожчанням видавничих послуг, тому що членам товариства надсилалася література зі зниженням її вартості. Для просвітніх осередків, фінансові можливості яких були обмеженими в силу певних обставин, Головний відділ передбачав сплату внесків частинами або звільнення від їх оплати на підставі об'єктивної аргументації, підтвердженої філією [50, с. 15].

Відновлення діяльності «Просвіти» було, безперечно, на часі. Адже польський окупаційний уряд усіляко намагався знищити український національний поступ та позбавити українське населення елементарних прав та національно-культурних прагнень. Основними завданнями, які ставило перед собою Товариство, полягало у протистоянні асиміляції українського населення Західної України, збереженні й розвитку рідної мови, культури, самобутності, формуванні національної свідомості. Програмні та організаційно-методичні основи функціонування й впливу «Просвіти» на культурно-просвітній розвиток у міжвоєнний період сприяли залученню до просвітніх осередків молодого покоління, масовому зростанню національної свідомості українців.

Активністю відзначалося відновлення післявоєнної діяльності філій і читалень, заснування нових осередків, що стало яскравим свідченням живучості просвітньої ідеї й динаміки поступу товариства, реалізації національних прагнень українців. Число філій зросло у десять разів, читалень – у півтора рази, членів – майже у три рази. Організаційна діяльність філій і читалень виступала основою зростання кількості членів товариства. Головний відділ досить принципово підходив до питання членства у товаристві, незважаючи на масовість кампанії у залученні членів до «Просвіти», все ж відбувався певний якісний відбір. Важливим завданням було залучити кожену

читальню, кооператив, членів виділів, ревізійних комісії до товариства. Зважаючи на складну ситуацію з втіленням у життя акції масового членства, Головний відділ намагався поліпшити становище за рахунок «мужів довір'я». Передбачалося залучити до акції сільську інтелігенцію, свідомих кооператорів, призначивши для них як винагороду певний відсоток від зібраної суми або ж книжку в подарунок [50, с. 24].

Таким чином, беззаперечними здобутками Товариства «Просвіта» у національно-визвольному русі у Східній Галичині в період між двома світовими війнами стали: створення міцної ідейно-теоретичної основи національно-культурного руху, обґрунтування його конкретних вимог й засад; формування розгалуженої мережі товариства, що сприяло залученню широких верств до участі у його функціонуванні; масове зростання національної свідомості українців; залучення до просвітніх осередків молодого покоління; перетворення українців краю у добре організовану спільноту, що чітко усвідомлювала національні потреби, прагнення та інтереси.

Товариство «Просвіта» відіграло велику роль у боротьбі за формування національної свідомості населення, розвиток української мови й культури, відродження національних традицій. Одночасно воно вело боротьбу проти державної влади, польських шовіністів і москвофілів, які намагалися зупинити процес національного відродження.

Історія «Просвіти», – писав П.Петрик, оцінюючи сподвижницьку роботу товариства, – це історія культурного зриву і національного відродження українського народу, це історія боротьби за наше національне існування на своїй таки землі. Без «Просвіти» не можна було б сьогодні навіть уявити собі нашого національного відродження, розвитку та скріплення наших національних сил... [111, с. 4].

Українське громадсько-культурне життя на початку ХХ ст. та у міжвоєнні роки багато в чому визначала діяльність численних організацій, об'єднань, товариств. Головна їхня мета, незважаючи на різну спрямованість і завдання, — захист і піднесення української школи, освіти, науки, культури тощо.

У 1905 р. за ініціативою та сприянням митрополита Андрея Шептицького з метою збереження пам'яток давньої української культури у м. Львові був створений Український Національний музей. Будучи по своїй суті науковою фундацією, Національний музей складався з відділів: книгозбірня рукописів і стародруків, архів, історично-культурний, старовинної зброї, золотарства, тканин, ікон, портретів, етнографії, нумізматики та бібліотеки. Зокрема, станом на 1924 рік у музеї зберігалось «стародавніх рукописів – 93, стародруків – 69, ікон – 31, виробів металевих і дерев'яних виробів – 37, костюмів і матерій – 15, монет – 10, карт географічних – 21 і т.д.» [247, арк. 5]. У 1925 році працівниками музею було зібрано понад 1000 одиниць експонатів різного характеру, а відвідали музей 687 осіб [247, арк. 6].

Управа музею протягом усього періоду існування Музею, робила усе можливе і докладала усіх зусиль по збереженню пам'яток української культури та забезпеченню національно-патріотичного виховання молоді. Важко переоцінити і культурно-освітню діяльність, яку проводив Український національний музей у вигляді проведення різноманітних освітніх, виховних заходів та організаційних заходів (читання працівниками Музею лекцій, організацію наукових диспутів, семінарів, конференцій, організацію місцевих та регіональних музеїв

Важливим кроком на шляху до українського університету у Львові було створення і діяльність Товариства наукових викладів ім. П. Могили як народного університету для піднесення освітнього і культурного рівня мешканців краю через читання науково-популярних лекцій [62, с. 431]

Незважаючи майже на тридцятилітню діяльність, спеціальних досліджень про його діяльність немає: короткі енциклопедичні довідки – однотипні і не дають достатніх відомостей про цю наукову-освітню інституцію [48, с. 866; 60, с. 92].

Ця громадська організація, яка діяла в Галичині з 1908 по 1939 рік, ставила перед собою мету поширювати серед українського населення наукові знання з різних сфер природознавства і суспільного життя шляхом видавничої, лекційної діяльності та створення філій. Діяльність організації мала помітний

вплив на культурне й освітнє життя мешканців Західної України.

Перші загальні збори відбулися 2 лютого 1908 р. за участю 38 осіб. Головну доповідь відчитав О. Колесса, який звернув увагу на генезу Товариства, основні положення його Статуту. Вже на першому засіданні 2 лютого 1909 р. присутні наголошували на важливості охопити такою роботою не лише інтелігенцію, але й ширші верстви населення, організувати систематичні школи для робітників і селян з метою розширення їхнього світогляду. Для цього важливо було зацікавити робітників у містах і містечках читанням лекцій соціологічного характеру. Це пов'язувалося з тим, що багато членів читалень неохоче відвідували лекції, які читали студенти і бажали послухати когось із досвідчених педагогів чи науковців [62, с. 432].

Основне завдання Товариства полягало в організації і проведенні публічних лекцій у науково-популярній формі для різних верств населення. Важливим напрямком діяльності було проведення авторських вечорів.

Ціллю товариства було «поширення та популяризація знання у всіх галузях через: наукові та науково-популярні заходи і систематичні курси з української мови; наукові, науково-популярні, літературні та публіцистичні видання, як періодичні, так і не періодичні; утримання загальнодоступних бібліотек і музеїв; створення філій і кружків товариства та опіка над ними [243, арк. 8].

Органами управління Товариством, по аналогії з іншими українськими культурно-освітніми установами були Загальні збори, Головна рада, Контрольна комісія та Мировий суд. Причому Головна рада Товариства представляла найвищу виконавчу владу товариства, яка виконує функції Виділу.

Контрольна комісія складалась із 4-х членів Товариства, обраних на Загальних зборах. В її повноваження входили перевірка рахунків товариства і звітування перед Загальними зборами про свою діяльність. Членами Контрольної комісії не могли бути члени Ради Товариства, їх заступники та

функціонери товариства (особи, які отримували заробітну плату за виконання своїх функцій) [243, арк. 10].

Велика увага у Статуті Товариства приділялась створенню та функціонуванню філій та кружків, які відігравали вагомую роль у культурно-освітній та виховній діяльності інституції. У численних звітах про діяльність Товариства зазначалось, що філії та кружки являлись по-суті «зв'язуючими ланками роботи Товариства із населенням» [244, арк. 1] і які мали свої представництва по усій Галичині: Львові, Перемишлі, Рогатині, Самборі, Станіславові, Тереховлі, Тернополі тощо» [245; 246].

Товариство було одним із засновників Українського таємного університету у Львові.

З огляду на війну 1914–1918 рр. Товариство не проводило Загальних зборів і засідань Ради. Очевидно, до початку війни було проведено кілька засідань Великої ради, проте зберігся лише один протокол від 2 січня 1914 р. Тільки 12 листопада 1920 р. 19 членів Товариства зібралося в приміщенні Ставропігійського інституту на загальні збори [62, с. 433].

Центральна управа Товариства перебувала у Львові. Загальні збори і чергові засідання Головної ради відбувалися у великій і малій залі «Руської бесіди», Ставропігійському інституті. Науковому товаристві ім. Шевченка, редакції «Діла», Українському Національному музеї.

Згідно Статуту для створення філії вимагалось мати в даній місцевості не менше 10 членів. Перші філії виникли лише в 1912 р. [62, с. 435].

20 грудня 1936 р. з нагоди 30-річчя першої наради про заснування Товариства у музеї Наукового Товариства ім. Шевченка відбулися збори, які відкрив і вів голова Д. Лукіянович. Д. Лукіянович зробив короткий екскурс в історію Товариства, назвав кількість прочитаних лекцій, наголосив на труднощах у діяльності (відсутність постійного приміщення, урядові перепони тощо) [36].

Останній протокол засідання Головної ради датовано 31 травня 1939 р. Можна припустити, що після цього члени на свої засідання не збиралися, а зі

зміною політичної ситуації, радянізацією усього громадського і культурного життя, Товариство з тридцятилітньою історією саморозпуску ілося. Офіційних документів з цього приводу наразі не виявлено.

Ще однією інституцією культурно-освітнього напрямку була, заснована ще у 1861 році у Львові на базі гуртка «Молода Русь» – Товариство «Руська бесіда». Статутом Товариства передбачалось влаштування концертів, театральних вистав та інших розваг. Товариство утримувало клуби, театральні групи, читальні, бібліотеки. А у березні 1864 року був відкритий перший в Галичині український професійний театр, відомий на початках під однойменною назвою «Руська бесіда» [117, с. 6].

У 60-70 рр. XIX ст. у керівництві Товариства переважали москвофіли, однак, починаючи із початку 80-х рр. пальму першості перехопили народовці, які стояли на позиціях національно-культурного відродження на західноукраїнських землях та були яскравими виразниками українофільства. На початку XX століття (1914 р. – авт.) назва Товариства змінилась на «Українська бесіда».

Про те, що пріоритетним напрямком праці «Руської бесіди» став розвиток українського театрального мистецтва, можемо стверджувати після ознайомлення з новим статутом товариства за 1892 р. В ньому було зазначено: «Ціллю товариства є плекати та розвивати драматичну штуку в українсько-руській мові» [239, арк. 1].

Для реалізації цієї мети передбачалося: організація роботи української мандрівної театральної трупи, створення постійно діючого театру у Львові та побудова для нього відповідного приміщення, допомога аматорським театральним колективам в містечках і селах Галичини, створення навчального закладу для підготовки театральних акторів та режисерів, оголошення конкурсів і визначення премій за кращі п'єси, створення бібліотеки, до якої б увійшли театральні постановки і праці з теорії та практики театрального мистецтва [256, с. 168–169].

У Статуті Товариства 1896 року зазначалось, що «ціллю товариства є розвиток освіти і пробудження національної свідомості, а головними завданнями – організація музичних та декламаторських вечорів, забав із танцями, наукових заходів, керівництво народно-руським театром, утримування бібліотеки, розмови, гра в карти, на більярді, в шахи та ін.

У §9 Статуту Товариства зазначалось, що кожний звичайний член Бесіди мав право: а) брати участь у Загальних зборах, сплачувати членські внески, а також виконувати право активного і пасивного вибору; б) брати участь у засіданнях Виділу; в) ознайомлюватись із рахунками товариства; г) брати участь в усіх заходах, що проводить Бесіда із вільною можливістю запрошувати на них членів родини, які до Бесіди не належать [238, арк. 11]. Слід зазначити, що почесні члени мали ті ж права, що і звичайні, однак із правом лише пасивного вибору. Питання прийняття звичайних членів вирішував Виділ Товариства абсолютною більшістю голосів, а почесних членів приймали Загальні збори Товариства за поданням Виділу.

Згідно §19-28 Статуту Товариства усіма справами Бесіди керували Загальні збори та Виділ. Загальні збори скликалися на вимогу Виділу кожного березня один раз у рік. Про це повідомлялось письмово кожного члена Товариства за 14 днів до їх проведення. На вимогу щонайменше 15 членів Товариства Виділ міг скликати Надзвичайні збори. Рішення на Загальних зборах приймалось абсолютною більшістю голосів, однак для рішення про ліквідацію Товариства необхідна була присутність 2/3 членів Бесіди [238, арк. 12].

Загальні збори приймали почесних членів, обирали з-поміж звичайних членів Бесіди Виділ Товариства, затверджували рішення Виділу, вирішували питання про зміни у Статуті, приймали рішення про укладання угод, які підписувались довше, ніж на рік, приймали рішення про включення та виключення звичайних членів, вирішували питання про ліквідацію Товариства, приймали рішення про розмір членських внесків. Засідання веде голова, або заступник, або найстарший за віком присутній член Товариства.

Згідно §29-37 Статуту Виділ Товариства складався із 7 членів та 3 заступників, обраних на Загальних зборах. Рішення Виділу вважались правомочними, якщо були присутні хоча б 4 члени. Виділ обирав з-поміж себе абсолютною більшістю голосів голову, заступника голови, господаря, секретаря, завідувача бібліотека і референта для справ театральних. Виділ мав право: приймати та виключати звичайних членів; управляти майном Бесіди; встановлювати оплату для службовців Виділу; забезпечувати виконання рішень Загальних зборів; укладати річні угоди; вирішувати питання про зміну «льокалю» (місце перебування – авт.) Бесіди [238, арк. 13–14].

Цікавим положенням Статуту було те, що у випадку ліквідації Товариства, усе майно Бесіди повинно було перейти у власність Товариства «Просвіта» або «Наукового товариства імені Шевченка у Львові». До речі, це стосувалось і інших українських громадських, наукових та культурно-освітніх інституцій, які у прикінцевих положеннях своїх уставних документів зазначали дану позицію.

У Галичині в досліджуваній період діяли й інші громадські об'єднання, які докладали чимало зусиль для розвитку українського сценічного мистецтва. Зокрема, Українське драматичне товариство імені Івана Котляревського, яке розгорнуло свою діяльність згідно з рішенням міністерства внутрішніх справ від 11 листопада 1899 р., успішно працювало над створенням аматорських театральних колективів.

У 1898 р. у Львові за ініціативи художників І. Труша, Ю. Панькевича та архітектора В. Нагірного було створене Товариство для розвою руської штуки. Головним завданням громадської організації, згідно зі статутом, було: «дбати про розвій руської штуки взагалі, а особливо малярства, як церковного так і світського; витворити руську школу штук красних» [37]. В основному товариство зосередилося на захисті фахових інтересів українських майстрів пензля, скульпторів, архітекторів, популяризації їхніх творів. 1904 р. воно припинило свою діяльність через недостатню увагу до нього з боку українських митців.

10 січні 1911 року рескриптом Галицького намісництва № 5460 у Львові було засноване благодійне Товариство «Українсько-руська Бурса імені митрополита Андрія Шептицького».

Ціллю Товариства було створення для бідної української молоді спеціальної Бурси із безкоштовним навчанням та забезпеченням усім необхідним, включаючи їжу та шкільний інвентар, а також пошук обдарованої молоді для забезпечення продовження навчання.

Товариство складалось із членів-покровителів, засновників, звичайних і «спомагаючих» членів. «Членом-покровителем ставав той, кому Загальні збори за поданням Виділу надавали таке право за надзвичайні заслуги, або пожертву на цілі товариства у сумі не менше, ніж 1000 корон. Членами-засновниками були ті, хто сплачував 100 корон. Звичайні члени Товариства сплачували 2 корони на рік. Члени спомагаючі жертвували на цілі Товариства одноразову суму – не меншу, ніж 2 корони [240, арк. 16].

Отже, представники громадських й культурно-освітніх товариств Галичини зробили значний внесок у розвиток українського шкільництва краю міжвоєнного періоду. Це у 1) поширенні приватного шкільництва, особливо фахового і середнього; 2) боротьбі з неписьменністю як серед дітей, так і дорослого населення; 3) розробці теорії та практики вітчизняної педагогіки, обґрунтуванні мети української школи міжвоєнного періоду; 4) пошуку компромісу між польською державністю й українським природнім національним стремлінням; 5) організації товариствами позашкільної виховної роботи; 6) розгортанні читацького руху серед дорослого населення, відкриття читалень, створення шкільних бібліотек й організації бібліотечної роботи з учнівською молоддю товариствами «Просвіта», УПТ «Рідна школа» та молодіжною організацією «Пласт»; 7) організації освіти дорослих, самоосвітніх гуртків і курсів; 8) організації та підтримці самоуправління в навчальних складах краю; 9) освітньо-методичній діяльності товариств через друк педагогічних видань [45, с. 26].

3.2. Особливості функціонування студентських товариств та спілок Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX ст.

Актуальність та значимість історико-правового аналізу становлення та діяльності українських студентських товариств та спілок у Східній Галичині зумовлене тим, що по своєму змісту та формі вони являли собою організації культурно-просвітницького та наукового характеру.

У повній мірі історико-правові засади становлення та функціонування таких інституцій можна проаналізувати, зосередивши увагу на вивченні уставних документів, серед яких ключове місце належить статутам. В статутах міститься інформація щодо цілей та завдань установи, форм діяльності, повноважень органів правління, прав та обов'язків членів, органів, що здійснюють контрольні та ревізійні функції, способи ліквідації у відповідності до чинного законодавства. Не є винятком і студентські товариства та спілки.

Вітчизняні студентські товариства та спілки в Східній Галичині почали створюватись у 60-х роках XIX століття як важлива складова національно-культурного відродження на західноукраїнських землях.

Перші українські студентські товариства виникли спонтанно, одразу після жовтневого диплому 1860 р., щоправда, без офіційної реєстрації і статутів. Зародження студентського руху відбувалось під впливом двох важливих обставин: загальна лібералізація 1860-х років у Габсбурзькій монархії та щораз чіткіший розподіл української громадськості Галичини на русофілів та народовців. Перше офіційне українське студентське товариство і водночас перше офіційне товариство народовців з'явилося в січні 1868 р. 17 листопада 1867 р., через два дні після публікації державного закону про товариства, українська студентська громада Відня, скориставшись цим законом, заснувала у Відні українське студентське товариство [103, с. 312–313].

Українське студентське товариство «Січ» хоча і було засноване у Відні 13 березня 1868 р., свою діяльність поширювала на Східну Галичину, намагаючись створювати на західноукраїнських землях низку філій та

керуючись у своїй діяльності офіційними документами, виданими австрійською владою. І справді, «задумана, як суто студентське товариство, віденська «Січ» стала насправді першою статутною організацією галицьких народовців [85, с. 137]. Його мстою було сприяння літературній та науковій освіті членів товариства. Товариство мало власну бібліотеку, організовувало гуртки, наукові доповіді, екскурсії, видавало наукові та літературні праці.

Згідно зі статутом «Січі», затвердженим у 1868 році, «кожний звичайний член Товариства мав право: займатись у Товаристві літературною, а не політичною чи національно-політичною діяльністю; брати участь у дебатах та виносити питання на розгляд Виділу та Загальних зборів Товариства» [248, арк. 2–3].

Структура «Січі» охоплювала звичайних і надзвичайних (почесних) членів. Звичайними були спочатку «австрійські піддані руської народности», що перебували у Відні, а почесними ті, «що поклали особливі заслуги в користь товариства й науки» [66, с. 27]. Дещо згодом, відповідно до нових статутів Товариства (1875 та 1896 років – авт.) звичайними членами могли бути лише студенти вищих навчальних закладів української національності. Щодо почесних членів, то вони мали повне право на безпосередню участь у діяльності організації та право дорадчого голосу на Загальних зборах Товариства.

Вищим виконавчим органом Товариства, які у більшості подібних вітчизняних структур на теренах Галичини, був Виділ, що складався із п'яти членів, які були зобов'язані проводити свої засідання щомісяця. З-поміж своїх членів Виділ обирав на рік голову та заступника. Вищим законодавчим органом Товариства були Загальні збори, які проводились раз у рік (звичайні). В окремих випадках Виділ Товариства був уповноважений скликати надзвичайні Загальні збори, якщо у цьому виникала потреба. При Товаристві діяла також Контрольна комісія, яка являлась незалежним органом та створювалась із метою організації та контролю за майном та коштами. Усі спірні питання Товариства вирішував Міровий суд, що складався з 5 членів, делегованих від кожної із організаційних структур «Січі».

У випадку ліквідації Товариства усе майно повинно було перейти до Товариства ім. Шевченка або Товариства «Просвіта у Львові» [248, арк. 5], а коли б це виявилось неможливим до здійснення, тоді вказано було б передати його товариству «Академічна Громада» у Львові на необмежену власність [66, с. 27]. Починаючи із моменту заснування у 1868 році і до 1877 року (початок кризи – авт.) Українське студентське товариство «Січ» було провідною студентською організацією не тільки у Відні, а й у Східній Галичині, намагаючись розширити свою діяльність та вплив на усі західноукраїнські землі. Воно представляло національні українського студентства за кордоном, координуючи свою роботу із українською еміграцією та такими вітчизняними громадськими та культурно-просвітницькими товариствами як «Літературне товариство ім. Шевченка» та «Просвіта» у Львові.

Особливо активно Товариство діяло у передвоєнний період (1912–1914 рр.). Зокрема, представники «Січі» були активними учасниками Всеукраїнського студентського з'їзду у Львові в 1913 р., являлись одними із засновників Львівського Національного музею, «Кружка ім. Драгоманова», «Стрільцької дружини» у Відні і т.д.

У воєнні часи Українське студентське товариство «Січ» не припиняло свою діяльність, ставши у цей період «єдиним репрезентантом зорганізованого українського студентства» [85, с. 166].

Після складних воєнних років Першої світової війни у 20-х роках ХХ століття Товариство «Січ» відновлює свою активну та багатогранну діяльність. Відбувається це у період великої політичної еміграції (20-і рр. ХХ ст. – авт.), коли центр зосередження політичного життя українських суспільно-громадських діячів починає базуватись у Відні. «Січ» починає навіть робити перші кроки в напрямі заснування центральної студентської організації, яка б могла координувати діяльність усіх студентських громад, як еміграційних, так і тих, які діяли на теренах Східної Галичини. «Січ» намагалась проводити свою діяльність в напрямку створення як студентських еміграційних осередків, так і відкривати філії безпосередньо в Галичині. Зокрема, до проявів зовнішньої

активізації «Січі» належала й участь товариства у вісімнадцятому конгресі «Вільної Думки», міжнародного об'єднання студентства, у Празі в вересні 1920 року.

Тридцять років в бутті Українського Академічного Т-ва «Січ» у Відні є найменш вивченим періодом у близько вісімдесятирічному існуванні (1868–1947 рр.) нашої історичної студентської організації. Недоступність джерельних матеріалів у діяспорі, як і в Краю, втрачених наслідком реквізиції органами окупаційної влади архівів Т-ва під час совєтської контролю Відня, починаючи з 1945 р., є причиною тієї незадовільної прогалини в літописанні січових дій [66, с. 81].

Варто відзначити той факт, що Товариство «Січ» належала до найбільш активних емігрантських структур, як діяли в 20-30 роках. Перебуваючи у Відні, «Січ» спромоглася не тільки вміло організувати свою внутрішню діяльність та створити низку філій у ряді європейських міст, але й проводила активну зовнішньополітичну роботу, зокрема, підтримуючи студентські товариства, які діяли у Східній Галчині, що на той час була окупована поляками, а також налагоджуючи нові контакти із подібними європейськими структурами.

Цінний внесок у справу національно-культурного розвитку краю та підвищення національної свідомості української молоді зробили студентські товариства. Серед них були ті, що сповідували як русофільські («Академічний кружок», «Друг»), так і народовські («Дружній лихвар», «Академічне братство», «Ватра», «Академічна громада», «Основа», «Український студентський союз» тощо) ідеї [256, с. 169].

В переважній більшості дані студентські товариства засновувались у провідних вузах Львова – таких як Львівський університету та Львівська політехніка.

Студентська молодь відіграла також важливу роль у творенні товариства «Просвіта». Однак ця організація не стала головним осередком студентського руху. Вже на рубежі 1860 – 70-х рр. студенти зосередили свої основні зусилля на утворенні нового центру їхнього наукового та товариського життя. Як

наслідок, у 1871 р. з'явилися два українські студентські товариства: «Академічний кружок» та «Дружній лихвар». «У першій організації об'єднувалися прихильники проросійської орієнтації (до неї також входила нечисельна група студентів-рутенців, які орієнтувалися на Австро-Угорщину та вважали галицьких українців окремим народом), а в другій, що ставила собі за мету матеріальну підтримку своїх членів, – як русофіли, так і народовці. Проте поступово відбувся остаточний поділ: русофіли зосередилися в «Академічному кружку», народовці – у «Дружньому лихварі» [73, с. 182]. З часом студентські громади народовського спрямування здобули першість та перебрали на себе роль каталізатора національно-визвольних ідей українського студентства Східної Галичини.

Радикально налаштовані студенти та молодь народовської орієнтації об'єднувалися навколо «Дружнього лихваря», який у 1882 р. було перейменовано на «Академічне братство». Саме це товариство упродовж 1880-х рр. було найвпливовішою організацією українського студентства у Східній Галичині [28, с. 12].

Влітку 1884 року при «Академічному Братстві» починає діяти «Мандрівний комітет», члени якого на час літніх та зимових канікул, організовували похідні групи для культурно-просвітницької роботи серед сільського населення Східної Галичини [3, с. 40].

Для галицьких українців 90-ті роки XIX ст. були періодом, коли в суспільстві помітно зростає політична активність, а також завершилося формування основних політичних партій. Значну роль у цих процесах відігравала українська студентська молодь. Насамперед, це стосується студентів, які на початку 90-х рр. об'єднувалися у товаристві «Академічне братство». Наявність у товаристві прихильників радикальної та народовської течій, водночас гостре протистояння між радикальною партією та старшими народовцями зумовили вихід у 1891 р. з «Академічного братства» студентів-народовців. Переважаючи радикалів чисельно, вони не бажали миритися із роллю опозиції, тож на початку 1892 р. заснували окреме товариство під

назвою «Ватра». За досить короткий час ця організація при моральній та матеріальній підтримці народівців зайняла провідні позиції серед українських студентських товариств [28, с. 14].

Основними завданнями студентського товариства «Ватра» було: утримувати своїми силами читальну та бібліотеку; проводити літературні та наукові заходи; організовувати літературні, наукові та театральні зібрання; допомагати матеріально своїм членам. Кожен дійсний (звичайний) член Товариства був зобов'язаний сплачувати членські внески.

Вищими органами управління Товариства були Загальні збори, які скликалися щороку та Виділ, що обирався на передуючих Загальним зборам Передвиборчих зборах [230, арк. 2]. У разі потреби Виділ міг скликати надзвичайні Загальні збори.

Згідно §22 Статуту Товариства «Виділ мав право: управляти справами Товариства відповідно до цілей та завдань, а також положень даного Статуту; приймати та виключати членів організації, вносячи відповідні подання на Загальні збори; скликати Загальні збори Товариства та виконувати їх ухвали; звітувати перед Загальними зборами про свою діяльність [230, арк. 3]. У випадку ліквідації Товариства усе майно повинно було перейти до Товариства ім. Шевченка або Товариства «Просвіта у Львові» [230, арк. 4].

На початку ХХ ст. українські студенти посідали важливе місце у діяльності галицьких політичних партій. Насамперед, це відноситься до УСДП. Партія, що виникла на рубежі ХІХ – ХХ ст., не маючи достатньої кількості загальноновизнаних діячів, на перших порах значною мірою поповнювала свої ряди за рахунок студентства. Саме його позиція змусила керівництво УСДП у 1907 р. вийти з-під контролю польських соціал-демократів. Не меншим авторитетом користувалися студенти і в УРП. Студенти, що підтримували ідеї радикальної партії, на початку ХХ ст. завдяки своїй активності займали досить значні позиції як у середовищі молоді, так і серед членів радикальної партії [28, с. 15].

Конкуренція між Ватрою та Академічним братством послаблювала

обидва товариства, щораз гучнішими ставали голоси про необхідність об'єднання і так досить малих сил. Швидкий кінець «нової ери» полегшив об'єднавчий діалог. Внаслідок злиття Академічного братства та Ватри 26 січня 1896 р. постало нове товариство – «Академічна громада». Із ним пов'язана найактивніша фаза українського студентського руху в Габсбурзькій монархії: яка вплинула на увесь політичний клімат в українській громадськості Галичини на початку ХХ ст. [103, с. 318–319].

13 липня 1899 р. Академічна громада скликала перші загальні збори українських студентів всієї Австрії у Львові. Ці збори стали початком багаторічного руху українських академічних кіл за відкриття українського університету у Львові.

Значно спокійніше складалося життя українських студентських товариств Львівської політехніки, бо тут панувала набагато ліберальніша атмосфера. Для політичних конфліктів на етнічному ґрунті бракувало благодатного середовища, яке в університеті забезпечували суспільні науки. Політичні ідеї генерувалися саме в колі юристів та представників суспільних наук. У технічній вищій школі такі ідеї могли в найкращому разі розраховувати на критичні рефлексії, окрім того, люди з технічним мисленням намагалися розглядати політичні питання предметно [103, с. 324].

У Політехніці українське освітнє та культурне товариство «Основа» було засноване щойно у 1898 році, бо українців там навчалось дуже мало. У середньому Основа налічувала близько 50 членів. Для них товариство утримувало власну бібліотеку та науковий гурток. Окрім того, Основа видавала українською мовою підручники з технічних дисциплін і надавала матеріальну підтримку своїм членам. Діяльність наукового гуртка полягала в організації доповідей і дискусій, а також у наданні допомоги в навчанні. Доповіді члени товариства присвячували професійним та загальноосвітнім темам [103, с. 324–325].

Ще одним, щоправда малочисленим об'єднанням українських студентів на початку ХХ століття стала «Медична Громада», яка буда заснована

у 1910 році та діяла практично до початку Другої світової війни. Подібно до інших академічних товариств студентської молоді, основними напрямками діяльності Медичної Громади були видання профільних медичних часописів, публікація наукових статей, організація та утримання бібліотеки, налагодження відносин та співпраця з іншими студентськими товариствами, організація наукових, культурно-просвітницьких та громадських заходів, політичних дискусій, матеріальна підтримка студентів тощо.

Поступ у самоорганізації українського суспільства серед іншого виявлявся і в тому, що від початку ХХ ст. це суспільство турбувалося про соціальний захист свого студентства. В 1906 р. було засноване товариство підтримки українських студентів – «Українська (руська) академічна поміч». Членами товариства були як ті, що підтримували його діяльність, так і самі студенти. Студенти, які платили членські внески, мали право в обґрунтованих випадках просити в товариства позику. Повернути її мали після студій, а по можливості ще під час навчання. Особливою метою Української академічної помічі була підтримка виключених через політичну активність студентів Львівського університету. Ще у 1901 р., під час сецесії українських студентів Львівського університету, Національний Комітет Української національно-демократичної партії вирішив заснувати т. зв. сецесійний фонд, який давав змогу українським студентам продовжити навчання в інших університетах монархії чи за кордоном [103, с. 328–329].

Окрім політичних інституцій, підтримкою студентської молоді займалися українські освітні товариства Учительська Громада та Краєвий Шкільний Союз. Під патронатом НТШ постав у 1906 р. Академічний дім — гуртожиток для українських студентів Львова.

Що далі просувався розвиток студентських організацій, то нагальнішим ставало питання заснування асоціації студентських товариств. На Першому конгресі українських студентів у 1909 р. його делегати заснували Український Студентський Союз, який охоплював українських студентів усіх вищих шкіл Австрії, а також майже усі їхні організації. Його центр був у Львові,

в окружних містах Східної Галичини було 38 секцій (філій), до яких, відповідно до місця народження, належали українські студенти [103, с. 330].

Заснований 1909 р. як загальностудентська організація для Східної Галичини, об'єднував студентів не за місцем навчання, а за місцем проживання. Його метою була культурно-освітня робота серед населення: сприяння заснуванню шкіл, читання лекцій, організація курсів, аматорських гуртків, читалень. Основний акцент у своїй роботі робив на заснуванні секцій у містах та повітах Східної Галичини.

Як було зазначено в Інструкції Головної Ради Українського Студентського Союзу у Львові «завдання секції полягало у політичній підготовці студентства до завершення повного політичного визволення» [236, арк. 8]. У спеціально виданому 15 січні 1913 року просвітницькою комісією Українського студентського союзу «Обіжнику для секцій» зазначалось, що «просвітницьку діяльність секції УСС повинні були вести у відповідності із діяльністю філій Просвіти» [236, арк. 9].

Напередодні Першої світової війни в Австрії налічувалось 16 українських академічних товариств, 14 з них входили до Українського Студентського Союзу. Безпосередньо у Львові було вісім товариств: «Українська академічна поміч – загальне товариство допомоги українським студентам; «Академічна громада» – студенти університету; «Кружок правників» – студенти юридичного факультету; «Медична громада» – студенти медицини; «Основа» – студенти Політехніки; «Ватра» – студенти Львівської ветеринарної академії; «Україна» – спортивне товариство українських студентів; «Бандурист» – студентське співоче товариство [103, с. 331].

В умовах польсько-українського протистояння за створення українського університету польська громада використовувала боротьбу із соціалізмом для придушення будь-яких проявів самостійного українського академічного життя. [8, с. 11]. Зокрема зазнало утисків з боку польської влади засноване 1930 року з метою організації наукового життя студентів Товариство українських студентів «Молода громада» у м. Перемишль. Товариство об'єднувало українських

студентів, надавало їм матеріальну допомогу, брало участь в культурному та політичному житті. На Загальних зборах Товариства була розроблена інструкція щодо діяльності гуртків, філій та секцій у повітах та координації їх діяльності [242].

Студентські товариства сприяли формуванню національної свідомості молоді інтелігенції. З їхнього середовища вийшла ціла плеяда видатних громадсько-політичних і культурних діячів Східної Галичини XIX – початку XX ст.: І. Франко, К. Левицький, Є. Петрушевич, Є. Олесницький, К. Трильовський, Л. Цегельський, С. Федак, В. Охримович, М. Ганкевич, В. Гнатюк, С. Томашівський та багато інших особистостей [87, с. 277].

Активна діяльність студентських товариств та фахових гуртків, робота яких була перервана війною та боротьбою за український університет, відновлюється з 1926 р., а на початку 30-х років у Польщі діяло 98 українських студентських товариств із яких 33 товариства були університетських і 65 провінційних. Більшість з них входили до Союзу Українських Студентських Організацій Польщі, який постав на місці Українського Студентського Союзу [3, с. 52].

Із 98 українських студентських товариств у Львові діяло 22 товариства, але тільки 4 мали власні статuti, які були затверджені Радою і ректором вищих навчальних закладів. Це були товариство студентів-техніків «Основа» (257 чоловік), студентів-медиків «Медична Громада» (71 чоловік.), студентів-ветеринарів «Ватра» (56 чол.) і студентів-католиків «Обнова». Інші товариства були фахові і діяли при «Товаристві прихильників освіти як: «Правнича Громада» (226 чоловік), «Торговельник» (168 чоловік), «Секція Студенток» (102 чоловік), «Гурток студентів-україністів» (82 чоловік), «Український Спортивний Студентський Клуб», «Гурток природників» (29), «Гурток географів», «Гурток прихильників книжки» (45 чоловік); філії — «Товариства наукових викладів ім. П. Могили (70 чоловік), «Студентський кружок «Рідної школи» (328 чоловік), «Кредитно-кооперативна Студентська щадниця», «Товариство «Відродження». жіночий кружок від «Товариства наукових

викладів ім. П. Могили» ім. Л. Українки і музикально-хоровий гурток товариства «Бандурист» [3, с. 52].

Товариство «Обнова» було створене на початку 1930 р. і ставило перед собою за мету виховання українського студентства в дусі християнської моралі. Основу товариства склали студенти-богослови середніх та вищих духовних закладів, а також світська студентська молодь, яка дотримувалась заповідей Ісуса Христа [3, с. 53].

З 1934 р. Товариство «Обнова» входило до Міжнародного Союзу Католицьких Студентів «Пакс Романа», який діяв з 1921 р. і об'єднував на 1939 р. у своїх рядах студентів-католиків з 46 країн світу. Крім того «Обнова» входила і до Міжслов'янської Студентської Католицької Федерації «Славія Католика». Принцип членства у цих міжнародних студентських організаціях базувався не по державній, а по національній приналежності, що мало велике значення для українців Галичини. Кожного року обидві ці міжнародні організації проводили конгреси, щораз в іншій країні. В цих конгресах приймали участь і делегації від «Обнови». Це сприяло християнському єднанню молоді Галичини з представниками інших націй [3, с. 53].

Отже, підсумовуючи роботу студентських товариств Східної Галичини, можна з упевненістю констатувати їх значну роль у національно-державному розвитку. Їх плідна діяльність та високий організаційний рівень зумовили суттєве піднесення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях.

3.3 Історико-правові засади діяльності молодіжних спортивно-просвітницьких товариств Східної Галичини кінця XIX – першої половини XX століття

Поява українських молодіжних товариств у Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. була зумовлена важким соціально-економічним та політичним становищем українців-галичан в умовах австро-угорського, а згодом польського панування.

Важкий соціально-економічний гніт перетворив Галичину в сировинний придаток Австро-Угорської імперії з дешевою робочою силою і злиденим матеріальним становищем українського населення. В пошуках кращого життя тисячі галичан-українців змушені були покидати рідний край і шукати кращої долі за межами Галичини.

Безправне політичне становище посилювало і національний гніт, а особливо в справі української мови і культури, яка переслідувалась і витіснялась з усіх сфер її вжитку. Це, у свою чергу, відбивалося на морально-етичній поведінці українського населення

Неграмотність у переважній більшості повітів Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств становила понад 80%, а в ряді повітів понад 90% [18].

Суцільна неграмотність серед населення Галичини, а особливо серед молоді, вела до моральної і культурної деградації українського населення. За даними Міністерства внутрішніх справ на початок 90-х років XIX ст. українці Галичини, які становили понад 70% усього населення краю, давали третину всіх злочинів, які мали місце в Австро-Угорській імперії. Найбільш поширеними злочинами були: пияцтво – 90%, проституція – 88%, бродяжництво – 86%, посягання на честь і гідність людини – 68%, навмисні тілесні пошкодження – 74% тощо [19].

Таке становище української молоді вимагало від прогресивної

української інтелігенції негайних кардинальних заходів у питанні виховання української молоді в національному дусі.

Саме ці завдання і повинні були виконувати українські молодіжні та студентські товариства.

Ситуація в Галичині, починаючи з 60-х років XIX століття свідчила про піднесення національного життя, активізацію народних мас, звернення до духовних цінностей, до витоків власної культури. Це виражалось зокрема, в появі низки громадських, освітніх та культурно-просвітницьких суспільних організацій: «Руської бесіди», «Просвіти», Наукового Товариства ім. Шевченка, Товариства «Рідна школа» тощо. Активним виразником цього процесу стало і перше гімнастичне товариство «Сокіл», засноване в лютому 1894 року, яке стало «способом підняття народної свідомості, визволення з-під імперського гніту» [137, с. 23].

Установчі збори товариства «Сокіл» відбулися 17 липня 1892 року у Львові. «На зборах із доповіддю про статут товариства виступив В. Лаврівський, а щодо його назви розглядалися різні пропозиції: «Січ», «Львівська січ», «Галицький лев», «Руський лев», «Український лев». Згодом учасники зборів погодилися з назвою «Сокіл» як всеслов'янською ідеєю [102, с. 126].

Статут гімнастичного товариства «Сокіл» був складений у грудні 1892 року, а затверджений остаточно Міністерством внутрішніх справ Австро-Угорщини і Галицьким губернаторством у 1893 році. Документ вирізнявся доволі чіткою правовою основою та кореспондував зі статутами інших товариств культурно-просвітницького характеру. Місцем базування Товариства було м. Львів. Товариство мало власний прапор (лев у синьому полі – авт.) і девіз («Бодрімось» – авт.).

Окрім суто спортивних задач, а саме виховання своїх членів в дусі фізичного і духовного розвитку, товариство «Сокіл» дбало про національно-патріотичне виховання молоді. У товаристві діяли організаційна, технічна, пожежна, спортивна та культосвітня секції.

Керівним органом Товариства були Загальні збори, які скликались за вимогою Старшини товариства один раз на рік. У разі потреби та ж Старшина могла ініціювати скликання (за побажанням 5-ї частини всіх членів) Надзвичайні збори товариства. Загальні збори мали право вирішувати усі справи товариства, окрім прийняття і виключення членів. На Загальних зборах обирали Голову товариства, першого і другого заступника, членів Старшини, 3-х заступників Виділу, 3-х настоятелів вправ і 3-х контролерів, приймали бюджет на рік, вносили ухвали про зміну статуту, вирішували питання купівлі-продажу нерухомості, створення та ліквідації філій товариства. Старшина складалась з голови, 2-х його заступників і 9 членів – разом 12 членів. Старшина товариства збиралась на наради один раз на місяць. Для легітимності ухвали Старшини необхідна була присутність як мінімум 6 членів і Голови товариства або його заступника. Старшина вибирала з-поміж себе справника (адміністратора – авт.) і скарбника [215, арк. 12].

Усі спори в товаристві, як і більшості інших подібних інституціях, вирішував Мирний суд.

Товариство ліквідовувалось рішенням Загальних Зборів за згодою 3/4 усіх членів [215, арк. 13].

На початку ХХ століття Товариство суттєво розширило свою діяльність. Загалом діяло 11 секцій та комісій. «Сокільсько-січова ідея мала таке велике суспільно-національне значення, що охопила найширші маси народу, і невдовзі стає могутнім чинником національно-педагогічної ваги...Ця перспектива масового охоплення українського галичанства сокільсько-січовою ідеєю підтверджувалася статистичними організаційними показниками. Коли в 1903 р. у краї «Січей» було 20, «Соколів» – 4, то на початок 1904 р. відповідно – 122 і 88, тобто 208 організацій, або ріст у 9 разів [154, с. 86].

У зв'язку з ростом сокільських осередків, а також створення в протиположності радикальним «Січам» власних «Січей», які підпорядковувались Верховній Сокільській Старшині у Львові, «Сокол» у кінці 1905 року змінює статут і прибирає назву «Сокол-Батько» [3, с. 14].

На червень 1914 року товариство нараховувало 974 осередки і 32700 членів [3, с. 14].

Виразом такої практичної співпраці й діяльності у найскладніший період історії Української держави – Перша світова війна – стали Легіон УСС та УГА. [22, с. 19].

В період Першої Світової війни практично усі учасники Товариства зголосились на вступ в Легіон Українських Січових Стрільців. Також активно діяли в добу національно-визвольних змагань, зокрема і в УГА.

У 20-х роках характер діяльності товариства порівняно з довоєнним не змінився. На зміну австро-угорському пануванню приходить польський окупаційний режим, який продовжує асиміляційну політику своїх попередників ще жорстокішими методами. «Соколу» як і іншим українським молодіжним товариствам доводилось у нелегких умовах протистояти польському шовінізму.

Польська окупаційна влада тримала під особливим наглядом українські громадські організації, у тому числі «Сокіл», переслідувала, забороняла створювати й розпускала їх за будь-яких причин. У 1922 році з 52 товариств польська влада в Західній Україні ліквідувала 21 [154, с. 133].

У жовтні 1932 року польський сейм прийняв новий «Закон про товариства», який встановлював віковий ценз для бажаючих бути членом будь-яких товариств. Тепер дійсним членом товариства могла бути особа, якій виповнилось 18 років... Крім того, новий закон забороняв усім українським молодіжним товариствам займатись одночасно спортивною і пожежною справою. Вони змушені були забирати якийсь один вид діяльності: якщо спортивний – то необхідно було погоджувати програму діяльності з Державним відділом фізичного виховання і військової підготовки, а пожежну справу – з Державним відділом пожежної безпеки ім. св. Флоріана. У зв'язку із цим «Сокіл» наприкінці 1932 року переходить на нові статuti і прибирає назву «Руханково-гімнастичне товариство Сокіл» [3, с. 15].

З 1933 р. впроваджено триступеневу організацію товариства: гнізда, повітові (окружні) осередки й централія «Сокола-Батька». Для здобуття

першості серед сокільських гнізд краю розроблено оргвідділом центрального проводу «Сокола-Батька» певні вимоги суперництва. Старшина сокільського гнізда зобов'язувалася щоквартально подавати до «Сокола-Батька» звіти, до яких входило 19 вимог - питань окремо на кожний місяць року. Водночас, розроблено програму діяльності Старшини гнізда, голови, інструктора, начальника, вихователя, скарбника, господаря [154, с. 138].

Польський окупаційний режим, втілюючи політичну програму полонізації та колонізації західних земель України, наляканий значним зростанням національної свідомості галицьких українців, особливо молоді в масових гімнастичних товариствах, спортивних клубах, вдається до відкритих репресій. У 1930 р. влада проводить відому так звану криваву пацифікацію (умиротворення) на східних «кресах» (окраїнах), у тому ж році забороняє діяльність і ліквідує молодіжне гімнастично-патріотичне товариство «Пласт», а наприкінці 1934 р. своїми новими законами про товариства і спорт обмежує діяльність сокільських організацій. Це підтверджує кількість сокільських товариств і новий закон МВС Польщі про Союз Пожежної Сторожі 1935 р. Зокрема, якщо 1929 р. у Східній Галичині налічувалась найбільша кількість сокільських гнізд - 586, то після прийняття згаданого закону 1935 р. їх залишилось лише 182. Взагалі, коли у довоєнний період у 974 товариствах «Сокола-Батька» налічувалось приблизно 33 тис. членів, то 1936 р. їх було вже лише 23 тис. [154, с. 159].

У цьому контексті привертає увагу виданий єдиний статут МВС для пожежних товариств Польщі від 14 січня 1935 р., який значно спричинився до скорочення кількості сокільських гнізд, утруднював вільний розвиток українського сокільства на терені Галичини [154, с. 159].

Згідно з новоприйнятим статутом усі пожежні товариства повинні бути підпорядковані Союзу Пожежної Сторожі Речі Посполитої. За новим статутом польської пожежної сторожі, створюючи по селах відповідні товариства, відтягували б українську молодь від сокільських товариств. Виходячи з вимог нових законів про товариства, спорт, пожежну охорону, Старшина «Сокола-

Батька» на загальних зборах Товариства в квітні 1934 р. змінила статут і передала його за посередництвом старости Львова до Воєводства, але міський староста передав його лише через рік, хоч «Сокол-Батько» письмово постійно нагадував про це. Тільки 3 липня 1935 року статут з добрим відгуками було передано до МВС Польщі. Між іншим, з 1 червня 1935 року почав діяти Закон МВС про пожежництво, який виключав від протипожежної діяльності близько 200 сільських сокільських гнізд та лугових товариств, що діяли на протилежних статутах, і які влада постійно розв'язувала [154, с. 160]. «Один із законів МВС Польщі 1935 року про пожежництво повністю паралізував існування і діяльність сільських пожежно-руханкових сокільських гнізд» [31, арк. 31]. Тому централь «Сокола-Батька» у Львові розіслала по всіх по всіх товариствах краю інструкцію, щоб вони до 1 червня 1935 р. прийняли новий статут, де б замінили назву «пожарно-гімнастичні» на «спортивно-гімнастичні» товариства. Ця акція «Сокола-Батька» була скерована на те, щоб зберегти українські сокільські товариства від впливу польської шовіністичної ідеології. Товариство вже два роки чекало затвердження державною владою нового статуту, оскільки ніде не можна було заснувати нові [154, с. 160].

Практичній реалізації національної ідеї, відродженню забутих традицій Запорозької Січі українського народу, його основного на той час складу – селянства – значно спричинилися гімнастично–пожежні товариства «Січ». Традиції козацької боротьби за волю України жили в історії, піснях, але на практиці заборонялися й забувалися. Імперські окупаційні режими як на сході, так і на заході України пильно стежили, щоб національні історичні традиції козацької Січі не відродилися і не вкоренилися в українському народі. І хоч до заснування «Січей» в Галичині вже існували українські руханково-пожежні, а потім і спортивні товариства «Сокіл» (від 1891 р.) за польським і чеським зразком, але вони у своїй діяльності переважно обмежувалися на інтелігенцію та мало були поширені по селах і серед селян до деякої міри були їм незрозумілі всеслов'янські ідеї сокільства. «Січі» не лише пробудили до нового життя заляканих окупантами українських селян, інтелігенцію – недавніх

невільників, а й продовжували демократичні традиції славного Запоріжжя, де їх девізом були слова «Один за всіх, усі за одного!», воля народу – найкращий закон [154, с. 209–210].

Пожежно-руханкове товариство «Січ» було другим за чисельністю молодіжним товариством у Галичині. «Січ» заснував 5 травня 1900 року в с. Заваллі Снятинського повіту Станіславського воєводства коломийський адвокат, відомий діяч Української радикальної партії Кирило Трильовський [3, с. 16]. Зазначимо, що філії товариства діяли не тільки в Галичині, але й на Буковині та Закарпатті.

Для досягнення цієї мети статутом товариства були передбачені конкретні практичні заходи. Зокрема, придбання спорядження, вправи з прикладами, гімнастичні й атлетичні забави, влаштування публічних гімнастичних виступів, вокальних, декламаторських вистав, танців, забав, свят, а також утримання читалень, бібліотек, гуртків для неписьменних, хору, оркестру. Кожне товариство намагалось протягом року підготувати і дати щонайменше один січовий фестин, поєднаний з масовими січовими гімнастичними вправами [154, с. 223].

Якщо «Сокіл» тісно співпрацював з Греко-Католицькою Церквою, то січовики мали виключно світський характер і доступ духовних осіб до товариства був їм заборонений. В Статуті «Січі» було записано, що «членом Січі може бути лише світський українець і українка» [121, с. 25].

Не дивлячись, що Товариство створювалось, як пожежне, головними його цілями та задачами було «атлетична і просвітницька діяльність» [249, арк. 2]. Керівними органами товариства, як і у «Соколі», були Загальні збори і Старшина.

Цікавим нововведенням у Статуті було те, що «Старшина розділяла усіх дійсних членів Товариства на 4 «чети» (відділи – авт.). В обов'язки першої чети входило збереження майна громадян при пожежах та стихійних лихах. Друга чета забезпечувала якнайшвидше гасіння пожежі. Третя – займалась ресурсним

забезпеченням при гасінні пожежі (зокрема, забезпечення водою) Четверта чета відповідала за охорону майна від мародерів і злодіїв [249, арк. 4].

В організаційній побудові 20 місцевих осередків (кошів) склали повітову Січ і мали свою січову раду, яку очолював повітовий отаман. Автономні повітові Січі входили до Січового Союзу, на чолі якого стояла Головна Січова Команда. Головна Січова Команда і повітові отамани обирали генерального отамана [3, с. 17].

З'їзд «Січей» ухвалив таку структуру січової організації: Український Січовий Союз – це усі руханково–пожежні товариства «Січ» і «Українські Січові Стрільці», які стоять на засадах, що їх членом може бути українець, українка світського стану. Завданням Українського Січового Союзу є дотримання одностайності у січовому і стрілецькому русі та поширення його. УСС виконує ці функції за допомогою січових з'їздів, Крайової Січової Ради й Генеральної січової Старшини [154, с. 217–228].

1. Крайовий січовий з'їзд – це збори делегатів усіх товариств, Повітових Січових Рад і товариств «Українські Січові Стрільці». Згадані товариства висилають на з'їзд по два делегати з відповідними повноваженнями, крім цього участь у ньому бере кожний повітовий отаман або повітовий осаул. Крайовий січовий з'їзд збирається на вимогу Генеральної Старшини найменше раз на три роки. Місце з'їзду визначає Генеральна Січова Старшина.

2. Крайова Січова Рада складається з повітових і з членів Генеральної Старшини. Рада збирається щороку восени, щоб звітувати про січовий рух, складає плани подальшої роботи, вибирає Генеральну Старшину. Крайову Січову Раду скликає Генеральна Старшина при виняткових обставинах.

3. Генеральна Січова Старшина. До неї належать генеральний отаман, генеральний осаул, генеральний писар, генеральний скарбник, генеральний обозний і два генеральні чотарі.

Генеральну Січову Старшину вибирає один раз на рік восени Крайова Січова Рада з членів, що належать до самостійний «Січей» або товариства «Українські Січові Стрільці». Члени Генеральної Старшини не беруть участі у

цих виборах. Рішення Старшини є законні, коли є наявні хоча б четверо членів. На випадок рівності голосів у якійсь справі питання вирішує головуючий засідання. Генеральний скарбник організовує фінансову, генеральний обозний – технічну секції.

Відповідно до потреби Старшина може творити нові секції. Кожна секція складається з довільної кількості членів, яку затверджує Генеральна Старшина. Для набуття законності рішення секції потрібна наявність найменше трьох її членів [154, с. 228].

4. Повітова Січова Рада складається з усіх кошових «Січей» і товариств «Українці Січові Стрільці» одного судового повіту. Вона вибирає Повітову Січову Старшину з дев'яти членів. Повітові – отаман, осавул, писар, скарбник, обозний, та чотири четарі. Члени цієї Старшини повинні проживати в одному повіті.

5. Майно Українського Січового Союзу. Кожна «Січ» зобов'язана платити до каси УСС найменше дві корони щорічно. Кожний січовик повинен сплачувати одну корону і двадцять сотиків щорічно на січову газету «Січові Вісти» [154, с. 229].

Виникнення «Соколів» і «Січей» було виявом прагнення до організованості, національного усвідомлення і плекання духовних і фізичних якостей. Формою й подекуди змістом цей рух спершу майже не відрізнявся від сокільського руху інших слов'ян, зокрема чехів і поляків. Але з року в рік українські січово-сокільські товариства, гуртуючи овіяну козацьким романтизмом молодь, прокладали шлях до відродження рідного війська, виховували кадри [154, с. 255].

Польська окупаційна влада упродовж 1921-1925 років забороняла діяльність та розпускала товариства «Січ», вбачаючи в них подальшу велику небезпеку для держави. У травні 1926 р. влада заборонила існування повітової «Січі» у Львові, яка діяла тут від 1909 року. Старшина повітової «Січі» в цих несприятливих умовах, маючи довоєнний досвід і повернувшись до краю з поля боротьби за державність, зуміла знайти вихід з такої ситуації [154, с. 468].

Старшина львівської повітової «Січі», щоб повернути втрати та зберегти основи організації, ще весною 1925 р. склала новий статут і внесла його для затвердження уряду під трьома назвами: «Січ», «Луг» і «Братство». Влада затвердила статут «Лугу», що його висунули члени-заявники першого товариства громадян с. Підберезці Львівського повіту 25 березня 1925 року. На руїнах «Січей» було створено нову лугову організацію, яка швидко поширилася в краї. Адже назва товариства була пов'язана з історичними традиціями Козаччини, оскільки давня історія Січі починалася з Великого Лугу. Таким чином ідея передвоєнної січової організації, скристалізована, перевірена й розвинена у воєнні роки, мала в умовах польської окупації проникнути у лави лугової організації [254, с. 468].

Статут товариства «Луг» повторював зміст роботи січової організації.

1. Культурно-освітня робота: організація виступів-лекцій, доповідей, аматорських вистав, курсів для неграмотних;
2. Утримання бібліотек, читалень;
3. Утримання хору;
4. Проведення гімнастики на приладах і вільних вправ на повітрі;
5. Утримання футбольної команди;
6. Навчання плавання, ходьби, бігу, стрибків;
7. Проведення фестинів і забав;
8. Проведення гімнастичних, освітніх і пожежних курсів;

Товариство охоплювало переважно якнайширші маси сільської молоді, якій треба було прищепити навички до дисципліни й дати початковий військовий вишкіл [32, арк. 20].

В травні 1931 р., найважчий рік існування Товариства, провід лугового руху провів переговори з МВС Польщі, що визначили новий етап в історії Лугової організації й дали імпульс до життя і подальшого розвитку лугового руху. Згідно з новим статутом затвердженим владою 17 березня 1932 р., товариство отримало назву «Українське руханково-спортивне товариство «Луг», а його головний орган «Великий Луг» з осідком у Львові. Прийняті статuti давали можливість не лише засновувати нові товариства по всіх українських селах і містах а й вести роботу інтенсивніше, створювати чітку структуру, офіційні лугові центри: місцеві, повітові, окружні. Лугові товариства поширилися на Львівське, Станіславське і Тернопільське воєводства, їм

дозволялося мати повітові й місцеві філії, вільно носити луговий однострій. Мета товариства – фізичне та моральне виховання молоді. Членами товариства могла бути нешкільна молодь, а молодь віком 14-18 років тільки за згодою батьків і опікунів, без права голосу на виборах. Усі повинні з'являтися на вправи, пописи (свята) у спортивних одностроях. Матеріальні засоби товариства склалися зі вступних і членських внесків, пожертвувань та різних заходів, як-от: вистав, концертів, лекцій, фестинів та забав. Товариство як головне, окружне, повітове, місцеве мало право придбати у свою власність будинку, площі для вправ. На 30 членів товариства обирався на загальних зборах відпоручик (голова товариства).

Окружна організація «Лугу» могла бути організована при умові існування трьох повітових товариств, повітове – за діяльності трьох місцевих осередків, а місцевий «Луг» – за наявності 10 членів – засновників товариства [33, арк. 40; 34, арк. 58–59].

Отже товариство «Луг», як і «Сокіл» у 30-х роках діє як руханково-спортивне товариство і виконує ті ж національно-соціальні завдання, що і «Січ» та «Сокіл» [3, с. 20].

На вересень 1939 року налічувалось 934 лугових осередків, які об'єднували понад 30 тисяч осіб [35, арк. 9].

Перед Першою Світовою війною у Галичині діяло близько 900 сокільських гнізд і понад 1000 «Січей» [82, с. 27]. Сама ж військово-політична ідея, як вважають дослідники зародилась у 1900 році. Однією з перших організацій, в якій матеріалізувалася ця ідея, був таємний мілітарний гурток у Львові. В цьому ж місті 1911 р. учні середніх шкіл створили також таємний гурток «Пласт» – для ознайомлення з військовою справою.

Метою пластунських організацій було всебічне патріотичне виховання молоді, підготовка її до боротьби за незалежність України.

Характерною особливістю діяльності Пласту було те, що на противагу «Соколам» і «Січам», які охоплювали переважно дорослу молодь з 18 років, Пласт починав формування особистих і національних ознак характеру ще в

дошкільному і шкільному віці. На той час, в умовах політики денаціоналізації, це було надзвичайно важливо, оскільки австрійська, а потім і польська державні школи, починаючи з дитячого віку, отруювали дитячі душі чужою мовою, культурою, історією. Тому Пласт проводив усю навчально-виховну роботу виключно і поза межами школи. «Тільки цілковите відмежування Пласту від школи може щойно виявити правдиву практичну вартість Пласту і принести наглядні тривкі успіхи», – зазначалось у циркулярі Верховної Пластової Ради [154, с. 273].

Офіційною датою заснування Пласту вважають 12 квітня 1912 р., коли наймолодший викладач д-р О. Тисовський заснував у Львові в академічній гімназії таємний гурток «Пласт», який переніс у перший легальний пластовий курінь ім. П. Сагайдачного гімназійної молоді й став зав'язком Українського Пласту. Д-р О. Тисовський надавав передовсім перевагу вихованню міцного характеру, згідно зі скаутовою системою Баден-Пауела і, таким чином, сформував напрямок подальшого розвитку Українського Пластового Уладу [154, с. 284].

Для скоординування виховної діяльності «Пласту» 6-8 квітня 1913 року у Львові був скликаний перший з'їзд засновників товариства, на якому були сформовані пластові відділи у 16-ти місцевостях Східної Галичини [114, с. 7]. Згодом перший пластовий курінь переростає у масову молодіжну організацію.

Головними керівними органами Товариства «Пласт» були Верховний Пластовий З'їзд та Верховна Пластова Управа. Значна увага у Статуті приділялась секціям Товариства, які виконували ключову роль, так як на них покладалось завдання «формування місцевих пластових команд» [231, арк. 11] та проведення «агітаційної та пропагандистської роботи» [232, арк. 16] з метою формування в української молоді патріотизму та національної ідеології.

З остаточним заснуванням восени 1925 р. нової пластової структурної одиниці – Уладу Українських Старших Пластунів (УУСП), що об'єднував переважно студентів, абсолювентів, молоде греко-католицьке священство, вчителів, правників – молоду інтелігенцію, йде процес організації елітної

української молоді з колишніх пластунів – юнаків не лише Львова, а й інших міст Галичини. На час розв'язання в 1930 р. в краю налічувалося більше тридцяти пластових куренів УУСП [154, с. 299].

Наймолодшою організацією, що була причетна до фізичного, культурно-освітнього, національного та морального виховання української галицької молоді в останні довоєнні роки, був Союз Українського Поступової Молоді «Каменярі» (СУПМ). Становлення і розвиток СУПМ були зумовлені певними історичними подіями, що відбувалися в той час у Західній Україні. Це був період, коли польська влада після кривавої пацифікації («умиротворення») у вересні 1930 р. ліквідувала спортивно-виховне товариство «Пласт», а руханково-спортивна організація «Луг» переживала період розколу й двовладдя і була на межі самознищення. Серед робітничо-селянської молоді отримують поширення ідеї соціалізму, комунізму та інтернаціоналізму ініційовані діяльністю компартії та комсомолу Західної України. У молодіжних руханково-спортивних організаціях і клубах посилює активну діяльність УВО-ОУН [154, с. 494].

Власне, в цей історичний проміжок часу, а саме 3 грудня 1930 р. воєводський уряд у Львові затвердив статут СУПМ ім. М. Драгоманова «Каменярі», який розпочинає активну діяльність з січня 1933 р.. Пресовим органом товариства стає щомісячник «Каменярі», перший номер якого вийшов у січні 1933 р. Будучи партійною прибудовою Української Соціалістичної Радикальної Партії (УСРП), СУПМ «Каменярі» визнавав соціалістичні засади, був антиклерикальним у деяких повітах, виступав проти ОУН та її методів боротьби [154, с. 494].

Членом товариства міг бути хлопець чи дівчина української національності нешкільного віку за згодою батьків. Щодо вікових категорій товариство поділялося на три групи 14-18 років, 18-21 рік і 21 рік (члени-добродії). Згідно зі статутом Союз міг створювати свої філії по цілому краю. Місцеві осередки налічували не менше 10-15 чол. Керівництво Союзом здійснювала Рада у складі голови, заступника, секретаря, скарбника, бібліотекаря. Рада розподіляла між

собою обов'язки, повинна була збиратися один раз на тиждень в два тижні та засновувати при Союзі відповідні секції: руханково-спортивну, хорову, оркестр, аматорську, культурно-освітню [154, с. 494–495].

Для зміцнення Товариства Рада Союзу організовувала самопомогу членів для підвищення загальних і отримання фахових знань, засновувала приюти, дешеві харчевні, канікулярні табори. Для виховання молодого зміни при Раді Союзу існували секції «Молодих Каменярів» [154, с. 495].

Напередодні Другої світової війни найчисленнішими повітовими Союзами, що об'єднували від 10 до 30 місцевих товариств, були Коломия, Тернопіль, Рогатин, Городенка, Станіславів, Снятин, Тлумач, Сокаль. Від 6 до 10 товариств – Косів, Надвірна, Львів, Яворів, Самбір. І коли наприкінці травня 1933 р. у краю діяло 109 Союзів. 12 повітових і 254 місцевих Союзи об'єднували 13 245 членів, які займалися у 72 футбольних секціях, 67 волейбольних і 56 лижних секціях. При союзах працювали 112 драматичних гуртків, котрі дали 394 вистави а також 123 бібліотеки [154, с. 495].

З приходом радянської влади на західноукраїнські землі всі українські політичні партії, громадські об'єднання, в тому числі і молодіжні товариства, були заборонені як «буржуазно-націоналістичні».

Висновки до розділу 3

Проаналізовано специфіку діяльності культурно-просвітницьких інституцій. Серед яких: Товариство «Народний Дім», «Товариство ім. М. Качковського», Товариство «Руська бесіда», Товариство наукових викладів ім. П. Могили.

Охарактеризовано історико-правові засади діяльності найбільшого у Західній Україні культурно-просвітницького Товариства «Просвіта» та відзначена її вагома роль у національно-визвольному русі Східної Галичини. Показано формування розгалуженої мережі товариства, що сприяло залученню широких верств до участі у його функціонуванні та перетворення українців

краю у добре організовану спільноту, що чітко усвідомлювала національні потреби, прагнення та інтереси.

Акцентується увага на ініціюванні «Просвітою» створення низки кооперативних, громадських, освітньо-педагогічних, культурно-просвітницьких, студентських та молодіжних організацій, серед яких: «Сільський Господар», «Маслосоюз», «Народня Торговля», «Рідна Школа», «Руська Бесіда», «Союз Українок», «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» та багатьох інших.

Доведено, що становлення та функціонування культурно-освітніх товариств Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття мало на меті формування національно-культурної свідомості українського народу, а також забезпечення культурно-освітніх потреб крізь призму національно-патріотичного виховання. Управлінсько-правова структура культурно-освітніх інституцій була побудована в такий спосіб, щоб забезпечити максимальний ефект щодо вирішення культурних, освітніх та виховних проблем українського населення.

Порівнюючи статuti українських культурно-освітніх організацій, товариств та спілок, відзначаємо подібність між ними, як в плані підходу до складання, так і в аспекті висвітлення організаційно-управлінської структури. Це можна пояснити подібністю цілей та завдань вищезазначених установ та відповідністю їх створення чинному законодавству тих держав, на теренах яких у різний період діяли вітчизняні культурно-освітні інституції.

Обґрунтовано, що створення та діяльність українських студентських товариств та спілок зумовило піднесення національно-визвольного руху у другій половині XIX – початку XX ст. у Східній Галичині. Їх діяльність вплинула на масштабне національно-патріотичне піднесення, яке на початку XX ст. вилилось у процес побудови суверенної держави на західноукраїнських землях.

Доведено, що актуальність та значимість історико-правового аналізу становлення та діяльності українських студентських товариств та спілок у

Східній Галичині зумовлене тим, що по своєму змісту та формі вони являли собою організації культурно-просвітницького та наукового характеру. Досліджено діяльність таких студентських організацій як: Українське студентське товариство «Січ», «Академічний кружок», «Друг», «Дружній лихвар», «Академічне братство», «Ватра», «Академічна громада», «Основа», «Український студентський союз» тощо.

Зауважено, що в переважній більшості дані студентські товариства засновувались у провідних вузах Львова – таких як Львівський університету та Львівська політехніка.

Українські патріотичні сили задовго до початку Першої світової війни провели значну підготовчу роботу, спрямовану на військовий вишкіл, національно-патріотичне виховання української молоді. Найбільш яскраво це мало вираз у діяльності спортивно-просвітницьких товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг», Союз Українського Поступової Молоді «Каменярі» та інших. Численні статuti, «обіжники» (циркуляри – авт.) та «правильники» (устава – авт.) засвідчували належну правову основу функціонування товариств та відповідність їх організаційно-правової структури чинному законодавству.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснений історико-правовий аналіз становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття. З усіх висновків, зроблених у дослідженні, найбільш важливими є такі:

1. Відзначено фактичну нерозробленість проблеми становлення та функціонування українських громадських, наукових та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини другої половини XIX – першої половини XX століття в історико-правовому аспекті. Якщо історична складова є доволі помітною у розробках вітчизняних та зарубіжних учених, то юридична концептуалізація зазначеного предмета дослідження практично відсутня.

Встановлено, що джерельну базу дисертаційного дослідження склали: нормативно-правові акти Австрійської (Австро-Угорської) монархії, Західноукраїнської Народної Республіки та Польської держави, місцевих органів влади і управління Галицького краю, а також архівні джерела, що вперше уведені в науковий обіг. Проаналізовано фонди Центрального державного історичного архіву у Львові, Державних архівів Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей, у яких містяться документи, що проливають світло на процес їхнього юридичного закріплення та легалізації відповідно до чинного законодавства Австрії, Австро-Угорщини, Західноукраїнської Народної Республіки та Польщі, зокрема: статuti і регламенти, протоколи засідань, зборів, документи канцелярій головних управлінських структур організацій, матеріали про створення секцій, філій та комісій, звіти про діяльність, службове листування тощо.

2. Розкрито методологічну основу дисертаційного дослідження. Діалектичний метод дозволив окреслити особливе становище українських суспільних інституцій; історичний метод, спрямований на розкриття особливостей виникнення явища, вивчення умов його становлення та розвитку,

виокремлення основних тенденцій розвитку певних правових явищ та пошук, на основі отриманих знань, способів вирішення сучасних проблем; евристичний метод дав можливість провести детальну роботу з архівними фондами, відбір та обробку інформації, отриманої з архівних документів, формування на їхній основі цілісної історичної картини; порівняльно-правовий метод дозволив порівняти досліджувані інституції з інституціями подібного типу інших націй та етносів – синхронне порівняння, а при порівнянні з сучасними інституціями – діахронне; догматично-правовий та формально-логічний методи дозволили не лише визначити поняття суспільної інституції, громадської організації, громадського об'єднання, відмежувати різні види суспільних інституцій, але й, наприклад, визначити ключову передумову розвитку українських суспільних інституцій в Австро-Угорщині в другій половині XIX століття – конституційні акти; аксіологічний метод застосований для дослідження та визначення цінностей, на яких базується діяльність досліджуваних українських інституцій; формально-юридичний метод дозволив вивчити предмет дослідження в контексті нормативно-правового регулювання; герменевтичний метод, спрямований на пізнання дійсного змісту відповідної правової норми, що містяться як у нормативно-правових актах органів державної влади, так і в статутних документах досліджуваних інституцій.

У дисертації було використано системний підхід, що дав можливість сформулювати гіпотезу про формування в досліджуваній період українського громадянського суспільства Східної Галичини як певної системи і застосувати до неї прийоми та способи, що зазвичай застосовуються до дослідження соціальних систем. Так, зокрема, якщо розглядати її крізь призму системно-структурного методу, то якраз доцільним буде виділення певної структури цієї системи – зокрема через виділення громадської, наукової та культурно-освітньої підсистем. Ці підсистеми, відповідно, включають у себе громадські, наукові та культурно-освітні інституції. Своєю чергою, системно-функціональний метод дозволяє виокремити специфічні функції цих підсистем, дослідити причини їхнього утворення та завдання, які вони реалізовували,

будучи покликані до життя новопосталим українським громадянським суспільством Східної Галичини. Інституційний підхід передбачає комплексне осмислення ролі досліджуваних інституцій в суспільстві, їх вплив на правову систему. Інституційний підхід виходить, серед іншого, з тих засад, що відповідні суспільні потреби викликають до життя в суспільстві відповідні інституції.

3. Охарактеризовано передумови становлення та нормативно-правова основа функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття.

Висвітлено основні етапи становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття. Зокрема: перший етап, який охоплює початок національного відродження в Східній Галичині (1848 рік) і до моменту прийняття нової австрійської Конституції 1867 року; другий етап – оформлення конституційного законодавства та прийняття низки нормативно-правових актів, що регулюють діяльність та структуру організацій, товариств та спілок (1867 рік) до 90-их років XIX століття (початок створення політичних партій); третій етап розпочався із формування молодіжно-спортивного та студентського руху 90-х років XIX століття і тривав до фактичного розпаду Австро-Угорської імперії; четвертий (найкоротший) етап тривав у період існування Західноукраїнської Народної Республіки (1918–1919 рр.); п'ятий етап охоплював період міжвоєнної окупації Східної Галичини Польською державою (1919–1939 рр.).

Обґрунтовано, що становлення українських громадських, наукових та культурно-освітніх інституцій дає підстави говорити про формування громадянського суспільства у Східній Галичині, що, безперечно, зробило можливим проголошення на її теренах у листопаді 1918 року Західноукраїнської Народної Республіки.

4. З'ясовано, що починаючи із другої половини XIX століття в Австрійській імперії виникла низка українських громадських об'єднань, які ставили своїм завданням розвиток науки, культури, освіти та шкільництва, кооперації, доброчинності. Структуру громадських та інших організацій, товариств та спілок, чинне австрійське, українське та польське законодавство середини XIX – першої половини XX століття трактувало приблизно однаково. Статути організацій мали переважно уніфікований характер та відображали у своєму тексті: назву, мету та цілі діяльності; зазначення місця дислокації; склад товариства, а також права та обов'язки членів; способи утворення та функції органів управління організацій, товариств та спілок; особливості створення та діяльності філій, кружків та секцій товариства, їхню юрисдикцію, а також повноваження їхніх керівних органів; особливості роботи контрольної комісії, що здійснювала контроль-наглядові функції за всіма видами діяльності, яка була передбачена статутом; юридичну складову вирішення спорів; зовнішнє представництво товариства у відносинах із чинною владою та іншими політичними, суспільними та громадськими організаціями; час, спосіб та юридичні складові ліквідації товариства.

5. Розкрито правові засади діяльності українських наукових інституцій в Східній Галичині в другій половині XIX – першій половині XX століття на основі аналізу функціонування таких установ, як Галицько-руська матиця, Ставропігійський інститут та Наукове товариство імені Т. Шевченка. Особливістю діяльності Ставропігійського інституту було те, що дана установа діяла у двох площинах: світського правового поля Австро-Угорської імперії – як громадсько-культурне товариство, і канонічного церковного права – як релігійна інституція, яка у своєму внутрішньому житті керувалася наданими їй ще наприкінці XVI ст. Константинопольським патріархом і на початку XVIII ст. Апостольським престолом правилами ставропігії. Такий статус відрізняв Ставропігію від інших громадських інституцій Галичини. Протягом другої половини XIX – початку XX століття велась активна робота з упорядкування

Статуту Інституту з метою його вдосконалення та забезпечення правової відповідності чинному австрійському законодавству.

Констатовано, що Наукове товариство ім. Т. Шевченка сформувалося як унікальне явище в історії України. Дійсні члени Товариства реалізували ідею трансформації організації в потужну наукову академію. На цій стадії діяльності НТШ виплекало і згуртувало цілу плеяду вчених, що створили, зокрема, фундамент української правничої науки. З-поміж інших подібних йому наукових, громадських та культурно-просвітницьких організацій Східної Галичини НТШ помітно виділялось своїм науковим підходом до постійного вдосконалення організаційно-розпорядчих документів, що чітко прослідковується у аналізі статутів, який наведено у дисертації.

6. Проаналізовано діяльність низки освітньо-педагогічних товариств та спілок Східної Галичини в другій половині XIX – першій половині XX століття, визначено їхню організаційно-правову структуру українських освітньо-педагогічних товариств. Визначено, що функціонування такого роду організацій було спрямоване на формування національної та суспільної свідомості українського народу, а також на забезпечення належної освіти та виховання.

Робиться наголос на історико-правовому аналізі становлення та діяльності Українського Педагогічного Товариства «Рідна школа», яке за своїм змістом та формою являло собою першу українську освітньо-шкільну організацію. Товариство пройшло декілька етапів розвитку, кожен із яких характеризувався політичними, економічними, соціальними та правовими чинниками, які зумовлювали історичний розвиток на західноукраїнських землях.

Функціонування культурно-освітніх товариств Східної Галичини загалом та Українського Педагогічного Товариства «Рідна школа» зокрема було спрямоване на формування національної та суспільної свідомості українського народу, а також на забезпечення належної освіти та виховання. Організаційно-правова структура УПТ, а саме: управлінська ланка та місцеві осередки

Товариства, була побудована в такий спосіб, щоб забезпечити максимальне вирішення освітніх проблем українського населення в контексті розвитку початкової, середньої, а також вищої школи, надавати моральну і матеріальну допомогу вчителям, дітям, учням, студентам тощо.

7. Визначено специфіку управлінської структури українських культурно-просвітницьких організацій, товариств та спілок Східної Галичини.

Встановлено, що у 50-60-х роках XIX ст. в середовищі української інтелігенції переважали здебільшого москвофільські настрої, що зумовили появу низки культурно-освітніх товариств, зокрема таких як: Народний Дім, Товариство імені М. Качковського, Товариство «Руська бесіда», які своїм основним завданням вбачали організацію культурно-освітнього життя українців Східної Галичини та їх поступову русифікацію. Однак, на протипагу їм та задля пробудження й активізації національної свідомості було засноване товариство «Просвіта», яке багато зробило для розвитку українського шкільництва, ініціювало відкриття українських шкіл, висилало петиції з вимогою заснування кафедри української історії у Львівському університеті, рівноправності української мови у школах тощо.

Охарактеризовано історико-правові засади діяльності найбільшого у Західній Україні культурно-просвітницького товариства «Просвіта» та відзначено його помітні роль у національно-визвольному русі Східної Галичини. Вагомим успіхом «Просвіти» стало вдосконалення структури організації, розширення мережі товариства на місцях, а також потужна видавнича робота, особливо у сфері видання підручників для шкіл, що сприяло залученню широких верств до участі у його функціонуванні та об'єднання українців краю у добре організовану спільноту, що чітко усвідомлювала національні потреби, прагнення та інтереси.

Констатується факт, що міцні зв'язки «Просвіти» з Наддніпрянською Україною сприяли перетворенню Львова з центру національного відродження у центр українського духовного життя. Розподіл обов'язків всередині товариства

між окремими членами та утворення дрібних структурних одиниць – комісій, секцій, відділів – сприяли налагодженню успішної діяльності «Просвіти».

Досліджено, що кінець XIX – початок XX ст. був часом найбільшого піднесення «Просвіти», яка не лише охопила своїми структурами найвіддаленіші куточки Галичини й залучила до здобуття освіти більшість українського населення, але й зуміла зорієнтувати українців на розвиток власних економічних інституцій, організованих на засадах кооперації. У цей час «Просвіта» стала ініціатором заснування товариств «Сільський Господар», «Маслосоюз», «Народня Торговля», «Рідна Школа», «Руська Бесіда», «Союз Українок», «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» та багатьох інших, що стало підставою називати «Просвіту» матір'ю всіх вітчизняних інституцій.

Проаналізована діяльність Українського національного музею та Товариства наукових викладів ім. П. Могили. Ці організації діяли в першій половині XX століття та ставили за мету поширення серед українського населення наукових знань з різних сфер природознавства і суспільного життя шляхом видавничої, лекційної діяльності та створення філій. Діяльність організації мала помітний вплив на культурне й освітнє життя мешканців Західної України.

8. Проаналізовано особливості функціонування студентських товариств та спілок у другій половині XIX – першій половині XX ст. Охарактеризовано створення та діяльність українських студентських товариств та спілок, їхню роль у національно-державному розвитку на західноукраїнських землях.

Досліджено діяльність таких студентських організацій, як: Українське студентське товариство «Січ», «Академічний кружок», «Друг», «Дружній лихвар», «Академічне братство», «Ватра», «Академічна громада», «Основа», «Український студентський союз» тощо.

Доведено, що функціонування українських студентських товариств та спілок ґрунтувалось на правових засадах Статутів та рішеннях окупаційних органів державної влади (австрійських і польських). Організаційно-правова структура товариств, їхня управлінська ланка та місцеві осередки була

побудована в такий спосіб, щоб забезпечити максимальний ефект у вирішенні культурних, наукових, освітніх та виховних проблем української молоді.

9. Охарактеризовано історико-правові засади діяльності молодіжних спортивно-просвітницьких товариств Східної Галичини кінця XIX – першої половини XX ст. Доведено, що українські політичні сили ще на початку XX століття провели значну підготовчу роботу, спрямовану на військовий вишкіл, національно-патріотичне виховання української молоді. Найбільш яскраво це проявилось у діяльності спортивно-просвітницьких товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт» та інших. Численні статuti, «обіжники» (циркуляри) та «правильники» (устава) засвідчували належну правову основу функціонування товариств та відповідність їхньої організаційно-правової структури чинному законодавству.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексієвець М., Бондаренко С. Просвіти – у національно-політичному житті та піднесенні свідомості українства Східної Галичини (1919-1939) *«Просвіта» в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування)*: матер. Міжн. наук. конф. / За заг. руд. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТИПУ ім. В. Гнатюка, 2009. 279 с.
2. Алексієвець М. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.). Тернопіль, 1999. 188 с.
3. Андрухів І.О. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр.: короткий історичний нарис. Івано-Франківськ: Б.В., 1995. 73 с.
4. Баїк Л., Мітюров Б. Стан народної освіти, школи і педагогічної думки на західноукраїнських землях в період панування айстро-угорської монархії. Дрогобич, 1965. 56 с.
5. Баран С. З поля національної статистики галицьких середніх шкіл. Львів, 1910. 75 с.
6. Батьківщина. Газета політична і наукова, посвячена справам руского народу / Ред. В. Нагірний, В. Левинський, В. Підляшецький. Львів: З друкарні Товариства ім. Шевченка, 1879–1889.
7. Бегей І. Українська лівиця Галичини: теорія і практика (кінець XIX – перша половина XX ст.). К.: УБС НБУ, 2015. 374 с.
8. Благий В. Шкільництво в Галичині на початку XX ст.: історико-соціологічний аспект. Львів: Інститут українознавства НАНУ. 1999. 75 с.
9. Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1900–1985), Атанас Фіголь (1908–1993). К.: Видавництво АТ «ОБЕРЕГИ», 1998. 252 с.
10. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920 рр.). К.: Мандрівець, 1996. 358 с.
11. Великочий В.С. Історія ЗУНР: джерела до вивчення державного будівництва: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 1999. 24 с.

12. Верига В. Там, де Дністер круто в'ється: Іст. нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в Заліщиках, 1899–1939. 2-ге вид., виправл. Львів: Каменярь, 1993. 279 с.
13. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, 1892-1930. Мюнхен: Дніпрова Хвиля, 1970. 111 с.
14. Вістник Державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. Випуск 3. 2 березня. 1919.
15. Вовк Л. П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні: (Етапи і особливості). К., 1997. 179 с.
16. Волянюк Р.Я. Педагогічний аспект опіки дітей і молоді в Галичині (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 2005. 19 с.
17. Вэнк С. Династическая империя или многонациональное государство: размышления о наследии империи Габсбургов в национальном вопросе: сб. ст. М.: РАН, Ин-т славяноведения и балканистики, 1995. С. 5–24.
18. Галичанин. Львів, 1897. 15 лютого.
19. Галичанин. Львів, 1897. 16 лютого.
20. Галушинський М. Народня освіта й виховання народу. Львів, 1920. 35 с.
21. Гарат Р.М. Діяльність Товариства «Просвіта» в Галичині (1868–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 2004. 22 с.
22. Генік Л.Я. Релігійно-моральне виховання в українських навчальних закладах Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2003. 25 с.
23. Гіптерс З. В. Діяльність культурно-освітніх товариств Галичини у справі розвитку освіти дорослих: історичний аспект. Львів: ЛДУ БЖД, 2006. С. 248–284.
24. Гіптерс З.В. Економічна освіта молоді в Галичині ХІХ - першої половини ХХ століть: теорія, досвід, персоналі: монографія. Львів: ЛБІ НБУ, 2006. 220 с.

- 25.Гіптерс З. В. Економічна освіта молоді в Галичині на початку ХХ століття. / *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2005. № 2. С. 128–134.
- 26.Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців 1772–1880 рр.). Відень: Накладом «Союза визволення України», 1916. 64 с.
- 27.Грицан А. Просвітня зоря Прикарпаття. Нариси про історію Товариства «Просвіта» на Прикарпатті між двома світовими війнами (1921-1939). Івано-Франківськ: Сіверія, 2000. 180 с.
- 28.Гурак І.Ф. Українське студентство у суспільно-політичному житті Східної Галичини (60-ті роки ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Івано-Франківськ., 2005. 20 с.
- 29.Демуз І.О. Наукові товариства на теренах України ХІХ – початку ХХ ст.: полілог учених і епох: монографія. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014. 681 с.
- 30.Державний архів Тернопільської області. – Фонд 231. – Опис 1. – Справа 2286.
- 31.Державний архів Тернопільської області. – Фонд 231. – Опис 1. – Справа 2338.
- 32.Державний архів Тернопільської області. – Фонд 284. – Опис 1. – Справа 64.
- 33.Державний архів Львівської області. – Фонд 1. – Опис 57. – Справа 1237.
- 34.Державний архів Львівської області. – Фонд 1. – Опис 57. – Справа 1238.
- 35.Державний архів Івано-Франківської області. – Фонд 69. – Опис 1. – Справа 899.
- 36.Діло. 1936. 25 грудня
- 37.Діло. 1898. 29 червня
- 38.Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с.
- 39.Добрянський Б. Роль Українського педагогічного товариства «Рідна школа» у розвитку фахової освіти в Галичині. *Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність. Науковий альманах*. Ч. 1. Львів, 2001. С. 84–89.

40. Дорошенко В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові (1873-1912 рр.). К.; Львів, 1913. 88 с.
41. Дорошенко В. Огнище української науки – Наукове товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. 147 с.
42. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. К.: Українознавство, 1996. 255 с.
43. Другий статут Товариства «Просвіта» у Львові 1870 р. Статути. / упор. В. Пашук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Львівське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1999. 271 с.
44. З історії Наукового товариства імені Шевченка: збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Т. 10. Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Львів, 1998. 322 с.
45. Завгородня Т. Освітньо-виховна діяльність українських товариств Галичини (1919-1939). Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX-XXI ст.). Т. 2 Діяльність громадських й культурно-освітніх товариств як чинник розвитку українського та польського шкільництва: зб. наук. пр. / за ред. Д. Герцюка і А. Гаратик. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 520 с.
46. Зайцева З.І. Інституціоналізація української науки наприкінці XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ... докт. іст. наук. К., 2007. 40 с.
47. Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: КНЕУ, 2006. 368 с.
48. Зашкільник Л. Товариство наукових викладів імені Петра Могили: довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. К.: Генеза, 2001. 1135 с.
49. Зуляк І. С. Діяльність «Просвіти» у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868-1914). Тернопіль, 1999. 184 с.
50. Зуляк І.С. Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність: автореф. дис. ... докт. іст. наук. Чернівці, 2006. 33 с.

51. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939 рр.) / За ред. Ступарика Б.М. Коломия: «Вік», 1995. 173 с.
52. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. К.: Либідь, 1993. 176 с.
53. Качор А. Мужі ідеї і праці. Андрій Палій і Андрій Мудрик творці «Маслосоюзу» і модерної української молочарської кооперації в Західній Україні. Вінніпег та ін.: видання «Братства Маслосоюзників» у Канаді та ЗСА, 1974. 344 с.
54. Киричук О.С. Ставропігійський Інститут у громадському житті Галичини (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2001. 22 с.
55. Кобилецький М.М. Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918-1923 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 1998. 24 с.
56. Ковальчук В.М. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність М. Галущинського: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 2004. 18 с.
57. Ковальчук О. Освітня діяльність і педагогічні погляди Дениса Коренця в контексті розвитку українського кооперативного шкільництва у Галичині (кінець XIX – перша половина XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 2000. 19 с.
58. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні (XIX – перша третина XX ст.). Київ: Хрещатик, 1992. 120 с.
59. Коритко Л.Я. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів господарювання Східної Галичини та Буковини в складі Австро-Угорщини: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 224 с.
60. Кріль М. Іван Брик і його слов'янознавчі студії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 2006. Вип. 15. С. 92–106.
61. Кріль М.М. Слов'янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями. 1772-1867. Львів: В-во «Сполом», 1999. 296 с.

- 62.Кріль М., Лешкович Н. Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили (1908-1939 рр.). *Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка. Серія історична*. 2011. Вип. 46. С.430–452.
- 63.Круглашов А. Проблеми національно-культурного розвитку українців Австрії в працях Михайла Драгоманова (друга половина ХІХ ст.). *Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини ХІХ – початку ХХ століття*. / під ред. О. Федорука. Київ-Чернівці, 1999. 303 с.
- 64.Кубійович В. Нарис історії наукового товариства ім. Шевченка(1873–1949). Львів: Б.В, 1991. 52 с.
- 65.Курляк І. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864 – 1918 рр.): монографія. Львів, 1997. 222 с.
- 66.Кухар Р. Віденська «Січ». Історія Українського Академічного Товариства «Січ» у Відні (1868–1947). Київ: УКСП «Кобза», 1994. 187 с.
- 67.Кучер Р. В. Наукове товариство імені Т. Шевченка: два ювілея. К.: Наукова думка, 1992. 112 с.
- 68.Лада О.В. Наукові товариства України в умовах суспільно-політичних трансформацій II-ї половини ХІХ – 20–30-х рр. ХХ ст. в історіографічній рефлексії: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Переяслав-Хмельницький, 2017. 21 с.
- 69.Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу: підручник / за ред. Б.Д. Лановика. К. Вікар, 1999. 737 с.
- 70.Лановик Б. Економічна історія: курс лекцій. 3-тє вид. К.: Вікар, 2001. 334 с.
- 71.Левицький В. Як живеться українському народові в Австрії. Відень, 1915. 31 с.
- 72.Левицький Д. Вплив середньовічного міського права на формування правових систем Центральної та Східної Європи. *Право України*. 2005. №2. С.112–114
- 73.Левицький К. Історія політичної думки Галицьких українців. 1848 –1914. На підставі споминів. Львів, 1926. 736 с.

- 74.Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів і документів. Львів, 1926. 432 с.
- 75.Левицький К. Про сільські каси позичкові і щадниці. Львів, 1894. 72 с.
- 76.Левицький К. Що має робити «Просьвіта» на основі нового статуту? Львів: Коштом і заходом товариства «Просьвіта», 1892. 32 с.
- 77.Лисенко О.В. «Просвіти» та кооперативи в українському суспільному середовищі на початку ХХ ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. 180 с.
- 78.Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під Австрійським пануванням: історичні есе. К.: Основи. 1994. 346 с.
- 79.Лозинський М. Галичина в життю України. Відень, 1916. 63 с.
- 80.Лукашів В.Я. Діяльність товариства ім. М. Качковського в Східній Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Тернопіль, 2014. 21 с.
- 81.Лучишин І. Кооперативне виховання в школах «Рідної школи». Львів: Рідна школа, 1930. 63 с.
- 82.Макарчук С.А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 192 с.
- 83.Малюта Ольга. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. 840 с.
- 84.Малюта О. Трансформація поглядів діячів Просвіти на державницьку ідею (1868-1943 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2005. Вип. 9. С. 14–22.
- 85.Марітчак Т. Минуле Віденської «Січі» (з Ювілейного Збірника «Над синім Дунаєм»). Відень, 1932. 128 с.
- 86.Мацькевич М.М. Ставлення і розвиток ідеї українського державотворення в Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ століття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2002. 18 с.
- 87.Мисак Н.Ф. Студентські товариства у Східній Галичині, як осередки формування української інтелігенції наприкінці ХІХ століття. *Вісник*

Львівської Комерційної академії. – Серія: Гуманітарні науки. 2005. Вип. 5. С. 274–278.

- 88.Монолатій Іван. «Viribus unitis». Інституціоналізація політичної системи Австро-Угорщини: вимушені ініціативи та напівдекларації. *Вісник Прикарпатського університету*, 2009. №4. С. 39–49.
- 89.Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження. – К.: Критика, 2009. 199 с.
- 90.Нагачевська З.І. Педагогічна думка і просвітництво у жіночому русі Західної України (II половина XIX – 1939 р.): автореф. дис. ... докт. пед. наук. Тернопіль, 2009. 39 с.
- 91.Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук та ін. Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1993. 232 с.
- 92.Наша школа. 1910. Кн. 1.
- 93.Никифорак М. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці: Рута, 2004. 384 с.
- 94.Никифорак М.В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр. Чернівці: Рута, 2000. 279 с.
- 95.Обіжник головної управи товариства «Рідна школа» (м. Львів) за 1932–33 рр.
- 96.Огоновський О. Системи австрійського права приватного. Видав П. Стебельський. Т.1. Науки загальні і право річеве. Львів: Накл. О. Огоновської, 1897. 341 с.
- 97.Орлевич І.В. Діяльність Львівського Ставропігійського Інституту (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2000. 23 с.
- 98.Осечинський В.К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. 183 с.
- 99.Осовська Г.В., Осовський О.А. Основи менеджменту: навчальний посібник. К.: Кондор, 2006. 664 с.
100. Павленко Ю. Наукові товариства – феномен просвітництва і культури. К.: Академперіодика, 2001. 420 с.

101. Падох Я.М. Новий закон про товариства: переклад закону, виконаних розпорядків і обіжників wraz з коментарем та практичними вказівками. Стрий: Накладом Союзу Кооператив, 1933. 90 с.
102. Панфілова Тетяна. Юнацько-молодіжні, культурно-освітні та спортивні товариства Галичини (XIX ст.). *Проблеми гуманітарних наук*. 2014. Випуск 34. Історія. С.123–133.
103. Пахолків Святослав. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. / перекл. з нім. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 612 с.
104. Пашук В. Програмно-організаційні документи товариства «Просвіта». Львів, 1999. 271 с.
105. Пашук Володимир. Товариство «Просвіта» крізь призму «Слова». Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1999. 38 с.
106. Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія / авт. кол.: І.В. Албул та ін. Умань: ФОП Жовтий, 2015. 417 с.
107. Перський С. Історія товариства «Просвіта» у Львові. *Життя і Знання*. 1932. Ч. 5. С. 1–8; Ч. 7. С. 17–24; Ч. 9. С. 25–30; Ч. 12. С. 45–52; Ч. 14. С. 113–122; Ч. 15. С. 71–82; 1933. Ч. 1. С. 83–92; Ч. 3. С. 101–104; Ч. 5. С. 113–122; Ч. 7–8. С. 129–136; Ч. 11. С. 149–154; 1934. Ч. 5. С. 185–192.
108. Перський С. Популярна історія Товариства «Просвіта». Львів, 1932. 268 с.
109. Перший статут товариства «Просвіта» 1868 р. Статути. / упор. В. Пашук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Львівське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1999. 271 с.
110. Петрик П. З діяльності Товариства «Просвіта». *Календар товариства «Просвіта» на переступний рік 1928*. Львів, 1927. С. 82–105.
111. Петрик П. 60-ліття «Просвіти» у Львові. *Просвіта до українського народу*. Львів, 1928. С. 42–48.

112. Петрів Р. Правове становище Східної Галичини у складі Австрійської імперії (70-і рр. XVIII – 70-і рр. XIX ст.). *Бойківщина. Наук. зб.* Дрогобич, 2002. Т. 1. С. 128–152.
113. Пилипів І.В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918-1939 рр.): монографія. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. 427 с.
114. Пласт у Станиславові та Івано-Франківську (1911-2009 рр.) / упоряд. Андрій Чемеринський та Василь Іваночко. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2009. 223 с.
115. Плитус О. Роль Товариства «Рідна школа» у становленні бібліотечної справи Галичини кінця XIX – першої третини XX століття (історіографічний аспект). *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* 2012. Випуск 19. С.144–150.
116. Політологія: підручник / за заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левкіського. К.: Вища школа, 1998. 304 с.
117. Попов В., Калиновский З. Руська бесіда: очерк. Львов: Ахшот, 2006. 78 с.
118. Поступ до рідної школи: іст.-педагог. нариси / П. Сікорський (керів. авт. колективу) та ін. Львів: Дивосвіт, 1998. 158 с.
119. Потапюк Л. Історія розвитку економічної освіти в контексті культурно-освітнього простору Західної України (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія. Луцьк : СПД Гадак Ж.В. 2013. 722 с.
120. Потапюк Л.М., Потапюк І.П. Становлення економічної освіти на прикладі діяльності українських громад (кінець XIX – початок XX століття). *Економічний форум*, 2015. № 2. С. 5–11.
121. Про січковий рух / «Запорожець» календар для народів на рік 1921. – Коломия. 1921. 32 с.
122. Просвіта Івано-Франківська: минуле й сучасне. Книга 1.: у двох кн. Івано-Франківськ: Сіверія, 2000. 208 с.
123. П'ятий статут Товариства «Просвіта». 1913 р. Статути. / упор. В. Пашук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,

- Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Львівське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1999. 271 с.
124. Република. 1919. 26 лютого.
125. Ріккарді Г.Б. Політика урядів Австро-Угорщини щодо вищих навчальних закладів Східної Галичини: національний аспект (1867–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2016. 16 с.
126. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.). К., 1991. 379 с.
127. Романів О. Наукове товариство ім. Шевченка: 130 років праці для України. Львів, 2003. 39 с.
128. Рубель Амаля. Хроніка філії Союзу Українок у Станиславові. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2009. 128 с.
129. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 216 с.
130. Рудницька М. П'ятнадцятиліття одного з'їзду. Статті. Листи. Документи. / упор. М. Дядюк. Львів, 1998. С. 273–287.
131. Савенко В. Боротьба НТШ за відкриття Українського університету у Львові в 20-х рр. XX ст. *«Просвіта» в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування)*: матер. Міжн. наук. конф. / за заг. руд. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТИПУ ім. В. Гнатюка, 2009. 279 с.
132. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.). Івано-Франківськ, «Плай», 1999. 133 с.
133. Седляр О. Видавнича діяльність Товариства «Галицько-руська матиця» (1848–1870). *Вісник Львівського університету. Серія книгознавство*. 2008. Вип 3. С. 76–115.

134. Сіромська Ганна. Народний Дім у Львові: від старорусинства до русофільства (середина XIX – початок XX ст.). Львів: Тріада плюс, 2014. 272 с.
135. Сіромська Г.М. Русько-народний інститут «Народний Дім» у Львові в громадському житті галицьких українців (середина XIX – початок XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2007. 17 с.
136. Слабченко М. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. Харків, 1925. 318 с.
137. «Сокіл-батько» – спортивно-руханкове товариство у Львові: альманах, 1894–1994. / відп. за вип. і упор. Анна Благітка. Львів: РВО «Основа», 1996. 267 с.
138. Сохоцький І. Олександр Барвінський. Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961. 247 с.
139. Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти / С. Г. Бабенко, М. В. Аліман, В. В. Апопій та ін. К.: Ред. газ. «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 1996. 192 с.
140. Старик І.О. «Просвіта» с. Добряни. Дрогобич, 2008. 292 с.
141. Статут Товариства «Учительська громада», товариства учителів вищих шкіл у Львові. Львів: Учительська Громада, б/р. 8 с.
142. Статути Общества имени Михаила Качковского во Львові. Львов: 3 печатни Института Ставропигийского, 1876. 12 с.
143. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення. К.: ІЗМН, 1998. 336 с.
144. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник в громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст.). Львів: Місіонер, 2003. 495 с.
145. Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. *Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля* Львів 2001. С. 281–299.

146. Сучасний словник іншомовних слів / укладачі: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. К.: Довіра, 2006. 789 с.
147. Твори́дло М. П'ятдесятилітня діяльність «Просвіти» на полі економічним. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 98 с.
148. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / пер. з англ. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 268 с.
149. Терлюк І.Я. Історія держави та права України. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2011. 944 с.
150. Терлюк І.Я. Історія держави і права України. Практикум. К.: АТІКА, 1999. 192 с.
151. Терлюк І.Я. Окупаційний режим в Україні 1941–1944 рр. і проблеми творення української національної державності: історія держави і права. Львів: Каменярь, 2009. 126 с.
152. Товариство «Просвіта» у Львові. Статути. / упор. В. Пашук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Львівське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1999. 271 с.
153. Третій статут товариства «Просвіта». 1876 р. Статути. / упор. В. Пашук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Львівське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1999. 271 с.
154. Трофим'як Б.Є. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини: (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.): монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2001. 694 с.
155. Трофим'як Б.Є. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини: (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.):

- автореф. дис. ... докт. іст. наук. Львів, 2003. 40 с.
156. Турій О. Національна та політична орієнтація греко-католицького духовенства в 1819 – 1859 рр. (до генези москвофільства): матеріали засідань Історичної та Археологічної комісії НТШ у Львові. Львів, 1994.
157. Футала В. Діляльність культурно-освітніх товариств Західної України у 1920-1930-х рр.: сучасні дослідження та інтерпретації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 12. С. 79–88.
158. Ханас З.Б. Нариси з історії жіночого руху Стрийщини. Стрий: «Видавничий дім «Укрпол», 2007. 359 с.
159. Хмельовський П.М. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» в суспільно-політичному житті Західної України (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Івано-Франківськ., 2004. 22 с.
160. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ). – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 9.
161. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 2.
162. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 3.
163. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 130.
164. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 5.
165. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 15.
166. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 172.
167. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 173.
168. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 23.
169. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 24.
170. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 25.
171. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 26.
172. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 29.
173. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 30.
174. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 21.
175. ЦДАЛ. – Фонд 129. – Опис 2. – Справа 22.
176. ЦДАЛ. – Фонд 130. – Опис 1. – Справа 70.

177. ЦДІАЛ. – Фонд 130. – Опис 1. – Справа 19.
178. ЦДІАЛ. – Фонд 130. – Опис 1. – Справа 6.
179. ЦДІАЛ. – Фонд 130. – Опис 1. – Справа 4.
180. ЦДІАЛ. – Фонд 130. – Опис 1. – Справа 38
181. ЦДІАЛ. – Фонд 148. – Опис 1. – Справа 1.
182. ЦДІАЛ. – Фонд 148. – Опис 1. – Справа 2.
183. ЦДІАЛ. – Фонд 148. – Опис 1. – Справа 3.
184. ЦДІАЛ. – Фонд 148. – Опис 1. – Справа 6.
185. ЦДІАЛ. – Фонд 148. – Опис 1. – Справа 5.
186. ЦДІАЛ. – Фонд 148. – Опис 1. – Справа 9.
187. ЦДІАЛ. – Фонд 182. – Опис 1. – Справа 1.
188. ЦДІАЛ. – Фонд 182. – Опис 1. – Справа 7.
189. ЦДІАЛ. – Фонд 182. – Опис 1. – Справа 11.
190. ЦДІАЛ. – Фонд 182. – Опис 1. – Справа 14.
191. ЦДІАЛ. – Фонд 182. – Опис 1. – Справа 18.
192. ЦДІАЛ. – Фонд 182. – Опис 1. – Справа 20.
193. ЦДІАЛ. – Фонд 182. – Опис 1. – Справа 22.
194. ЦДІАЛ. – Фонд 182. – Опис 1. – Справа 32.
195. ЦДІАЛ. – Фонд 206. – Опис 1. – Справа 107.
196. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 2.
197. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 3.
198. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 19.
199. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 20.
200. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 21.
201. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 22.
202. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 23
203. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 24
204. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 4.
205. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 5.
206. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 6.

207. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 7.
208. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 9.
209. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 10.
210. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 12.
211. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 16.
212. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 25.
213. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 26.
214. ЦДІАЛ. – Фонд 309. – Опис 1. – Справа 27.
215. ЦДІАЛ. – Фонд 312. – Опис 1. – Справа 1.
216. ЦДІАЛ. – Фонд 319. – Опис 1. – Справа 1.
217. ЦДІАЛ. – Фонд 319. – Опис 1. – Справа 2.
218. ЦДІАЛ. – Фонд 319. – Опис 1. – Справа 18.
219. ЦДІАЛ. – Фонд 319. – Опис 1. – Справа 11.
220. ЦДІАЛ. – Фонд 319. – Опис 1. – Справа 48.
221. ЦДІАЛ. – Фонд 319. – Опис 1. – Справа 80.
222. ЦДІАЛ. – Фонд 348. – Опис 1. – Справа 3.
223. ЦДІАЛ. – Фонд 348. – Опис 1. – Справа 799.
224. ЦДІАЛ. – Фонд 348. – Опис 1. – Справа 345.
225. ЦДІАЛ. – Фонд 348. – Опис 1. – Справа 348.
226. ЦДІАЛ. – Фонд 348. – Опис 1. – Справа 777.
227. ЦДІАЛ. – Фонд 348. – Опис 1. – Справа 7.
228. ЦДІАЛ. – Фонд 348. – Опис 1. – Справа 8.
229. ЦДІАЛ. – Фонд 348. – Опис 1. – Справа 21–24.
230. ЦДІАЛ. – Фонд 349. – Опис 1. – Справа 1.
231. ЦДІАЛ. – Фонд 389. – Опис 1. – Справа 8.
232. ЦДІАЛ. – Фонд 389. – Опис 1. – Справа 21.
233. ЦДІАЛ. – Фонд 391. – Опис 1. – Справа 1.
234. ЦДІАЛ. – Фонд 391. – Опис 1. – Справа 2.
235. ЦДІАЛ. – Фонд 395. – Опис 1. – Справа 1.
236. ЦДІАЛ. – Фонд 400. – Опис 1. – Справа 7.

237. ЦДІАЛ. – Фонд 428. – Опис 1. – Справа 72.
238. ЦДІАЛ. – Фонд 514. – Опис 1. – Справа 1.
239. ЦДІАЛ. – Фонд 514. – Опис 1. – Справа 2.
240. ЦДІАЛ. – Фонд 514. – Опис 1. – Справа 45.
241. ЦДІАЛ. – Фонд 581. – Опис 1. – Справа 109.
242. ЦДІАЛ. – Фонд 596. – Опис 1. – Справа 1.
243. ЦДІАЛ. – Фонд 736. – Опис 1. – Справа 1.
244. ЦДІАЛ. – Фонд 736. – Опис 1. – Справа 6.
245. ЦДІАЛ. – Фонд 736. – Опис 1. – Справа 2.
246. ЦДІАЛ. – Фонд 736. – Опис 1. – Справа 4.
247. ЦДІАЛ. – Фонд 750. – Опис 1. – Справа 2.
248. ЦДІАЛ. – Фонд 834. – Опис 1. – Справа 1.
249. ЦДІАЛ. – Фонд 847. – Опис 1. – Справа 7.
250. Цивільний кодекс Галичини: пер. з нім. Мар'яна Мартинюка, Олени Павлишинець. Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека, 2017. 272 с.
251. Четвертий статут Товариства «Просвіта». 1891 р. Статути. / упор. В. Пашук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Львівське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1999. 271 с.
252. Чоповський В. Будитель національного духу (Діяльність культурно-освітніх товариств «Просвіта» та «Рідна школа» на західноукраїнських землях (II пол. XIX ст. – 20–30-ті роки XX ст.)). Львів, 1993. 64 с.
253. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861-1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму). Львів, 2002
254. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. Львів, 1921. 40 с.
255. Шеремета О. Становлення і розвиток Товариства «Просвіта» у Львові. *«Просвіта» в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування: матер. Міжн. наук. конф. / за заг. руд. проф.*

- I. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТИПУ ім. В. Гнатюка, 2009. 279 с.
256. Шологон Л.І. Джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848-1914 рр.). Монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. 460 с.
257. Шологон Л.І. Українські педагогічні товариства Галичини та Буковини 80-х рр. XIX – початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 2003. 20 с.
258. Щербань Т.О. Фундатори Українського наукового товариства. К.: Видавництво товариства «Знання» України, 1992. 48 с.
259. Юрків Ю.В. Українські жіночі організації у національно-політичному житті Східної Галичини (1917-1939): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 2009. 21 с.
260. Янів В. Всенародність «Просвіти». Слово на святі 100-ліття, що відбулося в Парижі 18 травня 1969 року. «Просвіта». 1993. Вип. 8 (102).
261. Dziadzio A. Moparchia konstytucyjna w Austrii (1867-1914). Wladza-Odywatel-Prawo. Кракото: Kraków: Ksiegarnia Akademicka, 2001. 307 s.
262. Нье Н.-Р. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation. Praha: Karolinum nakladatelstvi Univerzity Karlovy, 1998. 260 s.